

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

GRAD
EREN
3375
BUHR

2734

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

ԿՐԵՑ

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՅԱԼՎԱԲԱԳԻՆՆ. Ս. ՄԱՍՏՐՆՈՍՅԱՆ

1901

M ushegh, Archbishop
Patkernec

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

ԳՐԵՑ

ՄՈՒՆԵՆ ԿԱՐԴԱՊԵՏ

90. 0. 0. 0
2734

120

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԿՐՈՒՄ Ե. ՄԱՏՐԻՍՏԱՆ

1901

ՏԳԱՐԱՆ, ՎԻՄԱԳՐԱՑՈՒՆ, ԿԱԶՄԱՑՈՒՆ ԵՒ ԹՂԹԱՎԱՀԱՌԱՆՈՑ

Յ. Մ Ա Ց Թ Է Ո Ս Ն Ա Ն

Պայտըլ-Հաուզ - Կասսանդրուպոլիս

• مارى نظارت جليله سنك ١٦ ذى القعدة ٣١٨ و ٢٢ شباط ٣١٦
تاريخى و ٤٩٧ نومروى رخصتنامه سيله طبع اولمشدر

ՄԱՌՍ
EREM
3375
110198

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ի Ն

Ի Մ Վ Ա Ղ Ա Մ Ե Ռ Ի Կ Մ Օ Ր Ս

Տ Ի Կ Ի Ն Կ Ա Տ Ա Ր Ի Ն Է Զ . Ս Ե Ր Ո Վ Բ Ե Ա Ն Ի

Ծ Ն Ա Ծ

1846 Դեկտ. 21

Մ Ե Ռ Ա Ծ

1877 Յուլիս 12

Երեսուն եւ մէկ գարուններս ջեջեցին մանուկ հոգիիս մէջ հազիւ փորագրուած պատկերիդ գծերը . զոր անդրաշխարհ տարիք իր աշխարհայնութիւնը կորուսած հոգիիդ հետ : Ի՞ զուր՝ քսաներեք տարիներ՝ թեւ տուի իմ երեսակայութեանս , քու դեմքդ լուսագրելու , բայց անի չը կրցու ճեղքել քեզ վարագուրող ամպերը : Հիմա երեսուներկուերորդ աշնանս այս ցուրտ հովերուն , որոնց մէջ ծնար զիս , Մայր , եւ ուրկէ քու հիւանդագին հառաչանքիդ եւ մաշած ձայնիդ հեծկտուքը կը փորձուիմ լսել , կը ջանամ վերակազմել ջինջ երեսիդ նիշերը , սոյն ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒՍ գծերով , զորս յիշատակիդ կը նուիրեմ , Մայր : Ընդունէ , զանոնք իբր շիրիմը քու ցուրտ գերեզմանիդ , եւ իբր ցոլացումը քու պայծառ եւ կատարուն հոգիիդ , որ իմ մէջս կը բնակի :

1900 Նոյ. 22

ՍՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Կրօնական հաւասարիւններու մէջ ժողովրդեան միտքը ինքնիրեն թողուած ասեմն՝ միտք դեպի այլանդակը կը միտի :

Պէտք է ուղղել այդ միտքը , համբայ մը գծելով անոր առջեւ , երբ երբեք կ'ուզուի փրկարար դեր մը կատարած ըլլալ մարդկային կեանքի պատմութեան մէջ : Յիսուսի գործը գերազանց յայտնութիւնն է այս նշանաւորութեան :

Դիտուած է որ ժողովրդեան բնութեամբ կրօնը երբ իր բոլոր ազդեցութիւնը գործէ ռամիկ մտքին վրայ , այն ասեմն կը սկսի կրօնական տեսողութեամբ որուն վրայ ոչ ոք կրնայ հակազդել այնուհետեւ . ուղեղային տեսողութեան ա՛յլ աւելի ուժգին ցունց կուտայ անոր հոգիին , իրականութիւնը սալով մտքի այն ամէն յափեսակութիւններուն , որոնք՝ այնքան շատ կերպով՝ յաջորդաբար կը ներկայանան իր խանգարուած տեսութեան . եւ մարդ այդ վիճակին մէջ այլեւս չի կրնար որոշել լաւագոյնը անարգէն , շինարարը կործանարարէն : Հոս է որ կը սկսի զեղծումը , հոս է որ ամէնէն սուրբ ներշնչումները աղօթոս շունչերու տակ կը թողման , եւ սրբավայրը , այնքան անբնականաբար ու պարզութեամբ հաստատուած սրբավայրը , Քրիստոսի ձեռքէն ելած այդ հրաշակերտը , կը կորսնցնէ ամէն բան որ Աստուածային է , որ հոգեկան է , որ մարգարեական ոգուով խնկուած է :

Հակառակ հեթանոսական կրօնի աստուածներուն , որոնք կը նախանձին մարդերու անմահութեանը վրայ , եւ կը պատժեն ամէն անոնք որոնք յանդգնէին երկնի խորերէն գողնալ կրակը , կեանք սալու համար ցուրտ եւ կաւային արձաններու , եւ Սոմա , Ամիդա կամ Նեկեսար՝ անմահութիւնը սալու մարդկային մեռած բնութեան , Քրիստոնէութեան մէջ՝ (Պուստայականութե-

նե յետոյ) այդ հաւաստիքները յօգս կը ցնդին . հոս Ասոււած եւ մարդ շատ կը մօտեան իրարու , այնպէս որ Ասոււած մարդ կ'ըլլայ , մարդը ասուածացնելու համար :

Միակ հաւասքը , որ կարող պիտի ըլլայ միշտ մարդը իր բարոյական բարձրութեան եւ հոգեկան անձնիւթանութեան մէջ պահել , պիտի ըլլայ ա՛յն հաւասքը , որ պարզ է , մաքուր , հոգեկան , գերբնական եւ կտրելի եղածին չափ հեռի նիւթական քանձրացումներէ , հաւասքը՝ որ գիտակից համոզումներէ կը ծնի : « Վա՛յ այն գիտունին , կ'ըսէ *Մարգարէք*ի հեղինակը (Ճէյմս Տարմսկոպէր) որ Ասուածային բաներուն կը մօտեայ առանց ունենալու իր գիտակցութեան խորը , իր եռութեան անկործանելի յետնախաւին (*arrière-couche*) մէջ , հո՛ն ուր կը ննջէ իւր նախնեաց հոգին , անձանօք սրբավայր մը , ուրիշ երբեմն դուրս գայ խումկերու բուրում մը , տղ մը սաղմոս , վշտազին կամ յաղթական նիչ մը , զոր տղայ եղած ասեմ դէպի երկինք բարձրացուցած էր , իր հայրերու օրինակին հետեւելով , եւ որ պիտի քոյլասէէ իրեն յանկարծ յարաբերութեան մտնել երբեմնի մարգարէներուն հետ » :

Յըբ Կրօնքի եւ հաւասքի վրայ կը խօսուի , պէտք է խոստովանիլ թէ զանոնք լաւ հասկնալու եւ անոնցմով մեր ընթացքը ուղղելու համար , պէտք է հաւատացեալի մը անկեղծ զգացումներուն խառնել ինչ մը սկեպտականութիւն , որովհետեւ տարակոյսը այն միակ նամբան է , որ կրնայ մեզի նմարտութեան տանիլ , մեր մանկական ֆայլափոխերուն եւ խարխափումներուն մէջէն :

Դժբախտաբար Եկեղեցիին նախնի հայրերը , որոնք իմացականութիւնը սպաննելու չափ յառաջ գացին , եւ *հաւատամքի անտեղի է* ըսելով , իսպառ փակեցին բանականութեան առջեւ փրկութեան դռները , չպիտի ուշանային՝ տակաւին հետքանոտութիւն բուրդ աւխարհի մը հանդէպ , ինչպէս այնպիսի վիճակի մը մէջ , որ հեռացնելով նախկին պարզ բունէն , պիտի պատրաստէր զիրենք ընդունելու եւ հիւրընկալելու բեկորները ա՛յն հաւատախիճներուն , զորս հեքանոս աւխարհը կ'ու-

զեր՝ իբր վերջին յաղթանակ՝ Քրիստոնեութեան հրիսակել :

Այդ հրիսակուած բեկորներու կարգէն էին նկարները , կամ պատկերները , որոնց առջեւ եկեղեցին իր դռները բացաւ , չգիտենք ի շինութիւնն թէ ի գայթակղութիւնն բազմութեան մը , որ հազիւ մէկ քաջ առած էր դէպի քրիստոնեութիւն :

Հարցում՝ որուն շնն ուզեր կանխաւ պատասխանել :

Մեր այս համառօտ ուսումնասիրութեան նպատակն է . —

1. Յոյց սալ այն մեծ երեւոյթները , որոնք տեղի ունեցան պատկերներու աշխարհի հորիզոնին վրայ . ցոյց սալ այն զեղծումները ու գայթակղութիւնները , որոնք երեւցան Արեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցիներու մէջ . ցոյց սալ այն արիւնհեղութիւնները , որոնք քրիստոնեայ գետիկը կարմիր ներկեցին պատկերներու դասին համար : Սոյն երեւոյթները բացատրելու համար , մեր տեղեկութիւնները եւ յիշատակարանները պիտի փոխենք եւրոպական ընտելագոյն մատենագիրներէն , կազմելու համար մեր Պատկերներու մեծագրութիւնը .

2. Մեր երկնաւոր Վարդապետին դիմագծութեան եւ պատկերներուն նուիրուած ուսումնասիրութիւնները համառօտել , արդէն եղած աշխատութիւններէն օգտուելով .

3. Հայ եկեղեցւոյ առաջին օրէն մինչեւ ԺԳ-ԺԴ դար՝ րեքագիւղ ուսումնասիրել , եկեղեցական մատենագրութեան վրայ յենլով , բան մը , որ մեր աշխատութեան ամենէն ինքնուրոյն մասը պիտի կազմէ :

Այս ամենուն հասնելէ առաջ պիտի բաւականանանք համառօտակի ներկայացնել՝ մեր ընթերցողներուն՝ պատկերագրութեան հետանոս գետնին վրայ վայելած դիրքը , եւ ցոյց սալ այն կարեւորութիւնը , զոր անիկա ստացած էր շատ կանուխ ժամանակներէ ի վեր :

Պէտք է կանխաւ ըստնք , թէ այս նիւթերնուս մէջ տոմային եկեղեցական պատկերներու մեծագրութիւնը բրած աստեղիս , կարելի եղածին չափ հրաժարեցանք *նիւթը մշակելէ* : Այդ մասին մէջ , տեսակիս ամբողջութիւնը կազմուած պիտի ըլլայ՝ մեծաւ մասամբ՝ անտատ տաղաներէ , ու գործը ինքնին ձուլածոյ

ամբողջութիւն մը կարեւոր կազմելու համար, պէտք պիտի ունենայ հալոցի մը : Այդ հալոցի պատշօնը թողուցինք ժողովրդական քննադատ մտքին, ուր պիտի հրահրուի մեր նիւթը, գաղափարներու հոսանքին մէջ ձուլուելու, եւ իր փայլուն արդիւնքը ցոյց տալու համար :

Եթէ չեմ սխալիր, ցարդ մերիններէն միայն Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեան *անխոհեմութիւնը* ունեցած էր՝ ժամանակէն *չառ կանուխ*՝ կարծիք մը յայտնել պատկերագրութեան մասնաւոր մէկ կէտին համար : Ժամանակը եւ այն ասեցի սիրող ոգին լռեցուցին զինքը : (Տես. Արեւել. Մամուլ 1875 . էջ 217 . 257 . 286 . 321 . 370) :

Տակաւին այսօր պիտի գտնուին ոմանք որ *անծանանկ* համարին մեր այս գործը : Պատմական ուսումնասիրութիւն մը՝ անկախ կրօնական բոլոր հաւատալիքներէ՝ իրեն ժամանակի չափ չի ճանչնար բնաւ : Ճշմարտութիւնը միեւնոյնն էր երեկ, այսօր, ու պիտի մնայ մինչեւ յաւիտեան : Հետեւաբար մտադուն գործը պիտի ըլլայ փնտռել զայն, դատել, կռուել եւ հասկնալ քան թէ հաւատալ, երբ խնդիրը, նիւթական ու պատմական ճշմարտութեան մը վրայ ըլլայ : Այս ընթացքով մարդ իրաւունք պիտի ունենայ միտք երկբայիլ ստուգելու համար, եւ ստուգել ի բաց մերժելու համար այն ամէնը, որոնք հաւատքի մաս չեն կազմեր : Ո՛չ անկեղծ ու պարզ հաւատք, եւ ոչ մարդկային բանականութիւնը պիտի դատապարտէ զանի, որ այդպիսի խնդիրներու մէջ աւելի մեծ բաժին մը կուտայ գիտակցութեան, որ հոգիին յայտնութիւնն է մեր բոլոր գործերուն մէջ :

Այս հաւատքով միայն ձեռնարկեցինք գրեւկիս պատրաստութեան :

ՄՈՒՇԵՂ, ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր Ը

ՆԿԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Արուեստը կանխամտածուած հետեւութեան մը համար գործածուած մեթոտը եւ պայմաններու ամբողջութիւն մը կ'ենթադրէ : Լիդուէ այսպէս սահմանեց արուեստը . «Մեթոտի մը համեմատ բան մը չինելու եղանակ» . եւ Ժիւպէր ըսաւ . «Արուեստը տեսականին գործնականի վերածուած ճարտարութիւնն է» : Արուեստը իր մէջ կ'ընդգրկէ ամէն ինչ որ մարդկային մտքի , ձեռքի ու կամքի միջամտութիւնը կը պահանջէ : Բայց զարգացման եւ երեւակայութեան կարգին , մարդկային գործունէութեան յայտնութիւններուն վերապահուեցաւ արուեստ բացատրութիւնը , որով կը հասկցուին . բանաստեղծութիւն , երաժշտութիւն , ճարտարապետութիւն , քանդակագործութիւն եւ նկարչութիւն : Սակայն արուեստ ըսելով ընդհանրապէս կը հասկցուին վերջին երեք ստորագրութիւնները , որոնք կը կոչուին նաեւ ծրագրական արուեստ (art du dessin) կամ կերպրակալ արուեստ (art plastique) :

Մեր նպատակը ըլլալով խօսիլ միայն այս վերջիններու մասին , ըսենք որ մարդ իր տարրական քաղաքակրթութեան եւ կէս-վայրենի վիճակին մէջ անգամ , ունեցաւ այդ ծրագ-

րական արուեստի զգացումը, որ տեսակ մը բանաստեղծութիւն եղաւ իրեն համար: Այսօր հաստատուած է որ հագուելու պէտքէն առաջ է մարդուն համար, զարդարուելու գաղափարը: Շատ մը քարայրներու մէջ, այդ դարաշրջանէն՝ գտնուած են քարի, ոսկրի եւ փղոսկրի վրայ կայծքարով քանդակուած և զարմանալի հաւատարմութեամբ ծրագրուած պատկերներ, մարդու եւ անասուններու, ինչպէս նաեւ բնութեան տեսարաններ: Այդ բնագրական արուեստաւորները եղան հաւերը Փիդիսաներու և Զեւկոսներու, Ռաֆայէլներու և Միքէլ-Անճէլօներու, որոնք յետոյ այդ արուեստներուն տուին կատարելութիւնը՝ յարացուցական անաղօտ ներշնչումներու տակ:

«Նախապատմական դարերու կամ վայրենի ժողովուրդներու յիշատակարաններէն, կ'ըսէ Բօլ-Շարբանթիէ, կարելի է միայն հետեւեալ եզրակացութիւնը հանել. մարդ նոյն իսկ իր վայրենի վիճակին և քաղաքակրթութեան ամենախոնարհ աստիճանին մէջ իրեն յատուկ բնագրում մը ունի, զոր կրնանք կոչել Գրչական թնազդում (instinct graphique), եւ այս բնագրումը կը բովանդակէ՝ իբրեւ սերմն՝ ապագայ բոլոր զարգացումներու շարքը»: (Սոյն տեսութիւնները քաղուած են Grande Encyclopédieի «Art» յօդուածէն, զոր գրած է Շարբանդիէ): Մարդկութեան խոնարհ զարգացումին մէջ տակաւ կատարելագործուած արուեստը կ'ըլլայ այն լեզուն, որով մարդ կարելի եղածին չափ պիտի լացատրէ իր անգիտակից լազձանքներն ու հաւատալիքները, այսինքն մարդկային հոգիին յաջորդական վիճակները, կրօնական պայմաններու տակ:

Հէգէլ ծրագրական արուեստի պատմութեան մէջ երեք մեծ ձեւեր կ'որոշէ, համապատասխան գաղափարի երեք մեծ ժամանակամիջոցներուն: Առաջին ձեւն է խորհրդանշանականը (symbolique). Զանք՝ որով Արեւելքի մէջ կ'ուզէին մարդիկ տարտամ և անորոշ յղացումներ բացատրել ա'յն ատեն, երբ միտքը տակաւին անկարող էր բնութենէն վեր բարձրանալ: Ապա կուգայ դասական ձեւը (classique), յորում միտքը տակաւ թողլով իր անորոշ վիճակը, բնութենէն ձեւեր փոխ կ'առ-

նէ գաղափարելու համար նիւթը, և կը յաջողի գաղափարին եւ անոր արտաքին յայտնութեան միջեւ ներդաշնակութիւն, հաւասարակշռութիւն և պատշաճաւորութիւն ղնել : Դասական արուեստին համար այլ եւս նշանակութիւն չունի արտաքին բնութիւնը, կը կտրէ կ'անցնի անոր անձուկ սահմանները, և ինքնիրեն յղացումներուն և իմացումներուն արտաքին յայտնութիւն մը կուտայ :

Հէգէլի գաղափարով, դասականին մէկ ճիւղն է քրիստոնէական արուեստը, զոր ինքը վիպական կը կոչէ : Մրազրական արուեստի այդ նոր ձեւը նախամեծարութեամբ կը պատկերացնէ մարդացեալ Աստուածը, իր մօրը, Առաքելոց եւ Ս. Հոգիին պատմութիւնը : Մարդացած և խաչով չարչարուած Աստուածը տառապանքի անհուն արժէքը կուտայ . արուեստը հաճոյք կը զգայ անկէ, և մահը որ Յոյներուն համար պարզ անցք մըն էր դէպի անդրաշխարհ՝ աներկիւղ, թատերական արժէք մը կ'առնէ քրիստոնէական արուեստին մէջ : «Բնութիւնը անհետ կ'ըլլայ», «Տիեզերք կը թանձրանայ մէկ կէտի վրայ, մարդկային հոգիին վառարանին մէջ», և հոգին իր Աստուծոյն հետ միանալու միակ խորհուրդէն մղուած «ցոյց կուտայ վաղեմի դիւցազնութենէն բոլորովին տարբեր դիւցազնութիւն մը, դիւցազնութիւնը հլուքեալի եւ հպասակութեան» :

Հէրպերդ Սքենսըրը ալ սոյն արուեստներու յեղաշրջութիւնը (évolution) մեքենական օրէնքով մը կը բացատրէ : Մեծանուն ընկերաբանին համար նկարչութիւնն ու քանդակագործութիւնը նախապէս մասերն էին ճարտարապետութեան, այնպէս որ կ'ըսէ, Աւստրալիայիք անձերու պատկերներ կը նկարէին քարայրներու մէջ, որոնք իրենց համար սրբավայրեր էին. Եգիպտացիք և Ասորեստանցիք որմանկարներով կը դրուագէին Աստուածներուն տաճարն ու թաղաւորին պալատը, որոնք ի սկզբան իրարմէ տարբերութիւն չունէին : Այս որմանկան դրուագը տակաւ առ տակաւ նկարչութեան և քանդակագործութեան կը փոխուէ : Գունաւոր պատկերներ փորագրուեցան բարձր և խոր քանդակներով, ապա՝ գրոցով անոնց մի-

Չոցները հարթուեցան , և հուսկ ուրեմն փորագրուած պատկերը անջատուելով յառաջ եկաւ արձանը , որուն ոտքերը ի սկզբան բաժնուած չէին : Այդ ոտքերու բաժանումը եղաւ արուեստի վերջին կատարելագործութիւններէն մին :

Ի հնունն նկարչութիւնն ու քանդակագործութիւնը միացած ըլլալով ճարտարապետութեան հետ , կրօնի ու արքունիքի միանգամայն ծառայեցին :

Սքենսրը քրիստոնէական արուեստի մասին խօսած ատեն , անոր մէջ ալ միեւնոյն մեքենական օրէնքը կը դնէ : Նկարչութիւնը և քանդակագործութիւնը , կ'ըսէ , քրիստոնէական արուեստին մէջ ճարտարապետութեան մասերն են : Երկուքն ալ , ինչպէս յնգիպտոս և յԱսորեստան , գործիքներն են կրօնքին ու կառավարութեան . կը դրուագեն շիրիմներ եկեղեցիներու և պալատներու մէջ , և նուիրուած են սրբազան զրոյցներու :

ՊԱՏԿԵՐԸ ՀԵՔԱՆՈՍ ԿՐՕՆՆԵՐՈՒ ՄԷՉ

Նկարչութեան և քանդակագործութեան գլխաւոր երեւոյթները ցոյց տալէ վերջ , քիչ մը աւելի ընդարձակօրէն յառաջ բերենք , թէ ի՞նչ եղաւ անոնց դերը նախկին հեթանոս կրօններու մէջ , ուր ծնունդ առաւ պատկերագրութիւնը իր նախնական վիճակով , և յետոյ կրցաւ իր բարձր կատարելութեանը հասնիլ , գոհացում տալու համար կրօնական կեանքի ամէն պահանջումներուն : Բայց մեր նիւթէն դուրս ըլլալով հոս մի առ մի թուել և տիեզերքի բոլոր մեռած ու

իենդանի ազգերու վիճակը ցուցնել սրբազան նկարչութեան մէջ, բաւական պիտի համարինք գաղափար մը միայն տալ միակ եւ բարձրագոյն քաղաքակրթութեան հասնող ազգերէ մասնց կրօնա-քաղաքական գեղեցկագիտութեան մասին, լստահ ըլլալով որ այս՝ եթէ ոչ կատարեալ, գէթ կարի մեր-նաւոր վիճակը պիտի ներկայացնէ մեզի պատկերներու մասին ամբողջ հին աշխարհի ունեցած կրօնական մտածումներուն :

Հնդիկ փողովուրդին յատուկ եղող վաղնջական սովորութեան հետեւելով, ձինայական (Djainaïsme) հասարակութիւններն ալ բուռն սիրահարներ եղան ուխտագնացութիւններու : յրբավայրերն ու Տիրքաներն էին այն կեդրոնները, ուր կը հգտէին ուխտագնացական բարեպաշտիկ ղգացումները, և հաստացեալներ անոնց կը դիմէին Հնդկաստանի ամէն կողմէն՝ որոշեալ ժամանակներու մէջ : Այդ սրբավայրերը, ունեցմէ ոմանք՝ փորուած ժայռեր էին, իրենց վեամ պարզութեան հետ կը միացնէին ոճն ու ճարտարապետութիւնը, հատուտ զարդարանքի մանրամասնութիւններով և կատարելութեամբ : ձինայական այդ մեհանները զարդարուած էին քարէ և պղնձէ արձաններով և միթաքանական տեսարաններով, ունեք փոխ առնուած էին Աստուածային զրոյցներէ (mythe) : Իբր ձինայական գրոց հեղինակութեանն ու վկայութեան կը շիմենք, կը գրեն հնդկագէտները, կը տեսնենք որ տաճարներ կառուցանելու և պատկերներ քանդակելու արուեստը ատ հին է անոնց մէջ : Նոյն հեղինակներուն կարծիքին համեմատ, ձինայականները՝ Պուտտայականներուն հետ՝ ընծացողներն ու վարպետները եղան հնդկական արուեստին, սյնպէս որ իրենց յինած պատկերներն ու խորհրդանշանները լը գտնուին դեռ հնդկական հնագոյն յիշատակարաններու լրայ :

Իրաւամբ, ժամանակակից հնախօսութիւնը՝ միանալով հնդիկ աւանդութեան հետ, կը հաստատէ թէ Պուտտայականները եղան, որ Հնդկաստան մտցուցին նկարչութեան և քանդակագործութեան արուեստը : Պուտտայական պատկերներ

շատ կան, ո՛չ միայն այն գաւառներուն մէջ, ուր այժմ ծաղկած է այդ կրօնը, այլ և նոյն իսկ Հնդկաստանի մէջ : Այդ պատկերները որ կրօնական մեծ բարեպաշտութեան մը առարկայ եղած են երբեմն, շինուած են ամէն տեսակ նիւթերէ, թանկագին մետաղներէ, քարէ, փայտէ, կաւէ, և նկարուած են լաթի ու թուղթի վրայ : Այդ պատկերները կը ներկայացնեն Պուտտան՝ իրենց կրօնին հիմնադիրը, Պոտիւադ-վայները, իբր սուրբ պատուուած նշանաւոր քուրմեր, աստուածներ, ոգիներ ու դեւեր, անձնաւորութիւններ, որոնք դիւրաւ կ'որոշուին իրարմէ, իրենց ընծայուած դիմագծութիւններովը, ստորոգելիներովը և այն անասուններով, որոնք իբր խորհրդանշան դրուած են անոնց քով :

Այդ պատկերներուն մէջ Պուտտա նկարուած է 18-20 տարեկան գեղեցիկ երիտասարդի մը դիմագծութեամբ, անմօրուս, մաղերը կարճ, յաճախ կանգուն, և երբեմն ծալապատիկ նստած անիարի մը վրայ, որ ծաղիկ մըն է, խորհրդանշան սրբութեան . Պոտիւադ-վայներն ալ գրեթէ նոյն դիրքը ունին, Պուտտային հետ, անիարի վրայ նստած և փիղերու, առիւծներու, վագրերու և ուրիշ այսպիսի կենդանիներու վրայ աշտանակած . Սուրբ քուրմերն ալ ներկայացուած են գերծուած գլխով . ասոնք կայծակ ունին իրենց ձեռքը, կուռելու համար դեւերուն հետ, և անիար ծաղիկը : Ասոքա թապաւորին ժամանակ կատարուած կրօնական առաքելութիւններուն մէջ պուտտայական քուրմեր իրենց հետ տարին պատկերներ և սուրբ գրքեր ի Քաշմիր, ի Ներալ, ի Պիրմանիա, ի Սիամ և ի Գամպոն :

Հնդկականութեան (Indouisme) մէջ տաճարներու ներքին մասերը ծածկուած են նկարներով ու քանդակներով, որոնք կը ներկայացնեն Աստուածային անձնաւորութիւններ և Միթարանական տեսարաններ, որոնց մէջ կային նաեւ այնպիսի որմնանկարներ որոնք կը յիշեցնեն մեզ, կ'ըսէ Միլլուէ, Պոմպէի, ու Հերքուլանումի որմանկարները : Սոյն կրօնի պաշտամանց մէջ շատ անգամ գլխաւոր աստուծոյն պատկերը առանձին կը դրուէր, չորս սիւներու վրայ բարձրացած ամպհո-

վանիի մը տակ : Արար և Պարսիկ արուեստի ազդեցու-
թեան ներքեւ շինուած մեհեաններու մէջ , կային ներքին
դուռներ՝ բացուած կոպուրամ (gopouram) կոչուած անհեթեթ
Պիրամիտներու մէջէն , որոնք ամբողջովին քանդակուած ու
նկարուած էին : Այդ քանդակները կը ներկայացնէին Բուրա-
նաներէ , Մահապարաթայէն և Ռամեսանայէ փոխ առնուած
միթարանական տեսարաններ , որոնք՝ իբր սուրբ ներկայացում-
ներ՝ կը պահպանէին մեհեանին ներքին մասերը : Հնդիկները
մեհեաններէ զատ ունէին նաեւ բնական ժայռեր , որոնց վրայ
պատկերներ քանդակելով զանոնք առարկայ ըրած էին իրենց
բարեպաշտութեան :

Յոյները՝ բնական ձիրքերով օժտուած ժողովուրդ , որուն
տեղագրութիւնը (topographie) նպաստեց իրեն գերագոյն
դիրքը գրաւելու քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ ,
կարող եղան կանուխէն կատարելագործուած արուեստ մը ու-
նենալու , առանց ո և է արտաքին ազդեցութեան : Յոյները
ա՛յնքան կանուխ արտադրելով Հոմերեան աստուածային տո-
ղերը , իբր նախատիպ սրբազան բանաստեղծութեան , չպիտի
ուշանային այդ դիւցազուն ստեղծումները արտատպել քարե-
րու և կտաւներու վրայ : Այսու Պէրիկլէսի դարուն կոշտ քա-
րերն ու անտաշ մարմարները սքանչելի կերպարաններ հա-
գան Փիդիասներու գրոցին տակ : Աթէնք ծածկուեցաւ գե-
ղարուեստական յիշատակարաններով , որոնց մէջ յունական
հանձարը ի յայտ կուգայ իր հասունութեան անթերի փայ-
լովը , և պէտք է խոստովանիլ որ չկայ աշխարհի մէջ տեղ մը ,
ուր ա՛յնքան կատարեալ կերպով բացատրուած ըլլայ գեղե-
ցիկը , քան Աթէնքի Ակրոպոլին մէջ : Փիդիաս յաւերժացաւ իր
դպրոցին մէջ : Եւ արձանագործութիւնը իր երախտագիտու-
թեան հաւաստին մատոյց անոր , Սկոպայի , Պրաքսիտէլի ,
Լիւսիպպոսի և միւս բոլոր վարպետներուն բերնով :

Պերիկլէսի դարէն վերջն էր , որ նկարչութիւնը իր դա-
զաթնակէտին կը հասնի , զարդարելու համար պալատներն ու
մեհեանները , շողմօքի գործիք մը ըլլալու համար վեհապետ-

ներուն առջեւ : Դ. դարուն (Ն. Ք.) Զաքարիա, Ապեղէս և ուրիշներ հրաշալիքներ արտադրեցին իրենց վրձիններուն տակ : Ապեղէս նկարիչը եղաւ Մակեդոնիոյ արքունիքին և հրաշապէս նկարեց պալատներն ու մեհեանները , և իր վեհապետներուն յաղթութիւնները նկարներով արձանագրեց : Բէօլէ կը գրէ . «Աղեքսանդր մանուկ , երիտասարդ , մարդ , և նոյն իսկ աստուած , Աղեքսանդր ի ձի կամ ի կառս , պսակուած յաղթութեան ձեռօք , ընկերացած Դիոսկուրներու , գահու վրայ , կամ պատերազմի դաշտին մէջ . Աղեքսանդրի ընկերները , իր ձիերը , ահա ասոնք էին այն նիւթերը , որոնք իր վրձինը գրաւեցին , ցո՛րչափ կենդանի էր Աղեքսանդր» : Ասոնց պէտք է միացնել նաեւ Շնորհաց և Ափրոդիտէներու այլարանութեանց մերկ պատկերները : Այս ժամանակամիջոցին լի է յունական Պանթէոնը ամէն աստուածներու պատկերներով ու արձաններով : Սակայն Դիոնիսոս , Ափրոդիտէ և Սէրերը եղան այն աստուածութիւնները , զորս նկարչութիւնը աւելի կը սիրէր ներկայացնել անօթներու , որմերու և պաստաւներու վրայ : Երբ Յունաստան անհուն բաժանումներ ունէր իր մէջ , կրօնի ու քաղաքականութեան տեսակէտով , Միջերկեանի լայն անկողինը՝ Եգիպտոսէն , Սիւրիայէն , Փիւնիկէէն , Ասիայէն ու Ափրիկէէն անընդհատ իրեն կը բերէր վաճառականներու և ծովահէններու նաւեր , որոնց յաճախ իբր տէր կը հրամայէին քուրմերը կամ քահանաները տարբեր ազգաբնակչութիւններու : «Անոնք իրենց նաւուն մէջ իբր նուիրական բան մը կը պահէին Աստուծոյ մը փայտէ պատկերը : Պատկերը անշուշտ անարուեստ քանդակուած էր , և այն ատենի նաւաստիները այդ պատկերին համար ունէին այն միեւնոյն փեղիչապաշտութիւնը , զոր մեր նաւաստիներէն շատեր ունին իրենց Madoneին համար (EDOUARD SCHURÉ. Des grands Initiés. էջ 222)» :

Նեղոսի պարգեւը եղող Եգիպտոս իր թագաւորական չորս հարստութիւններուն ժամանակ , քաղաքական պատմութեան մէջ յաղթութեան և փառքի էջեր գրաւելով հանդերձ , կրօնական ժողովրդեան մը որրանը եղաւ , և խանձարուրը բո-

լոր éso-téri-que կրօններուն : Վոլգերի համար յաւիտենապէս մեռած Եգիպտոսը դուրս եկաւ իր մասսալքաներէն , հետը բերելով Մեռելոց զիրքը , որ աղօթքի բանաձեւերու հաւաքածոններէ կազմուած է : Այդ նուազներուն և աղօթքներուն մէջ կը գտնուի բանաստեղծական պատկերներու ճոխութիւն մը , որ կը բացատրէ կրօնական հաւատալիքներուն արուեստին վրայ ի գործ դրած ազդեցութիւնը :

Մեմփեան հարստութեան ժամանակամիջոցին արուեստէն իսպառ ջնջուած են տաճարներն ու պալատները . մնացած են միայն շիրիմները , որոնց մէջ կը բնակի կրկնակը (double) , այսինքն «մարմնոյ մէկ երկրորդ օրինակը , մարմնական նիւթէն նուազ խիտ նիւթով , անհատին մէկ երկներանգ ստուերագրութիւնը , որ թէպէտ օղային , այլ զայն կը ներկայացնէ գիծ առ գիծ» : Աստի յառաջ եկաւ գերեզմանական արուեստին կարեւորութիւնը : Այդ կրկնակի գաղափարը ստիպեց Եգիպտացիները Սուրդաքներու (երկրորդ մասն շիրմի) մէջ զնել քարէ կամ փայտէ արձանիկներ , որպէսզի գայ և անոնց մէջ բնակի կրկնակը , և մարդ ներկայ ըլլայ շիրմին մէջ : Այդ արձանիկները կամ պատկերները զարմանալի հաւատարմութեամբ նկարուած են , մեռնող անհատներու գեղեցկութեան և տգեղութեան համեմատ , այնպէս որ պէտք է ըսել թէ Եգիպտացի նախնի արուեստաւորները ճշմարիտ կենդանազրոյններ էին : «Այդ ճարտարութեան պատճառը , կը գրէ Ս. Բոյէտ , պէտք է փնտռել ժամանակին կրօնական հաւատալիքներուն մէջ . Եգիպտացիք կը խորհէին , թէ , եթէ մոմիան եղծուի , կարելի է տակաւին կրկնակին գոյութիւնը , այն պայմանաւ միայն , որ մեռեալին մէկ պատկերը գտնուի հոն , խղճմտօրէն ճշգրիտ նկարուած» :

Թեոսական և Սայիսական հարստութիւններու ժամանակ , եգիպտական մեհեաններու մէջ կային փոքր աւազաններ , որոնց մէջ տօնի օրեր շքեղաշուք նաւեր կը լողային աստուածներու պատկերներով ու խորհրդանշաններով լեցուն : Մեհեաններու ներքին մասը կը կազմէր Ժողովոյ կամ երեւման սրահը ,

ուր դրուած էր գերագոյն աստուծոյն պատկերը , և ուր թագաւորն ու մեծ քուրմերը միայն կրնային մտնել :

Պէտք է աւելցնել նաեւ թէ եգիպտական քրմութեան մէջ անհրաժեշտ էր ունենալ կրծանոցներ (rational) որոնք ձեռով ու դիրքով կը համապատասխանէին Հրեաներու քահանայապետական լանջապանակին կամ դասաստանաց տախտակին , կամ լաւ եւս պէտք է ըսել թէ այդ կրծանոցները եղան տիպ եւ օրինակ հրէական լանջապանակին : Այդ կրծանոցներու մէջտեղ կը տեսնուին լուսոյ ու ճշմարտութեան խորհրդանշանները , այսինքն պատկերը Ռաի որ աստուածն էր լուսոյ եւ արեւը կը խորհրդանշէր , և պատկերը Մաի , որ դիցուհին էր ճշմարտութեան :

Փիւնիկէի վաճառականութեան մէջ ալ մեծ տեղ մը ընեց կրօնական արուեստը : Փիւնիկեցիք թէպէտ կերպընկալ արուեստներու մէջ չունեցան կատարեալ ճաշակ , այլ սակայն տեսնելով որ արեւմտեան ժողովուրդները սիրահար են կրօնական նկարներու , եգիպտական , քաղզէական և ասորեստանեայ կրօնական նկարչութենէն տիպեր փոխ առին , և սկսան մեհնեական պատկերագրութեան մղում տալ , առանց գիտնալու սակայն հեռանկարի (perspectif) օրէնքը , որ գրեթէ անծանօթ մնացած էր բոլոր հին աշխարհին : Փիւնիկեցիք գոհ եղան իրենց մեհնեաններու ակնահաճոյ տեսքէն , և գոհ եղան մանաւանդ իրենց յաճախորդներէն , և ահա այս պատճառաւ , հանճարեղ հեղինակ մը կ'ըսէ . « Փիւնիկեցիք աստուածներ կը կերտեն շահագործելու համար » :

Ծանօթ . — Էրնէստ Հալէ կը գրէ թէ « Հռովմայեցիք անկեղծ հաւատք մը ունէին քանի մը աստուածներու մասին , որոնք 170 տարիներ տեւեցին մինչեւ Տարկենեաններու ժամանակ , առանց երբեք պատկերով ներկայացուելու : Կիլիկոն և Լարբոս կը դատաւարուէին այն կրօնները , որոնք աստուածութիւնը պատկերներով կը ներկայայնէին : Սալոմոն Ռէյնար ալ միեւնոյն կարծիքը կը յայտնէ ըսելով . « Իբր երկու դարեր Հռովմայիներուն անձանօթ էին պատկերները : Խորհրդանշաններով կը բաւականանային : Իեսնի վրայ հաստուած սուր մը կը ներկայայնէր Մարս (Արէս) , եւ բար մը կը պաշտուէր իբրեւ Շուբիդէր » : Հռովմայեցիներու

համար եղած այս գաղափարը հիմնուած պէտք է ըլլայ Պրուտարքոսի սա տողերուն վրայ . «Եւ չէր իսկ առ նոսա (Հռովմայեցիս) յառաջագոյն ոչ նկարագիր պատկեր և ոչ այլ ինչ ձուլաւոյ պատկեր նմանութիւն աստուծոյ, այլ ընդ հարիւր եօթանասուն աման առաջինս թէպէտ և մեհեանս շինէին նորա, եւ մատրուս կանգնէին նուիրականս՝ սակայն դրօշեալս պատկերաց երբեք չարարին նորա» . Զուգակշիռք . Թարգ . Թումանեան Հտ. Ա. էջ 242 :

ՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Երկար ատեն աշխարհիկ հարստութիւններու և հեթանոսութեան ծառայող նկարչութիւնը և քանդակագործութիւնը եկեղեցւոյ մէջ պաշտօնապէս չպիտի կրնային գործածուիլ, քրիստոնէական իրեր ներկայացնելու : Այսու ամենայնիւ պէտք է խոստովանիլ Ս. Պէրժէի հետ թէ «Քրիստոնէական արուեստը այնչափ հին է, որչափ հին է Քրիստոնէութիւնը» :

Հրեաները որոնց ծոցը բուսաւ Քրիստոնէութիւնը, թէպէտ Պաղեստինի բնակիչ՝ միշտ դժուարահաճ եղան գեղագիտական զգացումին : Եգիպտացիներու եւ Ասորեստանյիներուն հետ իրենց ունեցած յարաբերութիւնները ո՛չ միայն չզարգացուցին արուեստի ճաշակը իրենց մէջ, այլ մանաւանդ սոսկումով և զղուանքով համակեցին զիրենք : Մովսիսական օրէնքը բացէ ի բաց կը մերժէր կենդանի էակներու ամէն ներկայացում կամ պատկեր, պատուիրելով անոնց . «Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս ըստ ամենայն նմանութեան . որ ինչ յերկինս ի վեր է և որ յերկրի ի խոնարհ, և որ ինչ ի Զուրս ի ներքոյ երկրի, մի՛ երկիրպագանիցես նոցա, և մի՛ պաշտեսցես զնոսա զի ես եմ

Տէր Աստուած քո՝ Աստուած նախանձոտ որ հատուցանեմ զմեզս հարանց՝ որդւոց, յերիս և ի չորս ազգս ատելեաց իմոց» : (Եւք. Ի. 4-5) :

Եւ անա այս աստուածային պատուիրանին իբր հետեանք, անկարելի պիտի ըլլար մեզի՝ ի հիման՝ Հրեաներուն մէջ գտնել ուրիշ պատկեր, բայց միայն տապանակի երկու քերութեները, որոնք քաղդէ-ասորիկ ծագում ունէին, և ուրիմն ու թումիմը որոնք կ'երեւայ թէ Եգիպտական Ռաի և Մաի մէկ խորհրդանշանական արտասպռութիւնն էին : Սողոմոնեան տաճարին շինութեան ատեն, Փիւնիկեցի արուեստաւորներու ձեռքով, Սողոմոն «զամենայն որմն տանն շուրջանակի քանդակեալ գրեաց գրոցաւ քորոս և արմաւինիս» :

Քրիստոնէական ընկերութիւնը՝ վերջնապէս անջատուելով Մովսիսականութենէն, անաւ ծոցը հին ընկերութեան, որ դէպ ի իր անկումին կը դիմէր : Հուովմէական օրէնքով արտաքսուած և շարունակ ստակալի հալածանքներ կրելով հանդերձ, քրիստոնէութիւնը տարածուեցաւ ամէն դի և մեծ ազդեցութիւն ի գործ դրաւ :

Քրիստոնէութիւնը իր գոյութեան առաջին դարերուն փորձութեան մէջ ըլլալով, հաւանականաբար կարելի եղածին չափ չկրցաւ ուշադրութիւն դարձնել արուեստին : Բաց աստի, ինքը մովսիսականութեան հարազատ ազլիկը ըլլալով, իր մօրը նման պիտի արտաքսէր իրմէն պատկերներու գաղափարը :

Սուրբ Պօղոս սրտնեղ բարկութիւն մը կը զգայ, երբ իր քարոզութիւններուն ժամանակ կը տեսնէ որ Աթէնք լի է աստուածներու արձաններով ու պատկերներով : (Գործք. ԺԵ. 16. 29) : Այդ ատելութիւնը ժառանգեցին եկեղեցւոյ հայրերն ալ, և անոնք իսկ, որ հելլենական բարձր կրթութիւն մը առած էին կանխաւ . քրիստոնեայ ըլլալէ վերջ արուեստի հին հրաշակերտներուն մէջ կուսակաշտութեան սերմեր միայն ուղեցին տեսնել : Կլիմէս Աղեքսանդրացի արհամարհանքով կը խօսի Փիդիասի և արուեստագէտ դպրոցի մասին : Արուեստներու այս անսիրելութիւնը մէկը եղաւ այն պատճառներէն ,

որնք դրեցին Յուլիանոսը ձեռնարկել քրիստոնէութեան ջնջումին եւ անոր տեղ նորէն հիմնել հեթանոսական արուեստասէր կրօնը : Սակայն պատկերներու այս անսիրելութիւնը եկեղեցւոյ վարդապետներուն զգացումն էր լոկ : Ժողովուրդը հեռու էր իր վարդապետներուն պէս խորհելէ :

Անշուշտ հակառակ չպիտի ըլլայ մարդկային զգացման եւ նոյն իսկ պատմական հաստատութեան , ըսել , թէ քրիստոնէութիւնը կարող եղաւ փոխել վարդապետութիւնները , բայց բարքերը փոխել նուազ դիւրին էր որչափ ալ մարդասէր ըլլար կրօնը : Յունա-Հնդկական ընկերութեան մէջ դարերէ ի վեր այնքան հաստատուն արմատ ձգած արուեստին շուտով չպիտի կրնար յաղթել Աւետարանի քարոզած պարզութիւնը : Եւ ահա այս պատճառաւ Քրիստոնէութեան մէջ ալ մուտ գտաւ եւ զարգացաւ կրօնական արուեստը : Ասոր կը նպաստէր անշուշտ ժողովրդական զգացումը , որ կ'ուզէր իր գաղափարներուն եւ հաւատալիքներուն զգալի ձեւեր տալ հեթանոսական կեանքի վարժութեան վերջամնացութիւնով (survivance) :

Քրիստոնէական նախնի նկարչութիւնը կը բացատրէ համակերպութեան եւ համբերութեան գաղափարներ , աստուածային ողորմութեան հաւատքը եւ յարութեան յոյսը : «Ամէնէն աւելի անգութ հալածանքներուն մէջ իսկ , կը գրէ Պէրժէ , անհնար է գտնել տրտունջի կամ բարկութեան հետքեր . պսակ մը , արմաւենի մը , ազաւնի մը եւ ձիթենեաց ձիւղեր , ահա այն նկարներու հաւաքածոն որ կը զարդարէր մարտիրոսին շիրիմը» : Այդ գերեզմանական նկարչութիւնը ծնունդ առաւ առաջին դարու վախճանին , ուր գործածուած պատկերներու ձեւերը յաճախ խորհրդանշանական են եւ այլալանական : Զուկը պատկերն էր Քրիստոսի , որովհետեւ յունարէն *Ιησους* , *Χριστος* , *Θεου* , *Υιος* , *Σωτηρ* , (Յիսուս , Քրիստոս , Աստուծոյ որդի , Փրկիչ) բառերը , ազաւնին ⁽¹⁾ պատկերն էր հաւատացեալ եւ անբիծ

(1) «Առաքելներու ժամանակ , և քրիստոնէութեան առաջին դարերուն ,

հոգիին , զի սուրբ հոգին ազանակերպ էր իջած , փիւնիկ թռչունը իբր խորհրդանշան յարութեան , ձիթենին ու արմաւենին՝ իբր պատկեր խաղաղութեան , աքաղաղ՝ որ արթնութեան խորհրդանշան ըլլալով հանդերձ , կը յիշեցնէր նաեւ Պետրոսի ուրացութեան եւ զղջման պարագաները , եւայլն :

Քրիստոնեայ արուեստաւորը Հին եւ Նոր Կտակարաններու մէջէն կ'ընտրէր նաեւ նիւթեր , որոնք՝ իր կարծիքով՝ աւելի լաւ կը յիշեցնէին քրիստոնէական վարդապետութիւնները , եւ որոնք ժողովրդական գոյն մը առած էին բոլորովին իրենց ընդհանրականութիւնով ու ռամկութիւնով : Այսպէս , Նոյ՝ իր տապանին մէջ կը յիշեցնէր փրկագործութիւնը . Յովնան՝ որ երեք օր մնաց ձկան փորը , կը յիշեցնէր Քրիստոսի Յարութիւնը . մահ Աբելին՝ անմեղութիւնն ու ոճիրը :

Քրիստոնէական նախկին ըմբռնումներու եւ հաւատալիքներու համաձայն , ամէն նկար բարոյական ուսուցում մըն էր , հոգիին ուզողւած լեզու մը , որ մարդուս մտքին եւ երեւակայութեան հետ կը խօսէր : Պաւլինոս Նոյի եպիսկոպոսը իր թուղթերէն մէկուն մէջ կը գրէ , թէ պատկերները կը գծուէին իբր զարդ Աստուծոյ նուիրուած սրբավայրերուն եւ ի շինութիւն տգէտ միտքերու , որոնց վրայ այնչափ ազդեցութիւն չէր կրնար ընել այդ դէպքերու գրաւոր պատմութիւնը : Այս ժամանակամիջոցին՝ սակայն՝ եւ ոչ մէկ պատմական նախագրաւում կար պատկերագրական նիւթերու ընտրութեան մէջ . աւելի փրկչական խորհրդանշաններու նկարներ էին , որ ի յայտ կուգային արուեստաւոր վրձիններու եւ գրոյցներու տակ , եւ ոչ ոք կը խորհէր տակաւին Քրիստոսի չարչարանքը եւ մարտիրոսներու նեղութիւնները նկարել :

քրիստոնեայ ընծայացուները տեսանելի և անտեսանելի բնութեան իզական սկզբունքը կը պատուէին Ս. Հոգի անունին տակ , որ կը ներկայացուի ապաւնի կերպարանքով . նշան՝ իզական կարողութեան Ասիոյ և Եւրոպայի բոլոր մեհեաններուն մէջ ԵՅԷ . այն ատենէն ի վեր , եկեղեցին ծածկած կամ կորուսած է իր խորհուրդներու բանային , անոնց իմաստները տակաւին գրուած են իր խորհրդանշաններուն մէջք (Les grands Initiés, էջ 84) :

Ի սկզբան Քրիստոնեաներու այդ խորհրդանշական նկարները տարբերութիւն չունէին բնաւ հեթանոսական նկարներէն: Այս հանգիստութիւնը բնական եւ անհրաժեշտ բան մըն էր, քանի որ քրիստոնեայ արուեստաւորները իրենց արուեստը կ'ուսանէին, կամ ուսած էին արդէն, հեթանոս վարպետներու մօտ, եւ աստի իսկ է թերեւս այլաբանական նկարներու գոյութիւնը քրիստոնէական պատկերագրութեան մէջ:

Հին գեոնադամբաններու մէջ ցայսօր գժուարին չէ տեսնել թէ ի՞նչ տարբերութիւններ ունի Քրիստոսի պատկերը. բարի հոյ՛իւին կերպարանքը յայտնապէս Հռովմէական նկարներու մէկ նմանողութիւնն է ⁽¹⁾. մի զարմանաք երբ այդ պատկերներու մէջ տեսնէք զՔրիստոս անմօրուս, Հռովմէական պալատականի մը տարազով, որ իր դպրոցի բեմին վրայէն ատենաբան հռետորի մը պէս կը քարոզէ իր ունկնդիրներուն: Բաց աստի, կարելի է ըսել, որ շատ մը նկարներ բոլորովին հեթանոսական են քրիստոնէական հին պատկերագրութեան մէջ: Այնպէս որ, օրինակի համար Որփէոս՝ որ անասունները կը դիւթէ իր քնարով՝ պատկերն էր Քրիստոսի եւ իր բարերար ազդեցութեան. Փսիգէն՝ իբր խորհրդանշան հոգւոյ, եւ Նրոս մանուկը: Այդ նկարները՝ ըստ ամենայնի հեթանոսական՝ իրենց սրուած նոր իմաստներու շնորհիւ կը մտնէին քրիստոնէական փարախը, աւելի աննիւթացած, ու աւելի հոգեկանացած: Քրիստոնէութեան արտաքին ու ընկերական օժանդակ գօրութիւն մը գտնելէն վերջն է, որ արուեստը աւելի ընդարձակ տեղ մը կը դրաւէ, գերագոյն գաղափարներ ի յայտ բերելու համար եկեղեցիին ծոցը: Հալածուած կրօնքը դուրս կ'ելլէ գեոնադամբաններէն, կայսերական հովանաւորութիւնն ու պաշտպանութիւնը վայելող եկեղեցիներու մէջ կատարելու համար իր ծէսերը:

Քրիստոնեաներու գեոնադամբաններուն մէջ ունեցած

(1) On sait que le Bon Pasteur est . . . une imitation du Mercure Criophore. — G. Boissier. *Fin du Paganisme*. II. P. 51,

սովորութիւններն ալ դուրս ելան իրենց հետ լոյս աշխարհ տեսնելու, եւ այդպէսով պատկերը մուտ գտաւ եկեղեցին:

Պատկերներու՝ եկեղեցիին մէջ իբր պէտք գործածուելուն դրական ծագումը եղաւ այն սովորութիւնը, որ հաստատուեցաւ չորրորդ դարու սկիզբէն: Այդ սովորութիւնն էր մարտիրոսներու նուիրուած եկեղեցիներու մէջ նկարել անոնց կրած չարչարանքի տեսարանները, որոնց ներքեւ պատմական տողեր ալ կ'աւելցնէին: Ինքնին անմեղ էր այս ձեռնարկը, որուն նպատակն էր հրահանգել ժողովուրդը եւ քրիստոնէական բարոյականին խստութիւնը աղգեցիկ ընել անոր բարքերուն վրայ: Ժողովուրդը, սակայն, շուտով կրնար զեղծանիլ այդ կիրառութենէն եւ կերպարանափոխել զայն աւելորդապատկերիւններով: Եկեղեցին մնաց իր արդար միջավայրին մէջ, խորշելով իբր հեթանոսական՝ այն եղանակէն, որով հեթանոսները կը պատուէին պատկերները, եւ արգելելով քրիստոնէից՝ որ այդ պատկերներուն չերկրպագեն կամ բացարձակ պաշտամունք մը չմատուցանեն:

Ժողովուրդը՝ սակայն՝ դեռ կ'ապրէր հեթանոս մորթին մէջ. քրիստոնէութիւնը՝ իբր նոր ոյժ մը՝ դեռ չէր կրցած զանի նորոգել իր կենսաբեր օժտումովը, հետեւաբար անյուսմի այդ վճռական վայրկեաններուն միակ քայլ մը բաւական պիտի ըլլար ամէնէն աւելի անմեղ զգացումները թանձրացեալ նիւթապաշտութեան մը տանելու: Այդ զեղծման առաջին օրինակն էր անշուշտ այն, զոր մեզ կ'աւանդէ Թէոդորէտ: Սիմէոն Սիւնակեցի (Յ. Գ-ր), կենդանութեանը ատեն իսկ, իր խստակեցութիւններով Հռովմի մէջ այնքան գրգռեց բարեպաշտ մտքերը որ գործաւորներ իրենց խանութներուն առջեւ դրին այդ սուրբին փոքրիկ պատկերները, իբրեւ տեսակ մը պահպան և բժժանք: Ուրեմն ինչ որ ի սկզբան զարկարանք մըն էր եղած կա՛մ կրթութեան միջոց մը, կամ օրինաւոր պատուոյ մը աւարտից, անդալարար սրբապիղծ պաշտաման մը՝ նիւթ եղաւ, այն հաւատքով թէ սրբոց զօրութիւնը մարմնացած էր իրենց մասունքներուն և պատկերներուն մէջ: Պատկերազրու-

թեան սովորութիւնը, որ միայն մարտիրոսներուն համար սահմանուեցաւ եկեղեցւոյ մէջ, ընդարձակ կալուած մը գրաւեց հետզհետէ և այնուհետեւ նկարուեցան Ս. Նորդութեան, հրեշտակներուն և Կոյսին պատկերները :

Եկեղեցիի վարդապետներէն և ոչ մին համակերպութիւն ցոյց տուաւ այդ մասին, և Յփիփան կը պատմէ՝ թէ օր մը Պաղեստինի գիւղերէն մէկուն եկեղեցին մտնելով կը տեսնէ վարագոյր մը, որուն վրայ նկարուած էին Քրիստոսի և Հրեշտակաց պատկերներ. կը պատռէ զայն, և պարզ վարագոյր մը կը գնէ այդ եկեղեցիին համար : Սերինոս՝ Մարսիլիոյ Եպիսկոպոսը (600), ակնատես Վկայ ըլլալով այդպիսի պատկերներու տեղի տուած զեղծումներուն, իր թեմի եկեղեցիներէն դուրս հանել տուաւ զանոնք :

Ժողովրդեան աւելորդապաշտ ձգտումները կանուխէն զգալ տուին եկեղեցւոյ այն մեծ պայքարները, որոնք օր մը տեղի պիտի ունենային այդ պատկերներուն չուրջը : Անմեղ բարեպաշտութենէ մտած սովորութիւն մը տակաւ առ տակաւ պիտի տարածուէր, ժամանակը պիտի վաւերացնէր զայն, և ատեն անցնելով աւանդական հեղինակութիւն մը պիտի հագնէր, այնպէս որ, եկեղեցւոյ վարդապետներն իսկ, յետոյ պիտի վարանէին վճիռ արձակել պատկերներու կիրառութեան դէմ : Ուրեմն պէտք էր սովորութիւնը խեղդել իր մանկութեան ատեն, երբ տակաւին հեղինակութիւն չունէր անիկա . մտածումը կանուխէն վճիռի փոխուեցաւ. 306ին, Էլվիրի մէջ գումարուած ժողովով, որ իր կանոններուն 36րդ յօդուածով խստիւ կը պատուիրէր. (Placuit picturas in ecclesia non esse debere ne quod colitur at adoratur in parietibus depegnatur) « Հաճոյ թուեցաւ մեզ որ ո՛չ մէկ պատկեր ընդունուի եկեղեցւոյ մէջ, և թէ՛ որ ինչ առարկայ է պաշտելութեան, երբեք չներկայացուի այդ շինուածոց պատերուն վրայ » :

Զգիտենք, թէ Էլվիրի ժողովական այս որոշումը ունեցա՞ւ՝ գործնականին մէջ, իր արժանաւոր արդիւնքը, որ Եկեղեցիին ու Աւետարանին բացարձակ իրաւունքն էր :

ՊԱՏԿԵՐ ԵՒ ԴԻՄԱԳԾՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Եկեղեցիին զարդի և հաւատացեալներուն բարոյական շինութեան համար նկարուած պատկերներուն մէջ Քրիստոսինը գերազանց դիրք մը գրաւած է հետզհետէ : Այս պարագային հանդէպ բնական հարցում մը կը ծագի մեր մէջ. թէ արդարեւ եկեղեցին ունեցած է Քրիստոսի վաւերական ու իսկատիպ պատկերը : Անա կարեւոր խնդիր մը, զոր պէտք է պատմականապէս լուծել :

Քրիստոսի ժամանակ առաքեալներն ու աշակերտները՝ Հրէական դաստիարակութեամբ ու գաղափարներով սնած, պատկերներու մասին ունէին այն հայրենաժառանգ հակակրօթիւնը, որ հիմնուած էր Տասնաբանեայի պատուիրանին վրայ : Նոր Կտակարանի գրքերուն և ոչ մէկը ունի բառ մը, որ կհարենայ գաղափար մը տալ մեզի Քրիստոսի արտաքին կերպարանքին և անոր դիմագծութեանը մասին : Նաեւ իրաւամբ դիտել կը տրուի, թէ, մարդիկ՝ որ յենլով մարգարէութիւններու և Յիսուսի խօսքերուն վրայ՝ կը սպասէին, աշխարհի մերձաւոր վախճանին և բոլոր իրաց կերպափոխութեան, ինչպէ՞ս կրնային խորհիլ նկարելու դիմագծերը անոր՝ որ իրենց գաղափարին համեմատ՝ պիտի գար իսկոյն մեծ ու յաղթական փառքով :

Երբ սրբազան նկարչութիւնը, ըստ բաւականին կարեւոր դիրք մը գրաւեց քրիստոնէութեան մէջ Բ. Դարուն, եկեղեցւոյ վարդապետները ուղեցին իրենց Փրկչին գրեթէ վաւերական պատկերը ունենալ. այս բաղձանքին գոհացման Նոր Կտակա-

րանը լոյս մը չէր տար իրենց . ուստի դիմեցին Հին Կտակարանին և մանաւանդ մեսիական մարգարէութիւններուն , հաւաքելու անոնցմէ դիմագծութիւններ , որոնց օգնութեամբ կարենար արուեստաւորը գաղափարել զանիկա իր վրձինին տակ :

Հռովմէական կայսրութեան բուն հալածանքին մէջ , ուր քրիստոնեան համակերպութեան և համբերութեան ճշմարիտ տիպարն էր , իրողութիւններու հանգիստութեամբ առաջին անգամ իր ուշադրութիւնը դարձուց Յսայիի այն կտորին վրայ , ուր Քրիստոսը կը ներկայացնէր վիշտերու և անարգութեան մէջ : «Ո՛չ գոյր նորա տեսիլ և ո՛չ փառք , տեսաք մեք զՆա , և ո՛չ գոյր նորա տեսիլ , և ո՛չ գեղեցկութիւն , այլ տեսիլ նորա անարգ՝ նուազեալ քան զամենայն որդւոց մարդկան : Այր մի ի հարուածս» : (Ծ. ՄԳ. 2. 3) : Այդ դիմագծութեամբ նախ գծուեցաւ և նկարուեցաւ Քրիստոս , Հեթանոս ժողովրդեան հանդէպ , այնպէս որ Կելսոս առիթ ունեցաւ ըսելու . «Եթէ Աստուածային հոգին իջած էր մարդու մը մէջ , պէտք էր որ այդ մարդը հասակով , գեղեցկութեամբ , զօրութեամբ , մեծվայելչութեամբ , ձայնով ու ճարտարախօսութեամբ նշանաւոր ըլլար ուրիշներուն մէջ : Որովհետեւ անկարելի է որ մանաւորապէս իր մէջ աստուածային զօրութիւնը կրող մէկը բանով մը չզանազանուէր միւս բոլոր մարդիկներէն : Արդ անիկա (Քրիստոս) ուրիշ մարդերէ աւելի բան մը չունէր , և նոյն իսկ ինչպէս կ'ըսեն քրիստոնեաները , փոքր էր , զգեղ եւ առանց ինչ ազնուութեան» (ՈՐՈԳԻՆՆԷՍ , ընդդէմ Կիլսոսի . 2. 75) :

Կիլսոսի ամբաստանութիւնը , որ հաւատարիմ արձագանգն էր հեթանոս աշխարհին՝ հաստատութիւն գտաւ Եկեղեցւոյ հարց կողմէ , և այդ անարգ կերպարանին ի պաշտպանութիւն Յուստինոս գրեց իր առաջին ջատագովութեան մէջ . «Երկուս գալուստս քարոզեցին զնմանէ մարգարէքն , զմին՝ որ արդէն իսկ եղև , իբրև զայր անարգ և ի չարչարանս . զերկրորդն՝ փառօք յերկնից եկեալ հանդերձ իւրով հրեշտակական զօրու» (Գլ. ՄԲ) : Կղիմէս Աղեքսանդրացի այդ մարգարէու-

Թեան իրականութիւնը ուզեց հաստատել , ըսելով թէ Քրիստոս անարդ էր և տմոյն , որպէսդի ոչ ոք հրապուրուելով անոր գեղեցկութենէն՝ անփոյթ մնայ իր ուսուցման հանդէպ : Այս է նաեւ գաղափարը Տերտուղիանոսի (De la chair de Jesus-Christ §. 9) և Կիւրեղ Աղեքսանդրացիին , իր Զմեակութեան Երկրորդ գրքին մէջ :

Յունաց արուեստագիտական զգացումն էր մանաւանդ , որ կ'ուզէր Քրիստոսը նկարել : Երանոս խօսելով Գնոստիկեաններէ ոմանց մասին՝ կը գրէ . «Քրիստոսի պատկերները ունին , որոնցմէ ոմանք նկարուած են , և այլք տարբեր եղանակաւ շինուած , և կ'ապահովեն , թէ Քրիստոսի ժամանակ Պոնտացին Պիղատոս շինել տուաւ նորա պատկերը : Նոքա այդ պատկերներուն վրայ պատկեր կը դնեն և կը զետեղեն զանոնք Պիւթագորսի , Պղատոնի , Արիստոտէլի , և ուրիշ փիլիսոփայից պատկերներուն կարգը . և հեթանոսներուն նման անոնց յարգանք կը մատուցանէին» : Իսկ Լամբրիտի վկայութեան համեմատ , Աղեքսանդր Սեփերոս Կայսր (222-235) որուն Սեմական ծագումը կարծես բնական հակակրութեամբ մը օժտած էր զինքը Հռոյմէական սովորութիւններու դէմ , իր պալատին մէջ մանաւոր մատուռ մը ունէր , ուր հաւասար պատիւ կը վայելէին իմաստունները , բարի իշխանները , աստուածացեալ Կեսարներէ լաւագոյնները , և որոնց ի կարգ դրուած էին Ապոլոնիոս Տիանացիին , Որիէոսի , Աբրահամի , և Յիսուս Քրիստոսի պատկերները . և մանաւոր օրեր՝ կամ ըստ այլոց ամէն օր , հոն կը մտնէր առանձինն երբ ինքզինքը աւելի ազատ և անբիծ զգար :

Եւսեբիոս , Պաղեստինացոց Կեսարիոյ եպիսկոպոսը (264-340) , որ իր ամէն դրուածներուն մէջ բուն կերպով կը հակառակի Քրիստոսը պատկերով ներկայացնել ուզողներուն , սապէս կը պատասխանէ Կոստանդիանոս Կայսրի քրոջ , որ իրմէ Քրիստոսի պատկերը ուզած էր .

«Ո՞ր պատկերը կ'ուզես դուն , այն ճշմարիտ և անյեղլի պատկերը , որ իր (աստուածային) բնութեան նկարագիրը կը

կրէ, թէ ասի պատկերը, զոր առաւ ան մեզի համար, երբ ծառայի կերպարանքը հագած էր : Չեմ կրնար մտածել, թէ աստուածային կերպարանքի պատկերը կ'ուզես, որովհետեւ դուն ալ սորված ես անորմէ, թէ «ոչ ոք ճանաչէր զհայր եթէ ոչ որդի, և թէ ոչ ոք արժանապէս ճանաչէր զորդին, եթէ ոչ հայր», յորմէ ծնաւ ան : Դուն ստուգիւ կ'ուզես պատկերը ծառայի և անարգ մարմնոյն, զոր զգեցաւ նա մեր մէջ : Բայց զիտենք թէ այդ մարմնոյն մէջ թափանցեց Աստուածային փառքը, և թէ մահկանացու մարմինը կեանք ծծեց . . . : Ուրեմն ո՞վ պիտի կրնար՝ տմոյն և անչունչ գոյներով և նիւթական ծիրերով նկարել իր արժանաւորութեան փառաշուք և լուսաշող մեծվայելութիւնները, երբ իր ընտրեալ աշակերտները անգամ, որոնք իրեն հետ էին լերան վրայ, չկրցան զանիկա դիտել, այլ գետին ինկան իրենց երեսներուն վրայ, և խոստովանեցան թէ չեն կրնար հանդուրժել իր տեսքին : Եթէ իր մարդկային կերպարանը՝ իր մէջ բնակող աստուածութենէն ընդունեց այնպիսի կարողութիւն մը, ի՞նչ ըսել այժմ որ անմահ է և անապական, և իր ստրկական կերպարանը փոխած է Տիրոջ և Աստուծոյ փառքին : Ի՞նչ ըսեմ հիմա որ յաղթեց մահու և երկինք վերադարձաւ, որ աթոռ նստաւ, Հօրը աջակողմը » : Այս նամակը կարդաց Գրիգոր Եպիսկոպոս, Նիկիոյ Բ. Ժողովին մէջ :

Քրիստոնէութեան յաղթանակէն և Եւսեբիոսէն վերջն է որ, Եկեղեցւոյ անդամները հաճոյք չեն զգար Քրիստոսի անարգ կերպարանքէն : Եկեղեցին յաղթանակեց, պէտք էր յաղթականի մը երեւոյթը տալ Անոր Հիմնադրին : Այդ ձեռնարկին համար վաւերական յիշատակարաններ կը պակսէին իրենց : Չեն վարանիր, սակայն. յիշատակարաններ կը ստեղծեն : Եւ առաջ կը բերեն տիպարներ, որոնք կը փոխանցուին, և նմանողութիւնը տեսակ մը պաշտօնական նկարագիր կու տայ անոնց : Այլեւս մէկը չէր ուզեր զանիկա նկարել բարի հովիւրին խոնարհ երեւոյթովը, այլ միապետի մը պէս գահած, և հրեշտակներու բանակէն շրջապատուած : Հին Կտակարանը,

ինչպէս երբեմն, տուած էր տգեղ դիմագծութեան մը նիւթերը. հիմա ալ կարող կ'ըլլայ, հայթայթել գեղեցիկ տիպար մը յօրինելու հիմունքը: Սաղմոսի սա տողերը՝ «Գեղեցիկ տեսանելով քան զամենայն որդիս մարդկան, սիւռեցան շնորհք ի շրթանց քոց. վասն այսորիկ օրհնեաց զքեզ Աստուած յաւիտեան: Աստուած զտուր ընդ մէջ քո, հզօր, վայելչութեան և գեղոյ քո» (ՈՒ. 3-4), բաւական էին գաղափարներու այս յեղաշրջութեան մէջ մեծ գեր մը խազալով Քրիստոսը իր անարգ վիճակէն բարձրացնելու Դաւթի աթոռը:

Ոսկերերան այս հատուածին վրայ յենլով կ'ըսէ թէ Քրիստոս «ոչ միայն երբ հրաշք կը գործէր, արժանի էր զարմացման, այլ և շնորհալի էր երբ զինքը կը դիտէին: Մարգարէն զայս ցոյց կու տայ, երբ կ'երգէ, գեղեցիկ տեսանելով քան զամենայն որդիս մարդկան, և երբ Նսայի կ'ըսէ, ոչ զոյր նորս տեսիլ եւ ոչ գեղեցիկութիւն, կը խօսի այն բաներու մասին, որոնք պատահեցան անոր՝ չարչարանաց ժամանակ, և գէշ վարմունքին՝ որուն համբերեց խաչին վրայ, և այն ստորնութեան՝ զոր կրեց իր բոլոր կեանքին մէջ»: (Այս հատուածը յառաջ կը բերէ F. Münter, Sinnbilder գրքին մէջ II, 7):

Ահա այս վկայութիւններէն կը տեսնուի այն տարօրինակ հակասութիւնը, որ կար Քրիստոսի կենդանագրութիւններուն մէջ, հակապատկեր՝ որ անհաշտելի պիտի մնար մտքերու համար, և ուրկէ Օգոստինոս ազդուած, իր Զերոտոյութեան երկասիրութեան մէջ կը գրէ. «Մարմնաւոր Քրիստոսի դէմքին կերպարանը, որն և եղած ըլլար, մէկ եղած է միայն, բայց այդ կերպարանը յեղանակաւորուած է անթիւ ներկայացումներու զանազանականութեամբ» (Ը. 4):

Այնքան դարերէ ի վեր, սակայն, ոչ ոք խորհած էր տակաւին, Քրիստոսի արտաքին երեւոյթին նկարագրութիւնը ընել պարզ և կատարեալ կերպով. մինչեւ այն ատեն բաւականացած էին Քրիստոսը կերպարանել պատկերի վրայ, առանց իսկ տող մը աւելցնելու անոր այս կամ այն գիծերու մասին:

Առաջին ծանօթ և ինքնահնար նկարագրութիւնը, զոր

ըրած են Քրիստոնեաները՝ Քրիստոսի արտաքին կերպարանքին նկատմամբ, մինչև և մեր թուականին Ը՛ դարը կը վերանայ և զոր առաջ կը բերէ Յովհաննէս Դամասկացի, պատկերամատական խռովութիւններու ժամանակ, զայն ընծայելով «հին պատմչաց», առանց տալու անոնց անունները : Ահա Դամասկացիին նկարագրութիւնը .

«Բարձրահասակ, թուայօն, աչք՝ շնորհալից, քիթ՝ լաւ պատշաճեալ, գանգրահեր, կեցուածք՝ թեթեակի հակած, գոյն՝ վայելուչ, սեւամօրուս, դէմք՝ ցորենագոյն, նման իր մօր դէմքին, երկար մատներ, հնչուն ձայն և քաղցրաբարբառ : Մայրագոյն կերպով, հաճոյալի նկարագրով, հանդարտ համակերպող (résigné), համբերատար, և չրջապատուած այն ամէն առաքինութիւններով, զորս բանականութիւնը կրնայ երեւակայել Աստուած մարդոյն մէջ : Ոչ մի շուք փոփոխութեան, ոչ զանազանակութիւն տարբերութեան չնշմարուեցաւ բանին Աստուածային մարդկութեան մէջ, ինչպէս կը բաղբաղեն Մանիքեցիք» :

Այս տողերը գրուելէն քանի մը դարեր վերջ միայն նմանօրինակ գրուածներ երեւեցան, Յոյն եկեղեցական մատենագրութեան մէջ, և ԺԴ. դարուն Նիկեիոս Կալիստոս յոյն պատմիչը Քրիստոսը կը նկարագրէ հետեւեալ բառերով, զորս յառաջ կը բերենք Դիոնիսիոսի հանգարտի անպաճոյճ թարգմանութեան համեմատ .

«Իր դէմքը գերազանցապէս գեղեցիկ էր և առոյգ : Իր մարմնոյն կեցուածքին ու մեծութեան բարձրութիւնը ընդամէնը եօթն թիզի կը հասնէր : Իր խոպոպիքը քիչ մը դեղնագոյն էր, ոչ շատ խիտ, քիչ մը կը դառնար իր գոուզ և խատուտիկ մազերուն վրայ : Ունէր սեւ յօնքեր, որք շատ ծուած չէին : Իր դեղինի զարնող աչերն սքանչելապէս բարեշնորհ կ'ընէին գինքը : Աչերը առոյգ էին և խորաթափանց, և իր քիթը բարեձև երկարութեամբ : Ունէր մազ մօրուաց, դեղնագոյն, որ շատ երկար չէր, և ոչ ի վայր կախուած : Բայց իր գլխու մազերը շատ երկար էին : Որովհետեւ ոչ ածելի

դպաւ իր գլխոյն , և ոչ մարդու մը ձեռք հպաւ անոր . բայց միայն իր մօր ձեռքը , երբ ինք փոքրահասակ էր տակաւին : Իր վիպը քիչ մը ծուած էր , այնպէս որ իր մարմնոյն կեցուածքը (կամ չափը) ոչ շատ բարձր էր , և ո՛չ լայն , նաեւ գէթ ոչ ալ շատ ցած . ցորենի գոյնին պէս էր իր գոյնը . իր դէմքը ոչ բիրտ էր , և ո՛չ սուր , այլ այնպէս , ինչպէս էր իր մօր դէմքը , քիչ մը դէպ ի վար հակած , և միջակ կերպով կարմիր , որ լրջութեան և իմաստութեան երեւոյթ մը կուտար , միացած քաղցրաբարոյութեան հետ . . . : Հակիրճ յամենայնի և ըստ ամենայնի նման էր իր Ասողածային ևւ անարատ մօր» : (Hist. Eccl. de Nicefore, fils de Calliste Xanthouplois.—Բարիզ 1587, Հտ. Ա. Թերթ 64) :

Քրիստոսի դիմագծութեան համար ա՛յսքան հետախուզու-
թիւնները ծնունդ էին յունական նուրբ և արուեստասէր նկա-
րագրին : Արեւմուտք՝ որ այնքան շուայլ էր պատկերներու մա-
սին , և շահագործութեան աղբիւր մը ըրած էր զանոնք , տա-
կաւին գաղափար մը իսկ չէր յղադրած Փրկչի դիմագծութեանը
համար : Մտածումները սակայն՝ իրարու հաշորդուեցան , եւ
արեւմուտք ալ իր կողմէ չուզեց ետ մնալ , թաղդատմամբ
արեւելքին , կամ մասնաւորապէս յունական երկրին : Այլ սա-
կայն , հագիւ ԺԲ. դարուն երեւցաւ Քէնթրզըրիի Անտիլոս
Եպիտկոպոսին գրուածներուն մէջ՝ շինծու նամակ մը , զոր իբր
թէ խմբագրած էր Լենտուլոս բշեշխ , Ժամանակակից Յի-
սուսի , և ուղղած Հռովմէական Ծերակոյտին : Այդ նամակին
մէջ կը կարդանք .

«Այդ մարդը բարձր և լաւ համեմատական հասակ մը ունի ,
իր դիմագծութիւնը խիստ է և լի առաքինութեամբ , այնպէս
որ զինքը տեսնողը կրնայ սիրել զնա , միանգամայն եւ եր-
կնչիլ անորմէ : Իր գլխոյն մազերը գինիի գոյնը ունին , և
մինչեւ ականջաց մօտ ուղիղ են և անխայլ : Բայց ականջնե-
րէն մինչեւ ուսերը կը փայլին և գուռլղ են : Ուսերէն սկսեալ
նման նազըլիեցոց մազերուն երկուքի բաժնուելով կ'իջնեն
դէպ ի կունակը : Ճակատը ջինջ է և միացած , դէմքն անբիծ

և կարմրութեամբ մը բարեխառնուած, դիմադժութիւնը ազնիւ և շնորհալից : Բերանն ու քիթը անսոգիւտ են : Մօրուքը, որ մազերուն գոյնը ունի, առատ է և երկճիւղ : Աչքերը կապոյտ են և շատ փայլուն : Յանդիմանելու և կշտամբելու ատեն անաւոր է . ուսուցանելու և յորդորելու ատեն, խօսքը սիրուն է, և փաղաքուչ : Կերպարանքը՝ ծանրութիւն և սքանչելի շնորհ մը ունի : Ոչ ոք տեսած է անոր խնդալը ⁽¹⁾, եւ ոչ իսկ լացը : Երկայնահասակ, ձեռքերը ուղիղ և երկար են . բազուկներն ալ հրապուրիչ : Լուրջ և չափաւոր իր քարոզներուն մէջ, խօսելու ատեն ժուժկալ : Կերպարանքով գեղեցկագոյնն է յորդիս մարդկան» : (DIDRON Պատմ. Աստուծոյ ⁽²⁾, էջ 252) :

Վերոյիշեալ նկարագրութիւնները ինքնին ցոյց կու տան թէ որչա՛փ զանազանակութիւն կայ հեղինակներու մտածման կերպին մէջ, երբ կ'ուզեն Քրիստոսը ներկայացնել իր բնական կազմուածքովն ու դիմադժութեամբ :

Այն միակ զգացումը, որ առաջ կը մղէր կրօնական հոգիները Քրիստոսը կերպարանելու համար, երեւակայութիւն էր, որ վաւերական յիշատակարաններուն պակասած ատեն կու գար ամենալայն տեղը գրաւելու, նոյն իսկ պատմական հողին վրայ, երբ խնդիրը ենթադրութիւն մը իբր իրականութիւն ներկայացնելուն վրայ էր : Երեւակայութիւնը, որ Բասկալի խորհրդածութեան համեմատ «պատրողական մասն է մարդուն մէջ, Տիրուհին վրիպանքի և սխալներուն, որ անլրէպ կանոնը պիտի ըլլար ճշմարտութեան, եթէ անլրէպ կանոնը եղած ըլլար սուտին», վասնզի «միեւնոյն նկարագրով կը ներկայացնէ միշտ ճշմարիտն ու սուտը» . երեւակայութիւնը խոր-

(1) Ոսկեբերան ալ նոյն կարծիքը ունի, Թէ Քրիստոս չինդաց բնաւ . «Քրիստոս այնպիսի ինչ (խնդալ եւ ծիծալիլ) ո՞ւր արար, լուս՞ր երբեք յուժեքէ» (առ Եփրայեցիս աճառ ԻԲ. ԺԴ) տես Հասուածք Ոսկեբերանի, էջ 259) :

(2) Աստուածատուր Եպիսկոպոս Տ. Յովհաննէսեանց, իր «Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի գործին մէջ այդ նամակը կ'ընծայէ Պիղատոսի, չգիտենք պատմական ինչ հաստատութեամբ (Հտ. Ա. , էջ 15-16) :

հրդականն է մարդուն, երբ անգէտ կը գտնուի սա, բուն իրողութիւններու մասին, և կարգելու անոր վայրաւատին թափառումը ունայնութեան մէջ :

Ահա ճիշտ այս բանը պատահեցաւ ամէն անոնց, որոնք փորձեցին Քրիստոսը ներկայացնել իր մարդկային բոլոր գծերովը : Այնպէս որ եթէ մեր կրօնական ջերմեռանդութիւնը ստիպէր զմեզ ընդունելու այդ նկարագրութիւնները, որոնց ամէնքն ալ պատմական գոյներով սեթեւեթած են իրենց ընածին երեւակայութիւնը, այս պարագային հարկադրուած պիտի ըլլայինք ընդունիլ Քրիստոս մը, որ մօրուսաւոր էր, միանգամայն անմօրուս, որ կարճահասակ էր, և միանգամայն երկայնահասակ, որ տգեղ էր, և միեւնոյն ժամանակ գեղեցիկ, որ հրապուրիչ էր, միանգամայն և դաժան, որ դեղին աչք ունէր, և միեւնոյն ժամանակ կապուտաչուի էր :

Այն ընդհանուր հաւատքը թէ որչափ ճշգրիտ և մանրամասն ըլլայ նկարագրութիւն մը կամ պատմութիւն մը, այնչափ աւելի վաւերականութեան կնիքը ունի, վերոյիշեալ նկարագրութիւններէն դիւրաւ կրնայ համոզուիլ մարդ, թէ յաճախ հակառակ ուղղութեամբ կը ճշմարտի երբեմն, այսինքն թէ որչափ նկարագրութիւն մը կա՛մ պատմութիւն մը ճշգրիտ և մանրամասն ըլլայ, այնչափ աւելի կը կրէ զայն երկնող երեւակայութեան դրոշմը. երեւակայութեան՝ որ միշտ բեղուն է, հակառակ իր արդիւնքներու զանազանութեան և որ եղած է և պիտի ըլլայ միշտ՝ հաւատքի զօրաւորագոյն օժանդակը :

Իսկ մասնաւորապէս խօսելով Լինտուլոս բղեչխին ընծայուած այն կարծական նամակին նկատմամբ, պէտք է ըսել թէ լոլորովին անլաւեր բան մըն է այն : Որովհետեւ նախ Լինտուլոս անունով բղեչխ չէ եղած երբեք ի Հրէաստան : Այն միակ բղեչխը կամ դատաւորը, որ ապրեցաւ ի Հրէաստան Յիսուսի ժամանակ, Պիղատոս Պոնտացին էր, իրեն նախորդ ունենալով Վաղերիոս Գրատոսը : Յակոբի աւետարանին հեղինակը թուղթ մը կ'ընծայէ Պիղատոսի, գրուած Հռովմայ Մերակոյսին և Տիւրք Կայսեր, սա-

կայն այդ թուղթին մէջ , բառ մը անգամ չկայ Գրիստոսի դիմադժութեանը նուիրուած : Անոր մէջ կը պատմուի միայն Գրիստոսի կեանքը : Երկրորդ , այնպիսի կէտեր կան այդ թուղթին մէջ , զորս միայն Գրիստոսեայ մը կրնայ յզացած ըլլալ , որպէս են կերպարանֆով գեղեցկագոյնն է յոտդիս մարդկան , և այն բացատրութիւնները որոնք կ'ականարկեն Սաղմոսին բովանդակութեան , որուն մասին չէր կրնար Հռովմայեցի բռնիչի (?) մը տեղեկութիւն ունենալ :

Գրիստոսի մարմնական նկարագրութիւնը ըրած ժամանակնիս , պէտք չէ մոռնալ պատմութիւնը այն նշանաւոր արձանին , որուն կանգնումը տեռատես կնոջ ընծայած է եկեղեցական աւանդութիւնը : Եւսերիոս առաջին անգամ ըլլալով կը յիշատակէ զայն , իր եկեղեցական պատմութեան մէջ (է. 18) առանց սակայն մեծ կարեւորութիւն մը տալու . և Սողոմէն , յոյն պատմիչ (Ս. Դար) յառաջ կը բերէ զայդ , աւելցնելով միանգամայն , թէ կայծակը զարկաւ խարտակեց զայն , երբ Յուլիանոս փորձեց անոր վրայէն կտրել Փրկչին գլուխը , իրեն նուիրուած արձաններէն մէկուն գլուխը անոր տեղ դնելու համար :

Անա թէ ինչպէս կը պատմէ Եւսերիոս .

«Եւ զի զքաղաքէս (զՊանէսասայ) յիշատակեցաք ոչինչ , ի դէպ համարիմ լռել անյանել զարժանին յիշատակաց պատմութեամբ՝ վասն որոց զկնի մեր եկեցցեն ազգք : Վասն կնոջ տեռատեսի՝ զոր ուսաքս ի սուրբ Աւետարանէն թէ բժշկեցաւ ի Փրկչէն մերմէ ի ցաւոց անտի իւրոց , յայնմ քաղաքէ ասեն թէ էր նա , և զտուն նորա ցուցանեն անդէն ի քաղաքին . որ և ի Փրկչէն մերմէ առ նա եղելոյ բարերարութեանն նշանակ և ախոյեան կայ մինչեւ ց'այսօր ժամանակի , զի առաջի դքաց տան նորա երեւի կանգուն ի վերայ բարձր վիմի , պատկեր պղնձի կնոջ՝ ի ծունր իջելոյ , և զբազուկս ի ձեւ աղաչաւորի տարածելոյ : Եւ ընդդէմն նորուն կնոջ կայ դարձեալ առնապատկեր ի նոյն նիւթոյ՝ առեալ զիւրեաւ կրկնոց պարկեշտ , և կարկառեալ զձեռն իւր առ կինն : Եւ ի

կողմանէ ոտից նորա ի խարսխի անդ բուսեալ երեւի արմատ ինչ օտար տեսեամբ իւրով, որ ելանէ բարձրանայ մինչեւ ի դրօշակ հանդերձի նորա, և է դեղ ա՛մենայն ցաւոց: Չայս անդրի զնմանութիւն պատկերի Փրկչին մերոյ ունել ասեն, և եկաց մնաց նա մինչեւ յաւուրս մեր, զոր և աչօք մերովք տեսաք, յուզեւորութեան մերում յայն քաղաք: Բայց ոչ զարմանաց ինչ է, թէ ի հեթանոսաց բարերարեալքն ի Փրկչէն զայս ինչ արարին նմա»:

Այդ արձանի մասին բանաւոր ու բնական է եկեղեցական պատմիչին կարծիքը, քանի որ հեթանոսները սովոր էին երախտագիտական յիշատակարաններ կանգնել ի պատիւ իրենց բարերարներուն. հաւանական է որ ուզած ըլլային նոյն պատիւը ընծայել Աստուածային բարերարի մը, առանց նկատողութեան առնելու անոր ազգն ու հայրենիքը: Պատմիչը յառաջ կը տանի իր խօսքը և կը վկայէ թէ նոյն հեթանոսներուն մօտ էր որ «Նւ գաւաքելոցն Պետրոսի և Պողոսի զնմանութիւն կերպարանացն, և զնորուն իսկ Քրիստոսի դեղովք նկարեալ մինչեւ ի մեր ժամանակս տեսաք պահեալ: Զի որպէս հասանեալս եմ անխտիր առաջինք ըստ օրիճի հեթանոսաց իբրեւ Փրկիչս ոմանս այսօրինակ պատուել զսոսա սովորեցան»:

Այդ արձանին պատմութիւնը շատ բնական գոյներ ունի իր մէջ, մանաւանդ հեթանոս սովորոյթներու տեսակէտով, այլ սակայն տարակոյս մը կրնայ ծնիլ տակաւին հետամուտ մտքերու մէջ, հաւատալու համար, թէ այդ արձանը իրապէս Քրիստոսինն էր թէ ոչ: Այս մասին ու և է ստոյգ և վաւերական վկայութիւն մը չկայ. և Նւսերբոս որ զայն առաջին անգամ կը յիշատակէ, զայս անդրի զնմանութիւն պատկերի Փրկչին մերոյ ունել ասեն գրելով կը բաւականանայ: Պարզ ասել մը, իր մէջ չունի վաւերականութեան դրոշմ⁽¹⁾:

Այդ արձանին պատմութեան ճշգրիտ լուծում մը տալ

(1) Օրինակ մը բաւական պիտի ըլլայ գաղափար մը տալու այսպիսի Թիւրի-

ձեռնարկած են արդի պատմագէտները, քննադատութեան բովէն անյննելով անոր ամէն մասերը : Ահա թէ ո՛րպէս կարծիք կը յայտնէ Լուի լը Պլուա , իր Les Bibles et les initiateurs religieux de l'humanité գործին հատորներուն մէջ , ուրկէ քաղած ենք նաեւ վերոյիշեալ պատմական բոլոր յիշատակարանները . « Մեր թուականի առաջին դարերուն մէջ , պետութեան քաղաքներն ու նահանգները ներկայացուած էին յաճախ կնոջ մը պատկերով , որ մօտ կը կենար կայսեր , և անոր զոհ կը մատուցանէր , կամ ձեռքը կը համբուրէր և կամ պարզապէս անոր առջեւ կը խոնարհէր : Արձանագրութիւնը երբեմն կայսրը կը կոչէր «Փրկիչ» : Այսպէս , Տրայիանոս կոչուած է «Փրկիչ բնակեալ երկրին» , Ադրիանոս՝ «Փրկիչ աշխարհի» և այլն : Բաւական էր որ Պանիասայ խմբարձանին արձանագրութեան մէջ ջնջուած ըլլար կայսեր անունը , և պահուած ըլլար միայն «Փրկիչ» բացատրութիւնը , որպէս զի Քրիստոնէական բարեպաշտութիւնը Քրիստոսի պատկերը տեսնէ Տրայիանոսի կամ Ադրիանոսի պատկերին մէջ : Իսկ E. Guibbon իր Décadence Romaineի մէջ (Հտ. Բ. էջ 34 , ծանօթ. 1) կը գրէ . «Երբ մարդ ուսումնասիրէ տարեգիրները , հրաշքներն ու հաստութիւնները մէկդի դնելէ վերջ , կը դատէ , թէ 300 տարիէն սկսեալ Պաղեստինի Պանէաս քաղաքը պղծէ խմբարձան մը ունէր , որ կը ներկայացնէր վերարկուի մէջ փաթթուած մեծ անձնուորութիւն մը , և ծնրադիր կլին մը՝ որ իր երախտա-

մացութեանց մասին : Յուստինոս վկայ՝ իր աւաչին ջատագովութեան մէջ կ'ըսէ , թէ Սիմոն մոզ Սամարացի յազդէ , ի Դիտտոն աւանէ՝ իբրեւ Ատտուած պաշտուեցաւ ի Հռովմ և պատկերաւ . . . պատուեցաւ » : Եւ կը յաւելու . « Այն պատկեր կանգնեցաւ ի Տիբերիս գետ ընդ մէջ երկուց կամրջացն և ունէր զիր Հոռոմերէն այսպէս . Simoni Deo Sancto . «Սիմոնի Ատտուծոյ սրբոյ» : Ի կէս ժՁ. դարու Տիբերիսի կղզիներէն մէկուն աւերակաց մէջէն գտնուեցաւ արձան մը , այսպիսի զրով . Simoni Sancto Deo Fidio . Սանկոս Ատտուած մըն էր Սարինացոց . իր դաշտաց հաստ ուռնեան կ'իշխէր , և աստի առաւ իր անունն : Յուստինոս Semonin շփոթած է Սիմոնին հետ և Sancton ըրած է Sancto : Եոյն սխալը գործած է և կիւրեղ Աղեքսանդրացի իր «Գոչումն ընծայութեան» մէջ , Յուստինոսէն առնելով . (Գոչումն Ընծ. Զ. էջ 102) :

գիտութիւնը կը յայտնէր կամ կ'աղաչէր անոր և թէ պատուանդանին վրայ գրուած էր τω Σωτηρι τω εκυριγετη . — Քրիստոնեայք յայն կը տեսնէին զՅիսուս-Քրիստոս և այն խեղճ կինը , զոր ի տեռատեսութենէ բժշկեց (Ն.Ա. Է. 18. Փիլոստորղոս , Է. 3, և այլն) : Պ. տը Պօզօպը մեծ իրաւամբ կարծիք կը յայտնէ , թէ աստ խնդիրը Ապողոնիոս իմաստասէրին կամ Վեսպասիանոս կայսեր վրայ է . այս վերջին ենթադրութեան մէջ կինը կը ներկայացնէ քաղաք մը , նահանգ մը կամ թերեւս Բերենիկէ թագուհին » :

ԱՆՁԵՌԱԳՈՐԾ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ԿԱՄ ԴԱՍՏԱՌԱԿ

ԵՒ ՎԵՐՈՆԻՔԱ

Քրիստոսի պատկերներուն մասին խօսուած ժամանակ , պէտք է զանոնք երկու ստորագութեանց բաժնել . 1 Նկարիչներու և քանդակագործներու շինածները , 2 Հրաշալի պատկերները :

Պատմութեան մէջ վերջին դասակարգի պատկերները կոչուած են անձեռագործ , որ է թարգմանութիւնը յունարէն ἀχειροποιητος բառին , կազմուած չ ժխտական մասնիկէն եւ χειροποιητος բառէն և որուն եւրոպական ձեւն է (Acheiropoictes) :

Անձեռագործ պատկերներու թիւը կը զանազանուի տարբեր հեղինակներու կարծեաց համաձայն : Բազմաթիւ եկեղեցիներ կան , որոնք կը պարծին թէ անձեռագործ պատկեր ու-

նին , և այսպէսով ընդօրինակութիւնները , որ մեծ հանգիստութիւն ունին իրարու , շփոթուած են վաղնջական և սկզբնատիպ նկարին հետ : Ասոնցմէ նշանաւորագոյններէն առաջինն է Եդեսիոյ Դասառակը և միւսը՝ Լատինաց Վերոնիան :

Եդեսիոյ Գրիստոնէական եկեղեցիին հաստատութեան նկատմամբ եղած աւանդութեան աղբիւրները , բնագրի երեք դասակարգի կը վերածուին . Ասորական , Հայկական և Յունական բնագիրներ , որոնց իւրաքանչիւրը , յընթացս դարուց ճոխացած է տարբեր մատենագիրներու ձեռամբ , բացի հայկականէն , որ Վարդապետութիւն Աղղէի կամ (Թաղեոսի) գործոյն թարգմանութենէն զատ հազիւ քանի մը հատուկոտոր յիշատակութիւններ ունի :

Վերոյիշեալ բնագիրներէն երկուքը միայն , այսինքն Ասորականը , որ է Վարդապետութիւն Աղղէի առաջնոյ , և առաջին յունականը , որ է Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւնը , բաւական են անձեռագրով պատկերին կամ Դաստառակին մասին նախնական ծանօթութիւններ տալ մեզի , որովհետեւ ասոնք են հնագոյն յիշատակարանները :

Եւսեբիոս , որ Եդեսական եկեղեցւոյ հաստատութեան պատմութիւնը ըրած ժամանակ կ'ըսէ թէ իր տեղեկութիւնները քաղած է Եդեսիոյ արքունիքին դիւանատան թուղթերէն , մէջ կը բերէ այն կարծեցեալ թղթակցութիւնը , զոր ունեցած է Աբգար Յիսուսի հետ : Սակայն եկեղեցական պատմիչը իր այնքան մանրամասնութեանց միջ , և ոչ իսկ պատկերի յիշատակութիւն կ'ընէ (Տես . Եկեղ . Պոմ . Ա . 12-13 Բ . 1 . 6 . 7) :

Ասորական բնագիրը , որ շատ նմանութիւն ունի Եւսեբիոսի պատմութեան և մանրամասն քան զայն , Յիսուսի բերանացի խօսքերը գնելէ վերջ կ'աւելցնէ . «Եւ լուեալ զայս ամենայն Անան , զոր ասաց ցնա Գրիստոս առեալ նկարեաց զպատկերն Յիսուսի ընտիր ղեղովք , և բերեալ մատոյց Աբգարու թագաւորի Տեառն իւրում : Եւ իբրև ետես Աբգար զպատկերն Յիսուսի , ընկալաւ զնա մեծաւ ուրախութեամբ և

եղ զնա պատուով ի սենեկի իւրում (Թուղթ Արգարու, տպ. Վենետ. էջ 6) :»

Մերս Խորենացի Արգարու թղթին պատասխանը դնել է վերջ կ'աւելցնէ . «Ձայս թուղթ երբը Անան սուրհանդակ Արգարու , ընդ որում եւ զկենդանագրութիւն Փրկչական պատկերին» (Գ. 32) :

Արդ, կը տեսնուի որ Անան անուամբ մէկը միջնորդ մըն է Արգարու և Յիսուսի թղթակցութիւններուն : Բայց ո՞վ է Անան և ի՞նչ պաշտօն ունի : Այս հարցման ի պատասխան տարբեր կարծիքներ ունին Մատենագիրները : Գլխաւորաբար Եւսեբիոս , և Ֆրանսացի ուխտաւորուհին (Pélerine franque) որ Թէոդոսի օրով Եղեսիա այցելեց (379-395), Խորենացի եւայն Անան կը նկատեն Սուրհանդակ (Էփիսոփոյիճո՛րոս , տահիտրո՛մոս կամ cursor) : Վարդապետութիւն Ադդէի , և Ստարար Կոստանդին Պորփետրոժէն զանի կը ներկայացնեն իբր Դիւանադպիր ֆարսուդար , (tabularius) և առաջինը արուեստաւոր կամ նկարիչ ալ կ'անուանէ զայն :

Ուրեմն Վարդապետութիւն Ադդէի անուն անվաւեր գրութեան է որ հիմը կը կազմէ Ադդէի ձեռքով նկարուած պատկերի մը գոյութեան , և որ տեղի տուած է յետոյ ընդարձակ ընդլայնումներու , և իբր կուտ ծառայած է Բիւզանդական յետնագոյն մատենագիրներուն : Իոկ Եւսեբիոս և միւս Սիւրիական բոլոր մատենագիրները, Բար-Յըբէոսէն զատ, կը թուի թէ բան մը իսկ չեն գիտեր Անանական պատկերի մասին :

Ըստ Ասորական բնագրին , Անան Յիսուսի պատկերը կը նկարէ ընտիր դեղով սովորական պատկերի մը պէս . այդ պարագային մէջ , պատմիչը շատ համառօտ կ'անցնի , և որուն կը հետեւի Խորենացի : Աստուած մը մարդուն առջեւ ներկայացընել պարզ նկարով մը, խայթող գաղափար մըն էր, հետեւաբար և անընդունելի , և այսպէսով շատ ժամանակի չէր կարօտեր , որ Անան կ'որսնցնէր իր կարծեցեալ պատկերին հեղինակութիւնը : Եւ անա Չ. դարուն Եւագրոս և իրմէ վերջ Գէորգ Սիւնկեղոս , (Ը. Դար), և ուրիշներ կ'աւանդեն թէ

Եղեսիոյ պատկերին հեղինակը Աստուած ինքն էր (Θεότυπος εικών, ἀχειροποίητος) և Խորենացւոյ աշխարհագրութեան մէջ կը կարդանք. «Ուռնա՛ ուր անձեռագործ պատկերն է Փրկչին»:

Սակայն այդ յետնագոյն պատմիչները կ'անգիտանային, կամ գէթ ճշգրտապէս մեզ չեն ըսեր, թէ ինչպէ՞ս եղաւ այդ անձեռագործ պատկերին կազմութիւնը: Երկու դար վերջն էր որ Յովհաննէս Դամասկացի՝ այդ մեծ ստարարը պատկերներու մասին եղած յիշատակարաններուն, այդ պատկերի մանրամասնութիւնը յառաջ կը բերէ այսպէս. «Մինչեւ առ մեզ հասած պատմութեան մը համեմատ, Աբգար Եղեսիոյ, լսելով Տիրոջը մասին պատմութեաները, Աստուածային սիրով վառուեցաւ և դեսպաններ զրկեց Քրիստոսի, հրաւիրելու համար զանի գալ և զինքը տեսնել: Մերժման պարագային մէջ, պատուիրեց անոնց որ նկարչի մը շինել տան անոր պատկերը: Երբ ամենագէտն ու ամենակարողն (Յիսուս) իմացաւ այդ խորհուրդը. կտոր մը կերպաս առաւ, դէմքը անոր վրայ զետեղեց և հոն նկարեց իր իսկ պատկերը: Այդ պատկերը լաւ վիճակի մը մէջ պահուած է, մինչեւ մեր օրերը»: Դամասկացի կը յաւելու նաեւ թէ Փրկիչը այդ պատկերը առ Աբգար զրկեց ի ձեռն Թադէի: (Տես. Պատմ. Աստուծոյ էջ 251, Ման. 2):

Դարեր անցնելէ վերջ զրոյցը ընդլայնումներ կը գտնէր, բարեպաշտ և երազուն դրիչներու տակ, այնպէս որ ԺԴ դարուն Նիկեիոյ Կալիստոս կը գրէ իր Եկեղեցական պատմութեան մէջ. «Աբգար ուզելով ունենալ Յիսուս Քրիստոսի պատկերը, Եթովպիոյ մէջ գտնուած ճարտարագոյն նկարիչը ընտրեց, և պաշտօն տուաւ անոր կարելի եղածին չափ ճշգրտագոյն նկարել Քրիստոսի դէմքը: Իր պաշտօնը լաւ կատարելու համար, նկարիչը «բարձրագոյն տեղ մը ելաւ որպէս զի կարենայ դիւրաւ նկատել զանի, և լաւ նկարել անոր պատկերը»: Բայց իր ձեռնարկութիւնը յաջողութիւն չգտաւ «որովհետեւ Աստուածային լոյսը և երկնային շնորհը՝ որոնք կը շողային իր դէմքէն՝ կ'արգելուին իր նկարը»: Լի զարմացմամբ, իր միտքը գրաւուած զանի նկատելէն՝ իր ձեռքն առաջնորդելու համար զօ-

րութիւն չունէր . Տէրը նշմարած ըլլալով զայն, «կտաւ մը ուզեց և լաւ մը լուալէն վերջ , անով ծածկեց իր անփառունակ դէմքը կտաւը վրան դնելով . յետոյ Աբգարու զրկեց» :

Ուրեմն տարրեր բնագիրներու աւանդութեան համաձայն Անան կամ Աբգարու պատգամաւորները իրենց հետ կը բերեն երկու թանկագին գանձեր , Քրիստոսի նաւակն ու պատկերը :

Դիւրին պիտի ըլլար երեւակայել , թէ այսպիսի դարձ մը առանց հրաշքի չէր կրնար ըլլար : Այդ ալ ստեղծուեցաւ : Ըստ որում երբ պատգամաւորները ետ կը դառնային, Հիերապոլիս կոչուած քաղաքին դռներուն մօտ , մտան կզմինտրի գործանոցի մը մէջ և անձեռագործ պատկերը պահեցին երկու աղիւսներու մէջտեղ : Գիշեր ատեն տեղւոյն բնակիչները հրեղէն սիւն մը տեսնելով նոյն տեղը կը դիմեն , եւ , հոն գտնելով Յիսուսի պատկերը կ'ուզեն զայն իրենց սեփնականել , բայց տեսնելով որ աղիւսին վրայ կաղապարուած է ան , աղիւսը կ'առնեն և բուն պատկերը պատգամաւորներուն կը յանձնեն :

Եղեսիոյ պատկերին պատմութիւնը այս է անա իր բովանդակութեան մէջ , առանց նկատողութեան առնելու այն մանրամասն պարագաները որոցմով յետոյ ապա ճոխացուցած են անվաւեր զրոյցը :

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն այդ աւանդութեան հիմը , պէտք է ըսել , թէ վաւերական չէ այն , և այս իսկ հաստատուած է արդէն պատմական իրողութիւններով :

1. Եւագրիոս և Նիկեփոր Կալլիստոս կը պատմեն թէ , Պարսից Խոսրով թագաւորը կու գայ պաշարել Եղեսիան 544ին , և պարիսպները խորտակելու համար փայտէ պատրուար մը կը բարձրացնէ : Եղեսիացիք կ'ուզեն այդ պատուարը այրել . չեն յաջողիր , այն ատեն մէջտեղ կը բերեն Փրկչին պատկերը , անոր վրայ ջուր կը սրսկեն , և այդ ջուրէն քանի մը կաթիլ կը կաթեցնեն կրակին և փայտակոյտին վրայ : Անմիջապէս բոցը կը ճարակի և կը լափէ թշնամիին գործերը : Բաց աստի , ուրիշ հրաշքներ ալ կը գործեն այդ պատկերին շնորհիւ , այնպէս որ թշնամիք ամօթապարտ ետ կը քաշուին :

Տրանսական ուխտաւորուհին ալ նման դէպք մը կը պատմէ, նոյն ժամանակ տեղի ունեցած : Պարսիկները կը յարձակին Եդեսիոյ վրայ . Աբգար անոնց վրայ կ'երթայ, Քրիստոսի նամակը ի ձեռին բարձրացուցած և պարզած : Խաւարը կը տիրէ թշնամեաց վրայ . թշնամիք ետ կը քաշուին , և ամէն անգամ որ կը յարձակէին Պարսիկները , բաւական էր մէջտեղ հանել Փրկչին նամակը և կարդալ զայն , թշնամին ետ մղելու համար :

Պրոկոպիոս ալ կը պատմէ թէ Փրկչին նամակը դրուած էր, իբր նոր Պաղատիոն (Փղապտիչեօն), քաղաքին դռներուն վրայ : Կ'աւանդէ թէ , Խոսրով Պարսից թագաւորը յարձակեցաւ , բայց այդ նամակին հանդէպ չկրցաւ դիմանալ , և սաստիկ յօղացաւէ մը բռնուելով , ետ քաշուեցաւ :

Որդերիկոս Վիդալիս, Նորմանտացի կրօնաւորն ալ († 1141) նամակին կ'ընծայէ քաղաքին պաշտպանութիւնը : «Երբ բարբարոս ազգ մը գայ յարձակիլ քաղաքին վրայ , կ'ըսէ, դրան վրայ կը հանեն մկրտուած տղայ մը , որ նամակը կը կարդայ , և նոյն իսկ այն օրը թշնամիք կա'մ կը հաշտուին և կամ խոյս կու տան» :

Յայտնապէս երկու զուգահեռական աւանդութիւններ ունինք մեր աչքին առջեւ, որոնց մէկը Քրիստոսի պատկերին կ'ընծայէ Եդեսիոյ պաշտպանութիւնը , և միւսը նախակին : Երկրորդ աւանդութիւնը հաւանականագոյնը կը թուի ըլլալ, որովհետեւ գէթ իր հիմունքը ունի նամակին լուսնադակութեան մէջ , որ կ'ըսէ . «Քաղաքը քո օրհնեալ լիցի , եւ թշնամի մի' եւս չիւնսցե զմա յաւիտեան» : Բայց Դաստառակը , որ յետոյ ապա Բիւզանդական աշխարհին մէջ կեդրոնը և կուտը եղաւ եղեսակական զրոյցին , բնական էր որ ամէնուն ծանօթ պաշտպան ազդեցութիւնը իր վրայ առնէր , քանի որ տակաւ առ տակաւ կը նուազէր Քրիստոսի տուած կարծեցեալ պատասխանին յարգը :

2. Եւսեբիոս որ շատ մօտ կ'ապրէր Եդեսիոյ և իր Եդեսական պատմութիւնը քաղած է նոյն իսկ դիւանատունէն ,

պատկերի մասին չունի յիշատակութիւն : Եթէ այսպիսի հրաշալի պատկեր մը գտնուէր , այն ատեն , այնքան ծանր պատասխան չպիտի գրէր Կոստանդիանոս Կայսեր քրոջ , երբ Քրիստոսի պատկերը կը խնդրէր իրմէ :

3. Դ. դարու երկու քրիստոնեայ ուխտաւորներ , երբ սուրբ վայրերը կ'այցելեն , կ'երթան նաև Եդեսիա իրենց կրօնական զգացմանց գոհացում տալու համար : Իրենց ուղեւորութեան յիշատակարանները մէջտեղն են այսօր , Itinararium Burdigalense (333) և Peregrinatio Silviae անուամբ , յորս եւ ոչ մէկ յիշատակութիւն կայ Դաստառակի :

4. Եթէ այսպիսի հրաշալի և անձեռագործ պատկեր մը գոյութիւն ունենար , եկեղեցւոյ վարդապետները , երեւակայութեամբ և ենթադրութեամբ Հին Կոստկարանին չպիտի դիմէին , անորոշ մարգարէութիւններէն օգուտ քաղելով զՔրիստոս նկարելու համար :

5. Իբրեւ վերջին փաստ յառաջ պիտի բերենք L. J. TIXERONTի Les origines de l'Eglise d'Edesse գործին մէկ հատուածը , որ հեղինակին եզրակացութիւնն է իր մանրազնին աշխատութենէն վերջ . «Մենք ի բաց մերժելու համար , գէթ , այս բնագրին մէջէն սուրբ պատկերին դրուագը , գլխաւոր ձեռնարկութիւն (argument) մը ունինք : Փրանկ ուխտաւորուն որ ի ժամանակս Թէոդոսի այցելեց Եդեսիա , չտեսաւ հոն Սուրբ պատկերը : Եպիսկոպոսը , սակայն , ցոյց տուաւ անոր ամէն ինչ , որ կրնայ հետաքրքրել քրիստոնեայ կին մը , և անընդունելի է , թէ կա՛մ զանց ըրաւ ցոյց տալ անոր թանկագին մասունքը , կա՛մ թէ ուխտաւորուն զանց ըրաւ խօսիլ անոր մասին , իբր նուազ կարեւոր պարագայ մը : Այս ժամանակամիջոցին ուրեմն Եդեսիոյ մէջ չէին հաւատար , գէթ զիչ մը ընդհանուր կերպով՝ թէ Փրկչին պատկերը ունէին : Կարելի պիտի ըլլա՛ր այս , եթէ գոյութիւն ունեցած ըլլար Գ. դարու վախճանէն սկսեալ , այս պատկերին մէկ յիշատակը քաղաքին Քրիստոնէական ծագմանց պատմութեան մէջ : Չեմ կարծեր , որովհետեւ ընդունելով նոյն իսկ թէ Ադդիի վարդապետու-

Թեան յիշատակութիւնը չպիտի կրնար դար մը մնալ առանց ստեղծելու իր առարկան, առանց փորձուելու միաձայնութեամբ, որ անոր առարկայ մը գտնուի: Ամէն պարագայի մէջ, գէթ պիտի փորձուած ըլլար բացատրել մասունքին անհետացումը: Արդ, այս վերջին կէտին վրայ խնդիր չկայ Ստոյն-կոստանդնի կամ Cod. Vindobonensisի (XIV) պատմութենէն առաջ: Մովսէս Խորենացի յայտնապէս կ'ըսէ թէ, իր ժամանակ պատկերը տակաւին Եդեսիա էր, և չի խօսիր ո՛չ անհետացման և ոչ գիւտի մասին: Եթէ ուրեմն Թէոդոսի առաջին տարիներուն մէջ, չուրջ 380 թուականաւ, Սուրբ պատկերը Եդեսիա տակաւին գրաւած չէր իր տեղը, անոր վերաբերեալ դրուագը չկրցաւ գտնուիլ Եւսեփիոյ տեսած յիշատակարանին մէջ. Աղդէի վարդապետութեան մէջ իր ներկայութիւնը վերջամուտ յաւելման մը իրողութիւնն է» (էջ 101-102):

Արեւմուտք, որ Բիւզանդական կրօն-արուեստական փորձերուն նմանելու պատրաստականութիւն մը ունէր միշտ, չուչացաւ զիւտը ընել անձեռագործ պատկերի մը, որ է Volto Santo «Սուրբ դէմք»: Այդ պատկերին յիշատակութիւնը կը գտնենք ԺԲ. դարուն Գերման բանաստեղծութեան մը մէջ, զոր Ուէրնըրը քահանայ խմբագրած է 1175ին:

Ահա այդ ոտանաւորին թարգմանութիւնը.

«Քրիստոսի հաւատարիմ մի աշակերտուհին՝ Վերոնիքա՝ ուրախութեամբ կը զեղուր այն ամէն անգամ, երբ կը տեսնէր Տիրոջ դէմքը: Անոր պատկերն ունենալու համար, կտաւ մը կը տանի Ղուկաս անուն նշանաւոր արուեստաւորին, աղաչելով որ Տիրոջ դէմքը նկարէ անոր վրայ: Ղուկաս կը խոստանայ նկարել Քրիստոսը, այնպէս որպէս տեսած էր զանի այնօր: Իր գործը աւարտելէ վերջ, պատկերանքը կը պարծէր յաջողած լինել: Բայց երբ Վերոնիքայի հետ Փրկչին մօտ եկաւ, կը տեսնէ որ անոր դէմքը բոլորովին տարբեր է: Կը զարմանան, Վերոնիքա կը վշտակրի, և Ղուկաս անոր կը խոստանայ ուրիշ պատկեր մը նկարել: Բայց այս պատկերն ալ տակաւին շատ քիչ նմանութիւն ունէր: Փորձեց երրորդ

պատկեր մը շինել , միշտ ի դուր : Այն ատեն Աստուած լսեց կնոջ աղօթքը , և երբ Տէրը զանոնք տեսաւ , ըսաւ անոնց . «Դու Ղուկաս և բարի Վերոնիքա , դուք սրտիս կը դպչիք : Բայց եթէ ես օգնութեան չգամ , քու արուեստդ անբաւական է : Իմ դէմքս ծանօթ է միայն հոն՝ ուրկէ ես ղրկուեցայ » : Յետոյ ըսաւ Վերոնիքայի . «Տունդ մտիր , և ինձ ուտելիք պատրաստէ , այսօր իսկ պիտի գամ քեզի» . Վերոնիքա ուրախութեամբ տուն մտաւ եւ իր պատրաստութիւնները տեսաւ : Հասաւ Որդին Աստուծոյ , ջուր ուզեց և լուացուեցաւ , յետոյ առաւ կտաւ , զոր Վերոնիքա տուաւ իրեն Սրբուելու համար : Զայն իր դէմքին վրայ դրաւ , և իր պատկերը դրոշմեց անոր վրայ : «Ասիկա կը նմանի ինձ , կ'ըսէ , քեզ պիտի շնորհէ մեծ կարողութիւն մը , և օգտակար պիտի ըլլայ բոլոր բարեկամներուդ : Հրաշքներ պիտի գործէ այս , երբ այլ եւս զիս չպիտի տեսնէք» :

Այս գրոյցին մէկ նմանութիւնն ալ կը տեսնուի Լատին Վարդ Սրբոցին մէջ , (Légende dorée) , ուր կ'աւանդուի , թէ Վերոնիքա այդ պատկերը Հռովմ տարած ըլլայ , և անով բժշկած Տիբեր Կայսրը , իր հիւանդութենէն :

Սակայն Վերոնիքայի գրոյցը յեղանակաւորումներ կրեց յընթացս դարուց և Վերոնիքա եղաւ երուսաղեմացի կին մը , որ տեսնելով զՅիսուս Գողգոթայի ճամբուն վրայ գլուխը փուշ պսակ և դէմքը արիւն քրտինք , կը գթայ անոր վրայ և իր անուշահոտ թաշկինակը Յիսուսի կ'երկնցնէ , քրտինքը սրբուելու համար : Յիսուս երախտապարտ , այդ թաշկինակին վրայ կը դրոշմէ իր դէմքին այլայլած գծերը , և զայն Վերոնիքայի կու տայ : Եւ գրոյցը այս երեւոյթին տակ աւելի ժողովրդական եղած է , որուն պատճառաւ այդ պատկերը կոչուած է նաեւ *capiet spinosum seu cruentatum* . «գլուխ փշապատ եւ արիւնայի» :

Ի սկզբան , երբ կոյր բարեպաշտութիւնը ստիպած էր երկիւղած սրտերը անհամեմատ յարգանք մատուցանել այդ գրոյցին և իր ծագման , զանազան կարծիքներ յայտնուեցան Վե-

րոնիքայի անձնաւորութեան մասին : Ըստ ումանց , Վերոնիքա կամ Բերենիկէ , կամ մանաւանդ Βερονικη , Աւետարանի տեւատես կինն էր , իսկ ըստ այլոց կին մըն էր ազնուական ընտանիքէ , Մեծին Հերովդէսի թոռնուհին , շիրթուելով անշուշտ Բերենիկի հետ , որ մայրն էր Հերովդիասի և Սողոմէի մամը :

Այսօր անաչառ քննադատութիւնը ցոյց կուտայ մեզ , թէ «Վերոնիքա կամ Véronique իրական անձնաւորութիւն մը չէ , այլ մանաւանդ քննադատներու կարծեաց համաձայն Հիրքիդեան Vera icon «Ճշմարիտ պատկեր» աստիճանի Լատին աղաւաղումը : Vera icon բացատրութիւնը ⁽¹⁾ նախ սրուեցաւ պատկերին , իբր թէ ըսուէր անձեռագործ , կամ imago non manufacta sed divinatus impressa , և ապա շիրթուելով գործածուեցաւ իբրև կնոջ անուն :

Մեր ցարդ յառաջ բերած պատմական վկայութիւնները , Լուիլը Պլուսայի և ուրիշներու հետ սա եզրակացութեան պիտի տանին զմեզ , թէ Քրիստոսի պատկերները նուազ երեւակայական չեն , քան իր անձին նկարագրութիւնները , և թէ Աբգարու և Վերոնիքայի զրոյցները նպատակ ունին վաւերականութեան դրոշմը տալ Հայկէս ստայօղ պատկերներու գոյութեան : Գալով զգացումին , որուն կը պատասխանեն այդ զրոյցները , դիւրաւ կը բացատրուի այն : Քրիստոսի պատկեր չունէին երբեք , և ոչ ալ ճշգրիտ գաղափար անոր գծերուն նկատմամբ . առաջին դարերու քրիստոնեաները չզբաղեցան ատով , երբ բարեպաշտութիւնը ⁽²⁾ , աւելի սուր կերպարանք մը առաւ , բաղձաց ներկայացնել զՔրիստոս , ո՛չ թէ գետնա-

⁽¹⁾ Դիտուած է , թէ կրօնից պատմութեան մէջ է որ ամէնէն աւելի այս օրինակ սխալներ տեղի ունեցած են , այսինքն հասարակ անունները յետոյ ապա՝ կամաւ թէ ակամայ՝ յատուկ անուններու վերածուած են : Ֆիւսթէլ տը Բուլանժ , իր Cité antique մէջ նման օրինակ մը առաջ կը բերէ , երբ կը խօսի նուիրական կրակի մասին . թէ քնչպէս յունարէն ἑστία ու լատինական vesta բառը , որ ի սկզբան կը նշանակէր պարզ կրակը կամ անոր սեղանը , յետոյ ապա եղաւ Վեստա կոյսը դիցական , որուն Ովիդիոս «կենդանի քոյս» անունը կու տայ : (Տես. Fustel de Coulanges , La Cité Antique. 17me éd. P. 27-28) :

դամբաններուն հին խորհրդանշանական ձեւերով, այլ մասնաւոր անձնական և ճշգրիտ կերպարանքով: Երեւակայու-թիւնը պատկերներ ստեղծեց, որոնց մէջ՝ հրաշքը իրբեք գործիք ծառայեց արդարացնելու համար եղած ստեղծումները, և այսպէս մարդու անճանաչելին ճանչնալու և անըմբռնելին հպելու բաղձանքին գոհացում տալու համար կը ստեղծուէին պատկերները Անոր՝ որ առ յաւէտ հեռու պիտի մնար մարդկային նայուածքէն ⁽¹⁾:

Եթէ Վերոնիքայի զրոյցին մէջ հրաշք մը ստեղծելու պէտքն է որ կը ստիպէ զՈւէրնհըր, ըսելու թէ անբաւական է արուեստը, կ'ըսէ Լուի լը Պլուա, մինք առանց իսկ այդ կանխամտածումները ունենալու, պրտի կրկնենք իրեն հետ. — Ամէնէն աւելի համբաւաւոր արուեստագէտը պիտի չիսէ և վերայինէ Քրիստոսի պատկերը, և երբեք չպիտի յաջողի նմանութիւն մը տալ անոր:

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՆ ԱՌ ՅՈՅՆՍ

ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Երկու երեք դարերէ ի վեր Յոյները, գեղարուեստից ճշակով ու սիրով հաւատարիմ նմանողներ իրենց հեթանոս նախ-

(1) Արգարու կարծեցեալ Յղժակցութեան և դաստառակի ուսումնասիրութեան մասին տես նաև Rubens Duvalի Anciennes Littératures chrétiennes. II. La littérature syriaque, 1899. page 103-117.

նեաց, բարեպաշտութեան բուն զգացումով եկեղեցիներն ու տուները, պալատն ու ապարանքները, ոստանն ու որգոտան, ուխտատեղիներն ու ճամբաները լեցուցած էին Քրիստոսի, Սուրբ Կոյսին և սրբոց պատկերներով: Խուժանը առանց խտրութեան աստիճանի, կը դիմէր այդ պատկերներուն առջև ծնրադրել և մոմ վառելով ու խունկ ծխելով անոնց կ'աղօթէր: Հազարաւոր պատմութիւններ կը շրջագայէին այդ պատկերներու շուրջ: Կ'ըսուի թէ կար Ս. Կոյսի պատկեր մը, որուն ձեռքը բուժիչ սպեղանի կը սիռէր աղքատ հիւանդներու վէրքերուն, և Եւագրիոս կ'աւանդէ, թէ նոյն պատկերներէ մէկը գլուխը դարձուցած էր այն վայրկեանին, երբ ուրացող բանտարկեալ մը եկած էր աղօթելու իր առջև: Այսպիսի պատկերներ եկեղեցիներու և վանքերու շահանդուութեան առարկայ եղած էին, և կրօնաւորները այդ պատկերներու օրինակները գաղափարելով կը վաճառէին պարզամիտ և հաւատաւոր ուխտագնացներուն:

Մայրայեղութիւնը իր վերջակէտին հասած էր, և հեթանոսական կառապաշտութիւնը տեղի տուած էր քրիստոնէական փեղիշականութեան:

Ժողովրդեան ծաղու արժանի աւելորդապաշտութիւններուն մէջ, անհնար էր որ ողջամիտ դատողութիւնը կարենար պահ մը հաւաքել իր բոլոր ոյժերը, ոգի ի բռին մաքառելու համար սոլորութեան մը գէմ, որ Քրիստոնէութիւնը անկերպարան ընելու կը յանդգնէր: Ունեւք սրդար ղղուանք մը զգային այդ մոլեւանդական ցոյցերուն նանդէյ, իսկ ուրիշներ աւելի յառաջ երթալով ուզեցին ի սպառ խափանել պատկերներու պաշտամունքը:

Այս վերջիններուն նպաստաւոր եղան և ոչ-քրիստոնեայ ազգերու գանգատները, որոնք քրիստոնէութիւնը հաւասար նկատեցին կռապաշտութեան, միմիայն պատկերներու գործին համար: Սեմական երկու աղգեր գայթակղեցան պատկերներու պաշտամունքէն, և շատեր իրենց ի քրիստոնէութիւն դարձին իբր գլխաւոր արգելք մատնանշեցին զայն:

Ուրեմն պէտք էր Հրեաներու և ոչ-քրիստոնէաներու առջեւ բանալ քրիստոնէութեան ճամբան, բառնալով պատկերներու պաշտամունքը : Այդ գործին առաջին ձեռնարկը ըրտաւ Լէոն Կայսր Իսաւրացին :

Լէոն Գ. Կայսր Իսաւրացին (717-741) ձեռնարկեց կրօնաբարոյական յաղթութիւն մը տանիլ, ստիպելով Հրեաները, որ ընդունին քրիստոնէական կրօնքը : Կայսրը փորձեց նախ համոզելով վերցնել տալ պատկերները, բայց երբ տեսաւ որ դիմադրութիւնը իր սպասածէն ուժգին եղաւ, այն ատեն միայն բռուն միջոցներու դիմեց :

Կը կարծուի, թէ Կոստանդին Նակոլիայի Ծպիակոպոսը, որ եռանդուն պատկերամարտ մըն էր, խորհուրդ տուած ըլլալ Կայսեր, ծայրայեղ միջոցներու դիմել իր ձեռնարկութեան միջոցին :

Կայսրը եկեղեցականներու և աստուածաբաններու խումբ մը ունէր իրեն գաղափարակից : Նոյն ժամանակներուն էր, որ հրաբլխային ժայթքումը տեղի ունեցաւ, Թիրա և Թերադինա կղզիներուն մէջտեղ, և ծնունդ տուաւ նոր կղզիի մը, որ միացաւ Հիերա կղզիին հետ : Այդ երեւոյթը պատկերամարտներու կողմէն, երկնային պատուհաս մը նկատուեցաւ նորածին փեղիչապաշտութեան, ուստի գործի սկսան : 726 թուականին Կայսրը խնդրեց Գերմանոս Պատրիարքէն որ պատկերներու պաշտաման ջնջումը արտասանէ : Պատրիարքը մերժեց կատարել Կայսեր պահանջումը, և Լէոն իր կայսերական իշխանութեամբ հրատարակեց Հրովարտակ մը, որով կը հրամայէր նախ եկեղեցիներէն դուրս հանել նուիրական համարուած պատկերները : Յովհաննէս Դամասկացի, հակառակեցաւ Կայսեր հրովարտակին, և անոր պատճառ եղող շարժառիթներուն, և սկսաւ գրել իր երեք քաջագովակաւ ճառերը ի նպաստ պատկերներուն : Միւս կողմէ Թէոդոր Սըռուդիդ եւս կ'ըսէր, թէ կայսեր ընթացքը վերստին կը տանէր քրիստոնէաները այն իշխանութեան, ուրկէ հաղիւ ազատած էր զիրենք Նոր ուխտը, նամանաւանդ ուրիշ բան չի նշանակեր այդ, եթէ ոչ զլանալ

Քրիստոսի այն պատիւները , զորս պէտք է ընծայել անոր , և ուրանա՛լ է անոր մարդեղութեան ճշմարտութիւնը , ի մի բան յուեգոյնն էր հերետիկոսութիւններուն :

Պատկերամարտական աւերումները սկսան , և կայսերական պալատին դրան վրայ դրուած Քրիստոսի մէկ պատկերը վերցնելով այրելու պաշտօն ունեցող անձը , հազիւ թէ սանդուխին վրայ բարձրացած էր , խուժանը հասաւ և վար առնելով զանի պատառ պատառ ըրաւ :

Երբ մէկ կողմէն տիրող շփոթը տագնապալի երեւոյթ մը կ'առնէր մայրաքաղաքին և յոյականերուն մէջ , և պատկերներու վէճերը կը յուզուէին , միւս կողմէն տեղ տեղ երկրաշարժներ պատահեցան և քանի մը գաւառներու մէջ մեծ աւերումներ գործեցին : Կայսրը նոր հրովարտակ մըն ալ հանեց , որով ոչ միայն կ'արգելէր պատկերներու մատուցուած պաշտօնը , այլ և պատկերագրութիւնն ու անոր գործածութիւնը :

Գերմանոս Կ. Պոլսոյ Պատրիարքը , բուն դիմադրութիւններէ վերջ , տեսնելով որ բռնադարուած է իր պատրիարքական իշխանութիւնը , ստիպուեցաւ հրաժարիլ ակոռէն (730 յուն լար) և քաշուիլ իր տունը , ուր մեռաւ տասը տարի վերջ : Պատկերներու պաշտպան եպիսկոպոսները կը ստիպուին լքել իրենց պաշտօնները , կոփւը կը ծաւալի ամենուրեք : «Պատկերամարտները , կը գրէ Հէրկէնրիօթէր , նոր Վանդալներ՝ աւերեցին այն ատեն արուեստի գեղեցկագոյն հրաշակերտները » :

Սակայն Լէոն կայսրը այս ամէնը կ'ընէր ընդդէմ պատկերներու , առանց իր կողմը ունենալու եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը : Ուստի երբ Գերմանոս չուզեց ձայնակցիլ իրեն , Կայսրը գրեց առ Գրիգոր Բ. Պապ , խնդրելով որ հաստատէ իր հրովարտակները : Պապը յանդիմանական պատասխաններ գրեց Կայսեր , ցոյց տալու համար թէ Կայսրը իրաւունք չունի այդչափ հեղինակութիւն գործածել եկեղեցական խնդիրներու մէջ : «Եկեղեցական վարդապետութիւնները , կը գրէ Պապը , Կայսրերու գործ չեն , այլ եպիսկոպոսներու , որոնք պար-

տաւոր են զանոնք ապահովութեամբ հաստատել : Ինչպէս եպիսկոպոսները կը հրաժարին քաղաքական գործերէ , Կայսրերն ալ պարտաւոր են հրաժարիլ եկեղեցական գործերէ , և գոհանալ իրենց յանձնուած գործերով : Կայսրը կը պահանջէր որ տիեզերական ժողով մը գումարուի , խաղաղութիւնը հաստատելու համար . «Թող Լէոն խաղաղութիւնն շնորհէ , կը գրէր Գրիգոր , և խաղաղութիւնը հաստատուած պիտի ըլլայ : Գրիգոր Գ. եւս իր թուղթերով ջանաց ետ դարձնել Լէոն կայսրը իր պատկերամարտ գաղափարներէն , և այս խորհրդով լեկատններ ալ զրկեց ու ժողով մըն ալ գումարեց , Ս. Պետրոս եկեղեցիին մէջ (732) , և նզովեց զանոնք որոնք կը յամառէին իրենց պատկերամարտութեան մէջ և կը ձեռնարկէին պատկերները խորտակել :

Կայսրը չափազանց զայրացած , Հռովմայ վրայ նաւատորմիդ մը զրկեց , որ ճամբան փոթորիկներէն ընկղմեցաւ : Կայսրը իր վրէժը լուծեց Պապին լեկատնները աքսորելով Սիկիլիա և Կալաբրիա , յարքունիս գրաւելով այն կալուածները , զորս Հռովմայ եկեղեցին ունէր Սիկիլիոյ և Կալաբրիոյ մէջ , և Իլլիրան բաժնելով Պապութեանն և միացընելով Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան , որուն աթոռը յանձնուած էր արդէն Անաստասի , որ Գերմանիկոսի Սիւնկեղոսն էր :

Լէոն Գ. չկրցաւ յաջողութիւն գտնել իր ձեռնարկութեան մէջ , որուն այնքան եռանդով ու կորովով տուած էր ինքզինքը : Իր որդին , Կոստանդին Կոփրոնիմոս , որ ճշմարիտ ժառանգորդն էր եղած իր հօր պատկերամարտ զգացումներուն , գիտնալով որ իր հօր անյաջողութիւնը եկեղեցականութիւնը իր կողմը չկրնալ շահելուն մէջ կը կայանար , նման ձեռնարկի մը դիմելէ առաջ՝ որոշեց եկեղեցւոյ շահերը իր տրամադրութեան տակ առնել :

Կոստանդին հրամաններ զրկեց իր կուսակալներուն , որպէսզի խստիւ ի գործ դնեն իր հօր հրովարտակներուն ըմբանդակութիւնը , և միւս կողմէ մտքերը պատրաստեն այն

մեծ ժողովին համար որ պիտի գումարուէր ի կ. Պոլիս 754ին։ Այդ ժողովին ներկայ էին երեք հարիւր կրեւոն և ութ արեւելեան եպիսկոպոսներ, որոնց կը նախագահէին Թէոդոս եպիսկոպոս Եփեսոսի և Պասթիլաս Պերգայի։ Ժողովականները իրենց վճռին մէջ կ'ըսէին. « Ինչպէս Յիսուս-Քրիստոս զրկեց իր աշակերտները ուսուցանելու համար զմարդիկ և ջնջելու համար սատանային ձեռքով աշխարհ մտած կռապաշտութիւնը, այսօր ալ կը դրդէ կայսրերը զմեզ ուսուցանելու և ջնջելու համար կռապաշտութիւնը, զոր սատանան վերստին մտցուց եկեղեցին, Քրիստոսի և Սրբոց պատկերներով։ Նկարիչներու դատապարտելի արուեստը ոչնչացուց փրկագործութիւնը, և եղծեց վեց տիեզերական ժողովներու վճիռները»։ Ահա այս պատճառաւ ծանր պատիժներ սպառնացին և նզովեցին պատկերագրութիւնն ու պատկերապաշտութիւնը. այսու հանդերձ հաստատեցին սրբոց մատուցուելիք յարգանքը, և յայտարարեցին թէ ոչ ոք պիտի յանդգնէր կողոպտել եկեղեցիները, պատկերները ջնջելու պատրուակաւ։ Այս ժողովին մէջ նզովուեցան նաեւ պատկերապաշտ կուսակցութեան պարագլուխները, Գերմանոս որ վախճանած էր արդէն, Յովհաննէս Դամասկացի և Գէորգ կրօնաւոր Սկիւթիոյ։

Կոստանդին աւելի առաջ գնաց իր պատկերամարտ ձեռքատումներուն մէջ, և երդում առաւ քաղաքի բոլոր բնակիչներէն, թէ երբեք կրօնական պատիւ չպիտի ընծայեն ու եւ պատկերի։ Իսկ եկեղեցիներու պատերը զարդարելու համար պէտք է նկարէին, անամոց, անտառներու, սրսի և այլ նման տեսարաններ։ Սակայն Յոյները՝ հակառակ իրենց խոստման չկրցան ետ կենալ նախկին սովորութենէ մը. ո՛չ խոստում, ո՛չ տանջանք, ո՛չ աքսոր և ո՛չ ալ սպառնալիք չկրցան ետ կեցնել Յոյները, քրիստոնեայ փեղիշապաշտութեան մոլեռանդութենէն։ Եստեղ գաւազանի հարուածներու տակ մեռան, Պետրոս Սիւնակեաց խողխողուեցաւ, վանականներ ծանր պատուհաններ կրեցին, և իրենց վանքերը հրոյ ճարակ եղան։ Այսպէս, Կոստանդինի յիշատակը զգուանք ազդեց կրօնաւոր-

ներուն , որոնց տհաճոյ զգացմանց արդիւնք եղաւ Կոստանդինի Կոփրոնիմոս մականունը :

Պատկերամարտներու առարկութիւնները գրեթէ հետեւեալ կէտերուն մէջ կ'ամփոփուին : 1. Պատկերներու պաշտամունքը կը վերանորոգէր Եւտրօքէսի և Նեստորի հերետիկոսութիւնը , որովհետեւ ի Յիսուս-Քրիստոս անձնաւորական (hypostatique) մութիւնը անըմբռնելի է , և կարելի չէ նկարել պատկերներով . գալով մարդկային բնութիւնը անջատ կերպով ներկայացնելուն , բոլորովին Նեստորականութիւն է : 2. Հաղորդութեան խորհուրդը կը հաստատէ , թէ Քրիստոս չուզեց ներկայացուիլ ուրիշ կերպարանքով . հաղորդութիւնը միակ ճշմարիտ և օրինաւոր պատկերն է Փրկչին , որովհետեւ մարմինն է անոր աստուածութեան հետ միացած : 3. Սրբոց պատկերներն ալ անընդունելի են , որովհետեւ հայնոյութիւն է ներկայացնել զանոնք անկենդան արուեստի մը միջոցաւ , որ անկարող է կեանք տալու , և որ հնարուած է հեթանոսներու ձեռքով : Է. Հին և Նոր Կտակարանները և Ս. հարք դատապարտած են պատկերները , եւայլն :

Ահա այն սահմանը , որ կարդացուեցաւ 754ի Կ. Պոլսոյ ժողովին մէջ , Կեսարիոյ Գրիգոր Եպիսկոպոսին կողմէ , որ մեծ գործիչներէն մէկն էր այդ ժողովին : Այդ պատկերամարտական առարկութեանց պատասխանած է Եպիփան Սարկաւազ : Ահա այդ վիճաբանութեան էական մասը . —

Գրիգոր . — Սահման եօթներորդ Սուրբ և մեծ տիեզերական ժողովոյն . . . :

Եպիփան . — Ինչպէս կարելի է տիեզերական կոչել ժողով մը , որ ո՛չ միայն չէ ընդունուած և հաստատուած միւս եկեղեցիներու եպիսկոպոսներէն , այլ ընդհակառակն նոյնովուած է . . . : Ինչպէ՞ս կրնայ եօթներորդ ըլլալ , քանի որ չհամաձայնիր նախորդ վեց ժողովներուն հետ :

Գրիգոր . — Սատանան անղգալարար կուսակաշտութիւն ներմուծեց քրիստոնէութեան մէջ , իր իմաստակութեանց

միջոցաւ , համոզելով թէ պէտք է պատուել և պաշտել զարարածն հաւասար Աստուծոյ :

Եպիփան . — Անոնք , որ այնպէս կը խօսին , մոռցած են այն անբռնաբարելի խոստումը զոր ըրած է Քրիստոս իր եկեղեցիին : Թէ «դրունք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցեն» : Նա Երգ երգոցի մէջ կ'ըսէ անոր . ամենեւին զեղեցիկ ես , մեղաւոր իմ , եւ արաս ինչ ոչ գոյ ի ինք : Սատանան ինչպէ՞ս կրնայ հրապուրել զԱյն , որ այս խոստումները ընդունեց : Եւ կրնա՞յ անոր որս ըլլալ իր Պետին՝ Յիսուսի Քրիստոսի առաջնորդութեան ներքեւ :

Դրիգոր . — Մենք դատեցինք թէ նկարիչներու ամբարիշտ արուեստը կ'աւերէ մարդեղութեան խորհուրդը , և կը կործանէ վեց աիեզերական ժողովներն , որոնք Աստուծմէ ներշնչուած են , թէ կը վերակենդանացնէ զՆեստոր որ երկու անձի կը բաժնէր Բանը , միակ Որդին Աստուծոյ մարդ կ'ընէ մեզ համար . նաև Արիստը և Դիոսկորոս Եւտիքէսը , և Սեւերոսը , որոնք Քրիստոսի երկու ընտելեան շփոթ խառնումը կը վարդապետէին : Ի՞նչ է իրենց խոյ յաւակնութիւնը , եթէ ոչ իրենց պատկերներուն մէջ վերարտադրել , զոր ինչ անկարելի է ներկայացնել : Կը շինեն պատկեր մը , զոր Քրիստոս կը կոչեն . արդ , Քրիստոս Աստուած է և մարդ , ուրեմն Աստուծոյ և մարդուն պատկերն է այն : Այսպէս նոքա ստեղծուած մարմնոյ մը ծրից մէջ կը պարփակեն անհուն Աստուածութիւնը , կամ կը շփոթեն երկու անխառն կերպով միացած ընտելեանները , կրկին հայհոյանք որ հասարակ է իրենց և իրենց պատկերապաշտներուն : Հա՛րկ է ի մէջ բերել թէ անոնք կը նկարեն միայն մարմինը , որ տեսանելի եղաւ և շօշափելի : Նեստորէն փոխ առնուած ամբարշտութիւն մըն է , հայհոյանք մըն է այս , որովհետեւ , եթէ ըստ ուղղափառ հարց , Բանին մարմին եղած մարմինը անբաժանելի է զայն առնող Աստուածային ընտելենէն , ինչպէ՞ս կարելի է անկէ բաժնել զայն և առանձինն արտադրել : Հոգւոյն պայմանն

ալ նոյն է մարդեղութեան մէջ . հոգին միջնորդ եղաւ ընդ մէջ Աստուածութեան և մարմնոյն , և ինչպէս որ մարմինը չի կրնար ըլլալ առանց Բանին մարմինը լինելու , այսպէս հոգին , իր գոյութեան իրողութեամբ , հոգին է Բանին , և երկուքն՝ մինչեւ իրենց մահուամբ բաժանման ատեն , անբաժանելի մնացին Աստուածութենէն , որովհետեւ ուր որ է Հոգին Քրիստոսի , հոն է իր Աստուածութիւնը , և Քրիստոսի Աստուածութիւնն հաւասարապէս հոն է , ուր որ իր հոգին կը գտնուի : Ուրեմն նկարիչներու յիմարութիւնն է ներկայացնել զՔրիստոս պարզ մարդու մը կերպարանով . ամբարշտութեան նոր գծով մը , օժտել իր Աստուածութենէն բաժնուած մարմինը մի մասնաւոր անձնաւորութեամբ . այսպէս Երրորդութեան տալով չորրորդ անձի մը լրացուցիչը , որ չունի ինչ սաստուածային . . . :

Սպիփան . — Ինչպէ՛ս Նեստորական կը լինի մէկը , որ Յիսուսի Քրիստոսի պատկերը կը նկարէ : Նեստոր երկու որդի կ'ենթադրէ . մին բանն Հօր , միւսը՝ ծնած ի կուսէն . քրիստոնեայք կը խոստովանին զմի որդի , զմի Քրիստոս , զմիեւնոյն Տէր , և նկարելով իր պատկերը մարդկային կերպարանաւ և մարմնով , որուն մէջ բանն Աստուած կը բովանդակի , չեն համարձակիր ներկայացնել իր անմահ և անտեսանելի Աստուածութիւնը : Պատկերը կարտադրէ ո՛չ թէ սկզբնական գոյացութիւնը , այլ միայն իր անունը և իր անդամներու արտաքին համաձայնութիւնը : Նկարիչը , որ մարդու մը պատկերը կը շինէ , չխորհեցաւ երբեք իր նկարին մէջ դնել անոր հոգին , և այդ պատկերին հանդէպ ոչ մէկը խորհեցաւ թէ այդ նկարը հոգին բաժնեց մարմնէն : Ոչ միայն պատկերը , այլ և մարմինը , իր էութեան մէջ առնուած , զուրկ է հոգիէ , և մարմինն է միայն , զոր ուզած են նկարել . . . :

Քրիզոստ . — Քրիստոս ուրիշ օրինաւոր պատկեր չունի , բայց եթէ զայն , զոր մեզ կ'ընծայեն մեր հոգւոյն և մարմնոյն

փրկութեանը համար, և զոր մեր Օգոստափառ Քահանայապետը տուաւ մեզի, իր մահուան նախընթաց երեկոյին, իբր յիշատակ իր մարմնաւոր կեանքին. որովհետեւ այս խօսքերով, առե՛ք եւ կերե՛ք այս և մարմին իմ, զայս արսաջի՛ առ իմոյ յիշատակի, կը մերժէ միւս բոլոր նիւթական ներկայացումները, և հաղորդութիւնն հաստատուած է իբր միակ պատկեր իր մարդեղութեան :

Եպիփան. — Ո՛չ մի առաքեալ և ո՛չ մի Ս. Հայր Քրիստոսի մարմնոյն պատկերը չէ կոչած անարիւն պատարագը, զոր մենք կը մատուցանենք ի յիշատակ իր խորհուրդին : Տէրը այսպէս չի սորվեցուց անոնց : Աւետարանի բոլոր հատուածներուն մէջ խնդիր է իրական մարմնոյ և իրական արեան վրայ : Զըսեր առէք կերէք զպատկեր մարմնոյ իմոյ : Ոչ միայն Տէրը այլ և առաքեալք և Ս. Հարք չըսին թէ քահանայից ձեռքով մատուցուած անարիւն պատարագը պատկերն է Յիսուսի-Քրիստոսի : Անոնք ամենքն ալ կըսեն, իր մարմին ի՛ր արիւն : Ըջմարիտ է թէ Ս. Հարք ոմանք կարծեցին թէ կրնան մատուցուած իրերն սրբագործուելէ առաջ՝ կոչել հակապատկեր (antitype), բայց յետ սրբագործութեան այնպէս կը կոչուին, և հաւատք կ'ընծայուի ըլլալ այնպէս, ինչպէս են իրապէս, այսինքն սեփական մարմին Յիսուսի Քրիստոսի (1) :

Քրիզոստ. — Պատկերներու պաշտամունքը չկար ոչ Քրիստոսի, ոչ առաքելոց աւանդութեան մէջ, և եկեղեցին մասնաւոր աղօթք չունի զայնս նուիրագործելու համար :

Եպիփան. — Շատ բաներ բերանացի աւանդութեամբ հասած են մեզի, այս կարգէն են պատկերները, որոց զործածութիւնը տարածուեցաւ եկեղեցւոյ մէջ առաքելոց

(1) Սխալ է ըսել, թէ հաղորդութիւնը երբեք պատկեր չէ կոչուած: Եկեղեցւոյ այրերէն շատերը կոչած են զայն պատկեր, սիւլատ, խարհրյանչան: Եւ մերս Ս. Գրիգոր կը կոչէ օտիւնակ : Նաեւ Նարեկացւոյ Աղօթից հին լուծմանց հեղինակը պատկերաւ իմանայ գհաց և զգինի պատարագինս. ՀՅ. Ծան. 12:

քարոզութեամբ ⁽²⁾, ինչ որ քարոզութիւնը կ'ըսէ մեր
ականջին, պատկերները, զայն կ'ըսեն մեր աչքին: Աւետ-
ման պատկեր մը մեզ կը հաստատէ, ինչ որ կը կարդանք
Աւետարանին մէջ, թէ առաքեցաւ Գաբրիէլ հրեշտակ յԱ.
Յուծոյ առ կոյսն Մարիամ . . . : Քրիստոնէից մէջ շատ
մը առարկաներ կան, որոնք սուրբ են իրենց անունով
միայն, առանց աղօթքով նուիրագործուած ըլլալու: Այս-
պիսի է կերպարան Խաչին, զոր կը պաշտենք, որով կը
կնքենք մեր ճակատը, կամ թէ օղին մէջ մատնելով կը
գծենք, վանելու համար դեւերը: Այսպիսի են պատկեր-
ները. մենք զանոնք կը պատուենք իրենց կրած և ներ-
կայացուցած անունին պատճառաւ: Մենք կ'ողջունենք և
կը համբուրենք նաեւ սրբազան անօթները, թէպէտեւ
անոնք օրհնութիւն մը ընդունած չըլլան, զանոնք կը
համբուրենք սրբագործութեան շնորհ մը ընդունելու
յոյսով:

Քրիզոստ. — Հոգի ե Աստուած, եւ երկրպագուաց նորա հոգով
եւ ճշմարտութեամբ պատր եւ երկրպագանել. զԱստուած ոչ
ոք ետես, ոչ գճայն նորա շուսք, եւ ոչ զպատկեր նորա տեսաք:
Եղիպիան. — Զգայարանօք օժտուած ըլլալով, զգալի առար-
կաներ կը գործածենք, ուսանելու եւ յիշելու մեր բարե-
պաշտիկ եւ Աստուածային աւանդութիւնները: Մենք ոչ
պատկերներուն և ոչ իսկ Խաչի նշանին կ'ողջենք մեր
ներքին պաշտելութիւնը, այսինքն շատրի պաշտամունքը,
զոր միայն Աստուծոյ պէտք է մատուցանել, և մենք յա-
ւակնութիւն չունինք Աստուածութեան անտեսանելի և ան-
ըմբռնելի ընտելիւնը ներկայացնել:

(2) Առաքեալները այդպիսի բան չքարոզեցին երբեք, ընդհակառակը շատ
հակախիբ էին: Նախկին եկեղեցիին մէջ պատկերի սովորութիւն չկայ: Սալոմոն
Ռէյնար կը գրէ թէ Հռովմայ կայսերք, կրնային նախօրէին հանել նորաօրէն Քրիս-
տոնեան զճմբայի այն օրէնքով, ըստ որում կ'արտաքրուէր, ամէն կրօն որ չէր
ընդունուած պետութեան, այլ և սկարելի էր ընդդէմ քրիստոնէից յառաջ բերել
Սրբապղծութեան օրէնքը. որովհետեւ անոնք պատկերները կը խորտակէին:

Գրիգոր . — Մի՛ աննիցես դու ինչ դրօշեայ , եւ մի զնմանութիւն ամենայնի , որ ինչ յերկինս ի վեր , եւ ինչ յերկիր ի խոնարհ . . . :

Եպիփան . — Սրբազան բնագրին ըսածն այն է , թէ պէտք չէ զանոնք պաշտել Լասրիի պաշտամունքով : Անա այս արդելքին բոլոր պատճառը , որ իրաւացի էր , որովհետեւ Իսրայելացիք կ'երթային ապրիլ կուպաշտներու մէջ , որոնք աստղերն ու անասունները կը պաշտէին , բայց ոչ բացարձակ . որովհետեւ Մովսէս քաւութեան վրայ շինել տուաւ մարդակերպարան Քերովքէներ , որոնք համակ ոգիներ են իրենց բնութեան մէջ :

Գրիգոր . — Փոխեցիկն զփառս անեղծիկն Աստուծոյ ի նմանութիւն պատկերի եղծանելի մարդոյ . . . ճնազանդեցան եւ պաշտեցին զարարածս եւ ոչ զարարիչն (Հռովմ. Ա. 2:—2:):

Եպիփան . — Առաքելոյն տեսութիւնը հեթանոսաց համար է , եւ ապացոյցն ալ կայ անոր մէջ , որովհետեւ կը յաւելութէ կը պաշտէին թուռն , չորքոտանի եւ սողուն , եւ խնգիլը չկայ սուրբ պատկերներու մասին : »

Պատկերամարտ Ժողովին վճիռները հրապարակաւ ազդարարուեցան ժողովրդեան 754 Օգոստոս 2ին , կրք Կայսրը Սիւլիոյ Եպիսկոպոս պատկերամարտ Կոստանդինի ձեռքէն բռնած , ժողովրդեան ներկայացուց իբրեւ նոր Պատրիարք , (որովհետեւ Անաստաս արդէն վախճանած էր 753ին) գոչելով . «Երկար տարիներ Կոստանդինի , տիեզերական Պատրիարքին» :

Սոսկալի անգթութիւններ ի գործ դրուեցան պատկերապաշտներուն դէմ , Մոնազրիայի վարդապետ Յովհաննէս , պարկի մը մէջ դրուելով ծով նետուեցաւ , անոր համար որ մերժած էր կոխկուտել Կոյսին մէկ պատկերը (761 յունիս 7) : Նորընտիր Պատրիարքն ալ , որ ըստ ամենայնի Կայսեր խորհուրդներուն համաձայն էր վարուած պատկերներու մասին , անհամաձայնութեան մը պատճառաւ 766ին աքսորուեցաւ , եւ հրապարակի վրայ զաւազանի հարուածներու տակ սպաննուեցաւ . իր գլուխը այրուեցաւ հրապարակաւ , իսկ դիակը յանձնուե-

ցաւ բժիշկներուն դիազննական ուսումնասիրութիւններ կատարելու համար : Նիկետաս ներքինին , որ քահանայ էր Առաքելոյ եկեղեցիին , Պատրիարք ընտրուեցաւ : Իր պատկերամատի բուռն նկարագրով ոչնչացուց ու ջնջեց այն բոլոր պատկերները , զորս դատա Պատրիարքին ընակարանին մէջ և այլուք , և հզօր օժանդակներէն մէկը եղաւ Կայսեր , որ սակայն , առանց տօնելու իր վերջնական յաղթութիւնը , 775 Սեպտ. 14ին մեռաւ ծովու վրայ , Սիլիմբրիի մօտ :

Կոփրոնիմոսի մահուանէն վերջ , Աբելաները , որոնց ազդեցութիւնը մեծ էր Կ. Պոլսոյ ժողովրդեան վրայ , կուսակիցներու մեծ թիւ մը շահեցան , մանաւանդ իրենց կրած տանջանքներուն շնորհիւ , և ի նպաստ պատկերներու պիտի կրնային հակազդեցութիւն մը ի գործ դնել , եթէ երբեք քաջալերութիւն գտնէին : Իրենց յոյսերը սկսան տակաւ իրականութիւն գտնել : Լէոն Դ. առանց բոլորովին բառնալու պատկերապաշտներու դէմ եղած հալածանքը , հրաման հանեց որ աքտրեալ կրօնաւորները իրենց տեղերը վերադառնան : Սակայն այս մասին կրօնաւորները ամենամեծ օգնութիւնը գտան Իրէնէ կայսրուհիէն , որ կինն էր Կոստանդին Կոփրոնիմոսի , և մայրն ու խնամակալն էր Կոստանդին Զ. Պորթիււոթէնի (ծիրանածին) : Երբ իր ամուսնին մահով ամբողջ կայսրութեան տէր եղաւ , իր ամբողջ ղօրութիւնը նուիրեց պատկերներու դատին պաշտպանութեանը : Հակակշռելու համար անսիրելութիւնը բանանակին , որ իր կազմութիւնը կը պարտէր Կոստանդին Ե. Կոփրոնիմոսի , և որուն յիշատակին ուժգնապէս յարած էր , թագուհին կրօնաւորներու հետ գաղտնի դաշնադրեց և վանոնք եպիսկոպոսական գլխաւոր աթոռներու վրայ բարձրացուց : Ճարպիկութեամբ հրաժարեցուց Պօղոս Պատրիարքը , որ ստորագրած էր նախկին պատկերամարտ ժողովներուն վճիռները , և անոր տեղ Պատրիարք ընտրեց Տարապիոսը , որ պատրիարքական ձեռնադրութիւնը ընդունեց 784: Ծնունդին :

Թագուհին օժանդակութեամբ Տարապիոս Պատրիարքին , հրաւէր կարդաց ամենուրեք , Հռովմայ , Աղեքսանդրիոյ , Ան-

տիւքայ և Երուսաղէմի եպիսկոպոսներուն, տիեզերական ժողով մը գումարելու Կ. Պոլիս, պատկերներու դատին պաշտպանութեանը համար : 784ին այդ ժողովին Ա. նիստը տեղի ունեցաւ Կ. Պոլիս, Ս. Առաքելոց եկեղեցիին մէջ : Սակայն անակնկալ դիպուած մը ստիպեց ժողովական եպիսկոպոսները ցրուել, առանց որոշում մը կարենալ տալու : Ասով, սակայն, ոչ իրենէ և ոչ Պատրիարքը հրաժարեցան իրենց խորհուրդներէն : Մտածեցին տիեզերական ժողովին երկրորդ փորձը ընել, և աւելի ապահով յաջողութեան համար Նիկիան որոշուեցաւ իբր ժողովատեղի, ուր գումարուեցաւ տիեզերական եօթներորդ (?) ժողովը :

Նիկիոյ Բ. ժողովին մէջ կային երեք հարիւրի չափ ժողովականներ, պատրիարքներու ներկայացուցիչներ, եւայլն, և որուն մեծ գործիչն էր Տարազիոս : Ժողովին նիստերը ամբողջ ամիս մը տեւեցին (787 Սեպտ. 24 — Հոկտ. 23) :

Այդ ժողովը ութը նիստեր ունեցաւ, որոնց առաջին երեքը բացման ճառերով անցած են գրեթէ, չորրորդ նիստին մէջ, որ տեղի ունեցաւ հոկտ. 1ին, ժողովականները վկայութիւններ բերելով Ս. Գրքէն և Ս. Հայրերէն, հաստատեցին թէ կրօնական պատկերներու պաշտամունքը օրինաւոր է և փրկարար : Հինգերորդին մէջ (հոկտ. 4) Տարազիոս յայտարարեց թէ պատկերամարտները տարբերութիւն չունին Հրեաներէն ու հեթանոսներէն և գլխաւորաբար Մանիքեցիներէն : Վեցերորդ նստին մէջ (հոկտ. 5 կամ 6) կարդալով դատապարտեցին 754ի ժողովին գործերը . այդ նիստին մէջ ուզեցին ցոյց տալ թէ հակառակորդները բուն երկրպագութիւնը, (τὴν ἀληθινὴν λατρείαν) շփոթած են պատուոյ երկրպագութեան հետ, (ασπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσπυσήσιν) և չեն զգացած այն տարբերութիւնը որ կայ քրիստոնեաներու և հեթանոսներու միջև, պատկերներու պաշտաման մասին : Եօթներորդ նիստին մէջ (հոկտ. 13) իրենց վճիռը արտասանեցին այսպէս . «Մենք կ'որոշենք թէ Սուրբ պատկերները, թէ՛ ներկով, թէ՛ մանր քարերու վրայ բանուած, և թէ՛ ուրիշ յարմար նիւթով մը պիտի շինուին, նման

Խաչի նշանին , ինչպէս եկեղեցիներու մէջ , նուիրական անօթներու և ղգեստներու վրայ , պատերու և տախտակներու վրայ , նոյնպէս տուններու և ճամբաներու վրայ , այսինքն , պատկերները Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի , Ս. Կոյսին , հրեշտակաց և ամենայն սրբոց . որովհետեւ ցորչափ յաճախ տեսնեն զանոնք պատկերներու մէջ , այնչափ զանոնք ղիտողները կը ղրղուին սիրելու և համակրելու նախատիպերուն վրայ : Պէտք է այս պատկերներուն տալ պատուոյ ողջոյնն ու մեծարանքը , ոչ թէ ճմարիտ շատրին կամ գերագոյն պաշտամունքը , զոր մեր հաւատքը կը պահանջէ և որ մ'յայն Աստուածութեան կը վերաբերի : Այս պատկերներուն պիտի մօտենան խունկով ու մոմերով , ինչպէս կ'ընեն Խաչին , Աւետարանին և ուրիշ սրբազան իրերու համար , ամենայն ըստ բարեպաշտ սովորութեան նախնեաց , որովհետեւ պատկերին մատուցուած պատիւը կ'անցնի նախատիպին , և պատկերները պատուողը կը պատուէ նաև ենթական , զոր պատկերը կը ներկայացնէ» :

Այս նիստին մէջ նշովուեցան նախկին պատկերամարտ Պատրիարքները՝ Անաստաս , Կոստանդին , և Նիկեասա . ժողովը նշովք արձակեց Թէոդոս Եփեսացիին և Նակոլիի Կոստանդին եպիսկոպոսին դէմ : Ընդհակառակը ծախահարեց Գերմանոս Պատրիարքի , Յովհաննէս Դամասկացիի և Գէորգ Կիպրացիին յիշատակները :

Ութերորդ և վերջին նիստը (23 հոկտ.) տեղի ունեցաւ Կ. Պոլիս , ի ներկայութեան Իրենէ կայսրուհւոյն և Կոստանդին Ծիրանածինի : Ժողովական արարողութիւնները կատարուելէ վերջ , կայսրը և խնամակալ կայսրուհին ստորագրեցին ժողովին վճիռները :

Այս Նիկիական Բ. ժողովին մէջ , ամէնէն աւելի քան այլուր , կարելի է դատել նախնի յունական կղերին ամօթալի ստրկութիւնը : Շատ մը եպիսկոպոսներ որոնք նախորդ իշխանութիւններու օրով պատկերապաշտութեան դէմ գործած և 754ի ժողովին համամիտ գտնուած էին , եկան ինքզինքնին արդարացնել , ներողութիւն խնդրել , ետ առնել իրենց նախ-

կին քուէները , և անարգել Կոստանդին Կոփրոնիմոսի տուած երդումնին : Անոնք որ ետ աւին իրենց նախկին յայտարարութիւնները , նորէն հաստատուեցան իրենց աթոռներուն վրայ , և հանդիսաւոր կերպով յայտարարեցին ժողովին հետ՝ թէ պատկերները պէտք է հաստատուն տաճարներու , տուներու և փողոցներու մէջ , պէտք է մոմ վառել անոնց առջեւ , խունկ ծխել և ծնրադրել :

Հազիւ թէ պատկերներու խնդիրը կը թուէր վերջացած ըլլալ , և ահա նորանոր շփոթներ պատճառ եղան կայսեր և խնամակալ կայսրուհին անհամաձայնութեան : Կոստանդին Զ. թողուց իր Մարի Ամնիա կինը , որ հայուհի մըն էր , և ստիպեց զայն վանք մը քաշուիլ , իսկ ինքը վերստին ամուսնացաւ Թէոդոտի հետ , որ իր մօրը պալատական աղջիկներէն էր : Կրօնաւորները այս գործէն ախորժ չզգացին : Եւ իրենէ որ երկրորդական աստիճան մը հազիւ կրցած էր պահել կայսերական գործերու մէջ , իր ձեռքին տակ հաւաքեց կրօնաւորներու խումբը : Պատրիարքը ուղեց բանադրել կայսրը , իր ապօրէն ամուսնութեանը համար , այլ բաւականացաւ միայն ժամանակ մը յետաձգել իր դիտաւորութիւնը : Կոստանդինի մայրը , աւելի յանդուգն ցոյց տուաւ ինքզինքը (797) : Սակայն ինքն ալ երկար ժամանակ չկրցաւ պարիլ և մեռաւ յաջորդ տարին :

Իր յաջորդը Նիկեիոր (802—811) հաւասարապէս նպաստաւոր եղաւ պատկերներու դատին : Ասոր յաջորդին՝ Միքայէլ Ռանգաբէի ժամանակ , զանազան աղգեր և Պուկարներ Բիւզանդեան կայսրութիւնը կ'ասպասակէին , առանց լուրջ դիմադրութիւն մը գտնելու : Պատկերամարտները կը յիշէին յաղթութիւնները իրենց Կոստանդին Կոփրոնիմոս կայսեր , զոր իբր սուրբ կը պատուէին . նոյն իսկ ուխտի գացին կայսեր գերեզմանին :

Միքայէլի յաջորդեց Լէոն Ե. (813—820) որ միջին դարուն Բիւզանդիոյ գահուն նշանաւոր կայսրերէն մէկը եղաւ , և Պուկարներուն վրայ տարած մէկ նշանաւոր յաղթութիւնովը պետութեան հանգիստը ապահովելէ վերջ , ցոյց տուաւ Լէոն

Իսաւրացիին միտումները , պատկերամարտ շարժառիթներով հրաբորք : Լէոն պատկերամարտ մըն էր, հակակիր կրօնաւորներու , «ծնած , ինչպէս դիտել կու տայ Ս. Շարքը , ֆրիստոնեալ քեան այնպիսի գաւառի մը մեջ , ուր պատկերներու պաշտամունքը խոր արմատներ չէր արձակած» : Կ'ըսուի , թէ Լէոն Ս. իր շուրջը ունէր կրօնաւորներ և աշխարհականներ , որոնք շարունակ իրեն կը յիշեցնէին պատկերամարտ կայսրերու յաղթութիւնները և պատկերապաշտներու պարտութիւնը : Արդէն նոյն իսկ այն եպիսկոպոսները , որոնք Նիկիոյ Բ. ժողովին մէջ իրենց նախկին պատկերամարտ յայտարարութիւնները ետ առած , նորէն տէր եղած էին իրենց աթոռներուն , պատրաստ էին անդամ մըն ալ դառնալ դէպի պատկերամարտութիւն , եթէ զօրաւոր ձեռք մը ուղէր դանոնք ի մի հաւաքել : Ասոնք հաւաքուեցան և սկսան ձեռնարկութիւններու փաստեր քաղել Ս. Գրքէն , հակառակ պատկերապաշտութեան դատին :

Լէոն որոշեց խոհականութեամբ գործել , և ի սկզբան չափաւոր պահանջումներ միայն ըրաւ , իբրև միջնորդ ներկայանալով պատկերապաշտ և պատկերամարտ կուսակցութիւններուն : Այդ պաշտօնը կատարած ժամանակ խիստ կերպով վարուեցաւ պատկերապաշտներուն , մանաւանդ արեղաններուն դէմ , և անոնց վրայ ծանր պատուհաններ դրաւ :

Լէոն ուզեց չահիլ նաև Նիկեոսի Պատրիարքը , առարկելով այն չարիքները զորս պատկերներու պաշտամունքը կը հասցնէր պետութեան , և իր դատին ի պաշտպանութիւն կոչելով ժողովրդական կարծիքը , և Ս. Գրոց լուսութիւնը ի մասին պատկերներու : Պատրիարքը առանց կարենալ բան մը ընելու , եկեղեցւոյ աւանդութիւնը միայն մէջ կը բերէր : Այս յամառութեան հանդէպ Լէոն բարկացաւ և զինուորները յափշտակեցին խորտակելին Յիսուսի պատկերը , զոր Իրենէ վերտին դրած էր պալատին պղնձէ դրանը վրայ : Պատրիարքը կորսնցուց իր պաշտօնը , և 815 ապրիլ 1 Ձատկի օրը պատրիարքութեան աթոռը բարձրացաւ Թէոդոտ Կասսիդիորաս : Նորընտիր Պատրիարքը իսկոյն գումարեց ժողով մը , որ մերժեց պատկերա-

պաշտներու եօթներորդ տիեզերական ժողովը , և անոր տեղ իբր եօթներորդ յայտարարեց Կոփրովինոսի ժողովը (754) : Այն օրէն սկսեալ պատկերամարտները նորէն գրաւեցին պատրիարքական աթոռը , շարունակ քսանըեօթը տարիներ , և հաւածանքը վերստին սկսաւ պատկերապաշտներուն դէմ :

Այս անգամ հաւածանքը սկսաւ ո՛չ միայն կրօնաւորներու , կիներու , կոյսերու և ամէն դասակարգի անձերու դէմ , այլ և հրամայուեցաւ եկեղեցիներէն վերցնել այն երգերը , որոնք գրուած էին այլեւայլ պատկերներու առթիւ , և դպրոցներու աշակերտներուն ներշնչել պատկերապաշտութեան սոսկումը : Կայսրը կարծեց թէ այսպէսով պիտի յաջողէր ո՛չ միայն վերցնել պատկերները , այլ և իսպառ ոչնչացնել անոնց յիշատակը : Իրաց այս վիճակին մէջ մեռաւ Լէոն Ե. կայսր , 820 տարւոյ Մննդեան տօնին :

Իր յաջորդը, Միքայէլ Բ. Բէգ (820-829), իր նախորդներուն գաղափարով տոգորուած ըլլալով հանդերձ , աւելի ներողամիտ հանդիսացաւ քան իր նախորդը : Առանց ջնջելու Լէոն Ե. ի օրէնքները , ուղեւով հանդարտեցնել՝ իր չափաւորութեամբ՝ խուլութիւնները , աքտորեալներուն շնորհ ըրաւ դառնալ իրենց տեղերը : Արգիլեց մայրաքաղաքին մէջ պատկեր կանգնել , առանձինն բնակարաններու մէջ պատկերներու գործածութիւնը արտօնեց , և ուղեց իր նախորդին պէս հաշտարար դեր մը կատարել երկու կուսակցութիւններուն միջև , սակայն երբ պատկերներու պաշտպանները յայտարարեցին թէ չեն ուզեր իսկ խօսիլ պատկերամարտներուն հետ , այն ատեն կայսրը ստիպուեցաւ վրէժ լուծել անոնցմէ , առարկելով նաև թէ իր նկատմամբ սուտ զրոյցներ ալ յօրինած էին : Այս խստութիւններուն մէջ ուղղափառ կարծուած Յոյները կորսնցուցին իրենց երկու մեծ գլուխները , Թէոդոր Աբգան , և Նիկիեփոր Պատրիարքը :

Միքայէլ Բ. ի յաջորդեց իր որդին Թէոփիլոս (829-842) : Թէոփիլոս իր վարչական բարձր տաղանդին միացուցած էր փառասիրութիւնն ու անգթութիւնը և շատ անաչառ էր իր գաւտաստաններուն մէջ :

Այդ ամէնուն հետ միացած էր նաև կրօնական ջերմեռանդութիւն մը , այնպէս որ եկեղեցական երգեր կը յորինէր , զորս կ'երգէին հրապարակի վրայ : Իր ողջախոհ դատողութեան ապացոյցը տուաւ , իբր անողոք թշնամի ներկայանալով պատկերներուն , այնպէս որ ի գործ դրաւ իր նախորդներուն ամէն օրէնքնիրը իրենց ծայրայեղ խստութեանը մէջ : Իր նախկին դաստիարակը , Յովհաննէս Լեկանումանտ , որ բռնազոյնն էր պատկերամարտներուն , պատրիարքութեան աթոռին բարձրացուց Անտօն Պատրիարքի մահէն վերջ :

Յովհաննէսի խորհրդակցութեամբ Կայսրը նոր պատերազմ մը բացաւ պատկերներու , կրօնաւորներու և քահանաներու դէմ միանգամայն : Կրօնաւորները աքսորուեցան վանքերէն ու քաղաքներէն : Կայսրը ինքնին վիճաբանեցաւ Թէոփանոս և Թէոդոր երկու երգիչ եղբայրներուն հետ : Ոչ ոք կը համարձակէր հակառակիլ իր հրամաններուն . իր կիներ անգամ սպառնալիքէ գերծ չէր և խորամանկութիւնը միայն զինքը կրնար ճողպարել իր ամուսնոյն վրէժինդութենէն :

Թէոփիլոսի մահուընէն վերջ , Թէոդորա կայսրուհին , որ սնած էր պատկերապաշտութեան մէջ , խնամակալ կարգուեցաւ , իր Միքայէլ Գ. որդւոյն , որ երեք տարեկան , կայսրութեան գահը բարձրացաւ :

Թէոդորա խօսք տուաւ իր ամուսնին , եկեղեցւոյ և պետութեան մէջ հաստատուած վարչութիւնէն բան մը չփոխել իր մահուանէն վերջ : Կայսրուհին ուզեց նախ հաւատարիմ մնալ իր խոստման , մանաւանդ վախնալով պատկերամարտ կուսակցութենէն , որ գրաւած էր Պատրիարքութիւնը և եպիսկոպոսական գլխաւոր աթոռները : Հակառակ կուսակցութեան կողմէն իր վրայ եղած ստիպումներուն հպատակած ըլլալու համար բաւական համարեց աքսորուած կրօնաւորները դարձնել և բանտերու դռները բանալ : Սակայն երբ իր որդւոյն խնամակալութեան օգնականներէն Մանուէլ հիւանդացաւ , կրօնաւորները հաւաստեցին թէ պիտի բժշկեն զայն , եթէ խոստանար մերժուած պաշտամունքը վերստին հաստատել : Մանուէլ

բժշկուեցաւ և կայսրուհին իր խոստումին սկսաւ : Կրօնաւորները համոզեցին նաև զինքը , թէ պէտք էր պատկերներու պաշտամունքը վերահաստատել , եթէ կ'ուզէր որ իր մեռած ամուսինը թողութիւն գտնէր Աստուծոյ առջև : Կայսրուհին կանացի տկար բնութիւնը հակեցաւ կրօնաւորներու պահանջման առջև , իր բարեպաշտուհի եռանդը արթնցաւ , իր մէջ խղճահարական զգացումներ ծնունդ առին , մոռցաւ իր ամուսնոյն տուած խոստումը ու երդումը , և 842 փետր. 19ին կիրակի օրը , հկեղեցական և արքունական անձերու խումբն բաղմութեան մը առջև նորէն Մայր-Եկեղեցին մտցուց պատկերները և յայտարարեց թէ տարուէ տարի պէտք է յիշատակուի այդ օրը իբր «ՏՕՆ ՕՐԹՈՏՈՒՔՍՈՒԹԵԱՆ» :

Այդ օրէն պատկերներու դատը յաղթանակեց կայսրուհի մը տկար խառնուածքին ապաւինելով :

Պատկերամարտները Միքայէլ Գ.ի օրով ալ փորձեցին գլուխ վերցնել , բայց Կ. Պոլսոյ ժողովը , զոր գումարեց Փոռ պատրիարք , վերջնական նզովքը արձակեց անոնց դէմ : Ու այդ օրէն սկսեալ Յոյն Եկեղեցոյ համար պատկերապաշտութիւնը վերջնապէս ընդունուած , հաստատուած , և ալ փակուած խնդիր մը եղաւ :

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՆ ԱՌ ԼԱՏԻՆՍ

Արեւելքի մէջ պատկերներու մասին եղած վիճաբանութիւնները արձագանգ գտան նաև արեւմուտքի մէջ , ուր խնդիրը ոչ նուազ հետաքրքրական վիճակ մը ստացաւ լատին և գերման աղգերու միջև : Իտալացիք , սիրահար գեղարուեստի , իրենց պաշտաման կիրառութիւններուն մէջ մոլեռանդ պատ-

կերասէրներ դուրս եկան կանուխէն: Ժողովրդային նկարագրի տոյն միտումը կրնար Պապերու օգտին ծառայել . ուստի, անմիջապէս քաջալերական յորդորներ կարդացին Իտալացիներուն: Կը պատմուի թէ 753ին Լոմպարտացիք պաշարեցին Հռոմովը. Ստեփաննոս Բ. Պապ քաղաքին մէջ կազմեց թափօրներ, որոնց մէջ ինքը բռնած էր Քս.ի պատկերներէն մէկը, որուն հրաշալի ծագում մը կ'ընծայէին :

Որչափ ատեն որ տեւեցին Արեւելքի պատկերամարտութեան վէճերը, Իտալիոյ Քրիստոնեաները, իրենց գլուխ ունենալով Պապերը, հաստատապէս կուսակից գտնուեցան պատկերապաշտ խումբին, ինչպէս կը տեսնուի այն ամէն շարժումներէն, որոնք յարուցուեցան յունական տիրապետութեան դէմ, Լէօն Իսաւրացիին պատկերամարտ ձեռնարկներուն ատեն: Հռոմովայ աթոռը ամբողջովին ընդունեց պատկերներու մասին Նիկիոյ Բ. ժողովին արձակած վճիռները:

Իսկ գերման ժողովուրդները որոնք արդէն տրամադիր էին նիւթական խտացումներէ վեր ըմբռնել իրենց հեթանոսական աստուածներն անգամ, այնքան կարեւորութիւն չտուին պատկերապաշտութեան: Քարլովինկեան առաջին իշխանները գրականութիւնը ծաղկեցնելու համար իրենց պալատներուն մէջ ընտիր խումբ մը ունէին, աստուածաբաններու, հմուտ Ս. Գրոց և նախնեաց գրուածներուն: Ալկուին, Ագոբարտ՝ Լիոնի եպիսկոպոս, Կղոդիոս Տիւրենցի, Եգինհարտ և ուրիշ աստուածաբաններ սկզբունքով հակառակ ըլլալով պատկերներու պաշտամունքին, դժուարութիւն չկրեցին Փրանկ իշխաններն ալ իրենց գաղափարակից ընելու: Արդէն 767ին Կոստանդին Կոփոնիմոս փորձած էր Փրանկները իր կողմը շահիլ, իր պատկերամարտ ձգտումին մէջ: Թեր ու դէմ կարծիք մը յայտնելու վարարանեցաւ Գենտիլիի (Gentilly) ժողովը, զոր գումարեց Պէպէն Կարճահասակ, այն երկու նամակներուն առթիւ զորս ընդունած էր Կոստանդին Ե. Կայսրէն և Հռոմովայ եպիսկոպոսներէն, որոնք հակառակ դատերու համար Փրանսայի համամտութիւնը կը խնդրէին պատկերներու մասին:

Ադրբիանոս Ա. Պապ , ընդունելով տիեզերական եօթնե-
րորդ (!!) ժողովը, լատիններէն թարգմանել տուաւ անոր գոր-
ծերը գրեթէ բառ առ բառ: Այդ լատին թարգմանութիւնը, որ
Մեծն Կարոլոսի ղրկուեցաւ, սաստիկ յուզեց Գաղղիացիները:
Մեծն Կարոլոս չուզեց իբր տիեզերական ժողով ճանչնալ Նի-
կիոյ Բ. ժողովը, և չուզեց ընդունիլ այն եկեղեցական օրէնք-
ները այդ արեւելից ժողովին, որուն մասնակցած չէին իր պե-
տութեան եպիսկոպոսները, և հրամայեց իր գիտնականներուն,
մանաւանդ Ալկուինի, քննել անոր գործերը:

Այդ թարգմանութեան մէջ կային այնպիսի բաներ, որոնք
բոլորովին օտար էին գերմանական սովորութիւններու: Որով-
հետեւ իրենց մէջ կռապաշտական անկումէն իվեր երկար ատեն
չէր անցած, և տակաւին ժամանակ պէտք էր արմատախիլ ը-
նելու զայն իրենց մէջէն, կը վախցուէր որ այդ ժողովրդեան
խոշոր և տակաւին կէս - հեթանոս նկարագիրը , պատկերներու
արտաքին պաշտամունքին մէջ կեդրոնացնէր մօտաւոր անցեա-
լին ցուրտ կռապաշտութիւնը : Այսպէս ներողամիտ ըլլալով
հանդերձ, ի մասին պատկերներու, որոնք տակաւին հազուա-
գիւտ էին, խոյս տուած էին պաշտելութեան առարկայ ընելէ
զանոնք: Եթէ յունական պետութեան մէջ անյիշատակ ժամա-
նակներէ իվեր յարգանքի մեծամեծ ցոյցեր ընել սովորութիւն
էր ոչ միայն կայսրերուն , այլ և անոնց արձաններուն ու պատ-
կերներուն, խունկ ծխելով և հրկրպագելով, Գերմանները չէին
հաւատար թէ աւելի նուազ պատիւներ իսկ պարտաւոր են տա-
լու Փրկչին և սրբոց պատկերներուն: Իրենց համար ծնրադրու-
թիւնն ու երկրպագութիւնը միայն Աստուծոյ առջև պէտք էր
կատարուէին, և մեծապէս կը գայթակղէին տեսնելով որ Յոյ-
ները այդ արարողութիւնները կ'ընեն պատկերներու առջև :

Մեծն Կարոլոսի գիտնականներուն քննութեան արդիւնքը
եղաւ Liberi Carolini «Կարողութեան գիրք»ը , որ 85 գլուխներէ
բաղկացած հերքում մըն էր Նիկիոյ Բ. ժողովին վճիռներուն :
Այդ գործին մէջ՝ որ Ադրբիանոս Ա. Պապին ղրկուեցաւ , Ան-
գլիպէրտ արքային ձեռքով , և որ չորս գրքերէ կը բաղկանար ,

Մեծն Կարողոսն է որ կը խօսի : Կայսրը կը մերժէ Նիկիոյ Բ. ժողովը, անոր համար որ հրամայած էր պատկերները պաշտել (proskynesis. adoratio), հակառակ պատկերամարտներուն՝ կը հաստատէր պատկերներու օգտակարութիւնը, իբր զարդ եկեղեցիներու և իբր կրթութեան միջոց ժողովրդեան համար : Հակառակ պատկերապաշտներուն՝ կ'արտաքսէր պատկերներու մատուցուած պաշտելութիւնը, իբր բռնաբարում մը Տաննաբանեային, և իբր սրբապիղծ փոփոխումը այն պատիւներուն, զորս միայն ճշմարտին Աստուծոյ պէտք էր ընծայել : Ահա Կարոլինեան գրքին սկզբանց ամփոփումը . «Պատկերները նուիրական չըլլալով ըստ ինքեան, ո՛չ մէկ պաշտօն պարտինք տալ անոնց, ՊԱՏԿԵՐ ՈՒՆԵՑԷՔ, ԲԱՅՑ ՄԻ ՊԱՇՏԷՔ ԶԱՆՈՆՔ» :

Մեծն Կարողոսի այդ գործը թէպէտ մինչեւ մեզի հասած է, բայց շատեր կը տարակուսին արդի գրքին վաւերականութեանն ու հարազատութեան վրայ : Ահա Կարոլինեան եզրակացութիւնները . —

1. Արեւելեան երկու ժողովներն ալ, պատկերամարտը (754) և պատկերապաշտը (787), ապօրէն են և անտեղի, որովհետեւ երկուքն ալ հակառակ կերպով դուրս ելած են ճշմարտութեան սահմաններէն : Առաջինին դէմ պէտք է պաշտպանել, թէ պատկերները կուռք չեն, երկրորդին դէմ, թէ պէտք չէ զանոնք պաշտել :

2. Պաշտելութիւն և պաշտամունք կը վերաբերին Աստուծոյ, և չեն կրնար երբեք ուղղուիլ արարածին :

3. Պէտք է պարզապէս պատուել Սուրբերը և պարտ ու պատշաճ պատիւը տալ անոնց :

4. Եթէ Ս. Գիրք երբեմն մարդերու մասին խօսած ատեն կը գործածէ պաշտելութիւն բառը, ատով պէտք է իմանալ յարդանք կամ համբոյր, որոնք խոնարհութեան եւ սիրոյ արտայայտութիւն են :

5. Գալով պատկերներուն, այդ պաշտելութեան արժանի չեն անոնք, որովհետեւ անկենդան էակներ են, մարդ-

կային ձեռագործ : Կարելի է զանոնք գործածել իբր դարդ եկեղեցիներու , իբր յիշատակ անցեալին , դգուշանալով ամէն երկրպագութենէ և պաշտամունքէ :

6. Պատկեր ունեցիր ես կամ ոչ , տարբերութիւն չկայ , և յանիրաւի Նիկիոյ Բ. Ժողովը նշովք արձակած է պատկերները չպատուողին դէմ :

7. Եւ ոչ մէկ կերպով կարելի է պատկերները բաղդատել Խաչին , Ս. Գրոց , նուիրական անօթներու և Սրբոց մասունքներուն հետ : Այս ամէն առարկաները կը պատուուին յԱրեւելս , համաձայն հին սովորութեան . նոյն բանը չէ սակայն պատկերներուն համար :

8. Անզգամութիւն է մոմ վառել կամ խունկ ծխել պատկերներուն առջեւ :

9. Եթէ սուրբ կը նկատուին պատկերները , պէտք չէ որ անյարմար տեղեր դրուին , ինչպէս ճամբաներու և հրապարակներու վրայ , ինչպէս կ'ընեն Յոյները :

Ադրիանոս Պապ , որուն ուղղուած էր այդ գիրքը , երկարօրէն պատասխանեց : Մէջ կը բերէր թէ Նիկիոյ Բ. Ժողովէն առաջ Հռովմ գումարուած ժողով մը՝ ոտուն ներկայ էին տասերկու գաղղիացի եպիսկոպոսներ , պատկերներու պաշտօնը յայտարարած էր , թէ՛ Նիկիոյ Բ. Ժողովին պատկերապաշտ վճիռները նոր բան մը չէին , այլ արդէն Հռովմի մէջ գումարուած ժողովին մէկ նոր հաստատութիւնը : Բայց որովհետեւ իշխանները պատասխանած չէին այն հարցումներուն զորս Պապը ուղղած էր իրենց , վերստին շնորհելու համար եկեղեցւոյ իր վաղեմի առանձնաշնորհումները , կը սպառնար հերետիկոս հրատարակել զանոնք , եթէ տակաւին յամառէին իրենց մերժումին մէջ : Այս ամէնը տեղի կ'ունենային Պապին վերջին տարին (†795) : Եւ երբ Կայսրը տակաւին ընդունած չէր Պապին հերքումը , 793ին գումարուած Ֆրանքֆորթի Ժողովը , որուն ներկայ էին Պապին երկու լեկատները , Թէոփիլակոս եւ Ստեփաննոս , չուղեց ընդունիլ Նիկիոյ Բ. Ժողովին կանոնները , եւ մերժեց իբր տիեզերական ճանչնալ զայն :

Այն ատեն Մեծն Կարողոս այդ ժողովին գործերը Հռովմ զրկեց, պահանջելով Պապէն որ դատապարտէ Իրենէ կայսրուհին եւ Կոստանդին Զ. Միրանածինը :

Միքայէլ Բ. կայսր Յունաց, 824ին երեսիոխանութիւն մը զրկեց Գազղիոյ Լուղովիկոս Բարեմիտ թագաւորին, և Եւգի-նէոս Պապին, պատկերներու խնդրին համար: Լուղովիկոս կար-ծելով թէ պիտի կրնայ հին Հռովմը հաշտեցնել նորին հետ, Եւգինէոս Պապին հաղորդեց թէ կ'ուզէ իր աստուածաբաննե-րուն հրամայել, որպէսզի Ս. Հարց գրուածոց մէջէն հաւաքեն պատկերներու մասին անոնց ունեցած կարծիքը: Պապն ալ հա-ւանելով, 825ին Ֆրանսացի Աստուածաբանները հաւաքուեցան Բարիզ և բազմաթիւ գրուածներէ բաղկացած յիշատակարան մը կազմեցին պատկերներու մասին: Այդ ժողովին մէջ հաս-տատեցին Ֆրանքֆորթի ժողովին վճիռները, և նզովեցին Ադ-րիանոս պապը, որ արդէն մեռած էր, զի ան գաղտնի կերպով արտօնած էր պաշտելութիւն մատուցանել պատկերներուն: Ո-րովհետև Բարիզի ժողովին անդամները չէին կրցած լուրջ բան մը գտնել պատկերամարտներուն դէմ, մինչ առատութեամբ հաւաքած էին պատկերամարտներու մասին, ասոնք հաստա-տեցին թէ պատկերները պիտի գործածուին միայն եկեղեցի-ները զարդարելու և հաւատացեալներու մտքին մէջ արթնցը-նելու համար քրիստոնէութեան կրօնքին անցեալ յաղթանակ-ները :

Հաւանաբար այս ժամանակներուն էր, որ պատկերները Արեւմուտքի մէջ պատահեցան երկու մեծ ախոյեաններու, ու-րոնք էին Ագոբարտ եպիսկոպոս Լիոնի, և Կղոզիոս եպիսկո-պոս Տիւրէնի: Կղոզիոս, բնիկ Սպանիացի, աշակերտ Ֆելիքս Ուրգէլի, որ իբր նեստորական ամբաստանուեցաւ, իր երկրին մէջ ուրիշներու դրացնութենէն հակառակ ներշնչումներ առած էր պատկերներու պաշտաման մասին: 814ին Լուղովիկոս Բա-րեմիտի ձեռամբ Տիւրէնի արքեպիսկոպոսական աթոռը բարձ-րանալով, արդէն գայթակղած Սպանիոյ եկեղեցիներուն մէջ կախուած պատկերներէն և արգադիր նուէրներէն (ex-voto), իր

Մայր Եկեղեցիէն վերցնել տուաւ կրօնական իմացումներուն բոլոր նիւթական ներկայացումները, պատկեր, խաչ, մասունք, Կղոզիոս իբր անկրօն ամբաստանուելով, ստիպուեցաւ Թէոդորմիր արքայի դէմ պաշտպանել իր պատկերամարտ համոզումները, իր այն թղթով որուն մէջ կը գրէր. «Եթէ կ'ուզէք որ պաշտուի խաչաձև փայտը, անոր համար որ Յս. բեւեռեցաւ խաչի մը վրայ, պէտք է նաև ուրիշ բաներ պաշտել, մսուրները, որովհետև Յս. Մսուրի մը մէջ ծնաւ, նոյն իսկ էջերը, որովհետև Քս. իշու մը վրայ հեծաւ» : Կղոզիոս կ'արգիլէր պատկերներու առջև մոմ վառել կամ ծնրադրել անոնց :

Իսկ Պապերը, որոնց օգտակար էր Գաղղիոյ թագաւորներուն և Եկեղեցիին հետ յարաբերութիւննին պահպանել; չհամարձակեցան ուղղակի և ակնյայտի կերպով դէմ դնել Գաղղիացւոց պատկերամարտ զգացումներուն, և չուզեցին հերքել վերոյիշեալ երկու ժողովներուն (794 և 825) ի վճիռները, որով Գաղղիացիք պատկերապաշտութիւնը մերժած էին իսպառ, և միայն թիւրիմացութիւն մը ուզեցին տեսնել Նիկիոյ Բ. և Յըրանքֆորթի ժողովներու Հարց կարծիքին մէջ, և այսպէսով իբր թէ հաշտեցուցին մասամբ, պատկերներու մասին եղած ակնյայտի ընդդիմութիւնները :

Բայց վերջապէս այն միջավայրը, զոր գրաւեցին լատին ժողովուրդները պատկերներու խնդրին մէջ, շատ իմաստուն էր, երկար ժամանակ գոհացում տալու համար աւելորդապաշտ դարու մը զգացումներուն : Պատկերները, որոնք դրուած էին եկեղեցիներու և մատուռներու մէջ, չուշացան պաշտաման առարկայ ըլլալ : Կղոզիոսի և Ագբարտի դիմադրութիւնները օրըստօրէ կորանցուցին իրենց վարկը : Կղոզիոս խստութեամբ մերժուեցաւ Դոմինիկեան Դունգալ կրօնաւորէն, և այդ մերժման հետեւանքը եղաւ այն հալածանքը, զոր կրեց Կղոզիոս իր ժողովրդեան կողմէն :

Այսպէսով պատկերապաշտութիւնը յաղթանակեց Արեւմուտքի մէջ, ուր լատին եկեղեցիին իր մոլեռանդական ձգտումները առաջ մղեց, հետզհետէ գերազանցելու համար բիւզան-

դեական պատկերապաշտութիւնը , մինչեւ հոն , ուր նիւթակրօնութիւնը քրիստոնէական անունով հովանաւորուած , բռնեց հոգիի պաշտաման տեղը , գրին ու պատկերին կապելով իր ժողովրդական միտքն ու սեւեռամտածումը :

Պատկերներն ու արձանները ալ այնուհետեւ աւելի արժէք ունեցան , քան Աւետարանի ոգեկանութիւնը :

Արեւմուտք , սակայն , միայն պատկերներով չգոհացաւ հըրահանգելու համար ժողովուրդը . կրօնաւորները շահադիտութենէ մղուած սկսան ներկայացումներ տալ եկեղեցիներու մէջ , միառմի ի հանդէս բերելով Քս.ի չարչարանքները , և սրբոց կեանքէն քաղուած սրտառուչ տեսարաններ : Դարեր վերջ միայն , երբ տեսնուեցաւ որ դերասաններն ու ունկնդիրները ցոյց չեն տար իրենց անձին վրայ պարտ ու պատշաճ յարգանքը , այդ թատերախաղերու ներկայացումներուն ատեն , վտանգին առաջը առնելու համար թատերախաղը արտաքսեցին եկեղեցիէն :

Վերածնութեան դարուն , պատկերներու պաշտամունքը եղաւ մէկը այն կէտերէն , որոնց վրայ Բողոքականութիւնը՝ իր ամէն ճիւղերուն մէջ՝ կատարեալ հակառակութիւն մը ունեցաւ Հռովմէական եկեղեցիին հետ : Պապական և Բողոքական եկեղեցիներու մէջ ժողովրդական տարբերութիւններէ մէկը եղաւ այն , և վէճերու յուղման մէջ Բողոքականութեան ամէնէն աւելի հանդարտ մտքերն անգամ կատաղի պատկերամարտներ եղան : Տրիտենդեան ժողովը , որ սկսաւ Պօղոս Գ. Պապի ժամանակ (1545) և վերջացաւ Պիոս Դ.ի օրով (1563) որոշեց թէ Քս.ի , իր մօր , և սրբոց պատկերները պէտք է կանգնել եկեղեցիներու մէջ , յարգելու և պատուելու համար զանոնք (debitarem honorem et venerationem) և ոչ թէ անոնց ընծայելու աստուածային զօրութիւն մը , և ոչ թէ անոնցմէ նպաստ մը սպասելու , ինչպէս կ'ընէին հեթանոսները : Ահա այս էր Կաթոլիկ աստուածաբանութեան այս մասին ունեցած ժողովական տեսութիւնը , բայց գործնական կեանքը ցոյց կուտար թէ եկեղեցականներուն և երկրպագուներուն մեծ մասը ան-

կարող էր կամ չէր ուզեր, պաշտելութեան ու յարգանքին մէջ զանազանութիւն մը դնել. ու այն հաւատքը թէ պատկերները բուժիչ ու մխիթարող ոյժ մը ունէին իրենց մէջ, հասարակաց կարծիքին տեղը բռնեց և լրացուց Տրիտենդեան ժողովին քօզարկած տեսութիւնները :

Այսօր անկարելի է նկարագրել արեւմտեան կաթոլիկ աշխարհի պատկերներու պաշտելութեան հանդամանքը : Ասոնք պատկերներու կ'ընծային այնպիսի երեւոյթներ որոնց հաւատալու տենչը անգամ ծիծաղելի պիտի դառնայ խորհող մտքերու համար : Եթէ կարելի է ըսել, Քրիստոնէութիւնը դադրած է հոն, և խտպացած՝ արձաններուն և պատկերներուն մէջ : Նորակրօնութեան ժամանակ, արդէն կրօնական զեղծումները զարմանալի արագութեամբ սկսած էին ծաւալիլ պապական աթոռէն մինչև յետին եկեղեցականը : Սեքսդոս Դ. Պապ (1471—1484) ջանաց այլևայլ միջոցներով լեցնել պարպուած գանձարանը : Իննուկկնտիոս Ը. (1484—1492) նոյն ընթացքը բռնեց : Եկեղեցականները առիթը գտան իրենց շահու աղբիւր ընել ռամիկ ժողովրդեան պարզամիտ հաւատքը : Այսպէս, Ուիթթէմբէրգի եկեղեցիին մէջ հաւատացեալներու պաշտելութեան առարկայ եղաւ Նոյի տապանին կարծեցեալ մէկ կտորը, Երից Մանկանց փուռէն ելած ճարպի կտոր մը, Յիսուսի ծնած մսուրին փայտի մէկ կտորը, և այլն, առանց խորհելու թէ Յիսուսի մսուրը քարափոր էր և ոչ փայտաչէն : Շաֆֆուզի մէջ ցոյց կուտային Ս. Յովսէփի շունչը, զոր Նիկողիմոս իր ձեռնոցին մէջ ամփոփած է եղեր : Սրբոց մասունքներու և պատկերներու պաշտօնեաներ կը շրջէին քաղաքները, գիւղերը, հրապարակներն ու շրջականները և մասունք ու պատկեր կը վաճառէին, որպէսզի հաւատացեալները աւելորդ ծախքեր չընեն անոնց ուխտագնացութեան համար :

Երբ իրողութիւնները ակն յանդիման վկայութիւններ կուտան մեղի, ժողովրդալիան զառածող մտքի այլանդակութիւններուն, հիմա միայն կ'ըմբռնենք, թէ որքա՛ն իրաւացի եղած են այն երկիւղները, որոնք Եկեղեցւոյ սկզբնաւորութեան մտա-

տանջութիւն պատճառեցին անկեղծ ու հաւատալից հողիներու :
Ժողովուրդը՝ նոյն իսկ իր առերեւոյթ ու համեմատական զար-
գացման մէջ, մարդկային միտում մը ունի հաճոյք զգալու նիւ-
թէն, քան թէ հողին. զէթ այս եղած է ընդհանուր պատմու-
թեան զարաւոր վկայութիւնը : Ողեկան կրօնները, որոնց մէջ
առաջին տեղը կը բռնէ Քրիստոնէութիւնը, նպատակ ունեցած
է հակահարուածը ըլլալ ժողովրդական ձգտումին, զայն առաջ-
նորդելու համար հոգեկան հայեցողութեան, որ պիտի կտրէր
անցնէր նիւթին սահմանները : Եկեղեցին կրցա՞ւ գործնականա-
պէս իր վրայ արտատպել աւետարանական հոգեկանութիւնը,
Քրիստոնէական Պանթէոնին պատկերներն ու արձանները հա-
կասութիւնները չեղա՞ն Քրիստոնէութեան բաղձանքին : Թող այս
հարցումներուն ուրիշները պատասխանեն :

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ ՀԱՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Ա. ՇՐՋԱՆ (Դար. Ա — ԺԱ)

Միւլլէր իր Համառօտ Հնախօսութեան մէջ կը հաստատէ,
թէ պատկերներու պաշտաման մասին նախկին քրիստոնէականե-
րուն ունեցած կարծիքի տարրերութիւնը արդիւնք էր մասամբ
ազգերու տոնալին նկարագրին ու խառնուածքին : Հռոմ միշտ
միտում ցոյց տուաւ զեղարուեստներու : Տերաուղիանոս Ա. Իրի-
կեցի, Օգոստինոս եւ Կղենէս Ա. զեքսանդրացի հակակիր եղան
անոնց, ափրիկեան բնաւորութեան ու նկարագրին համաձայն :

Մեր գործին պատմական նախորդ իրողութիւնները ցոյց տուին թէ իրապէս պատկերներու պաշտօնը Ս. դարէն սկսեալ մուտ գտաւ եկեղեցիները այն ժողովուրդներուն որոնք կանխաւ յառաջդիմած էին գեղարուեստներու մէջ, եւ ուր նկարչութիւնը, քանդակագործութիւնը եւ ոսկերչութիւնը իրենց զագաթնակէտին հասած էին, հասուն զարգացումով (որովհետեւ մինչեւ այն ատեն տակաւին հաստատապէս այն հաւատքը կար թէ պատկերները զարդ են եկեղեցւոյ)։ Յունաստան Փիլիսոսներու եւ Չաքսիաներու արժանաւոր յաջորդները ունեցաւ դարերու ընթացքին մէջ . լատինական աշխարհը իր Ռափայէլներուն վարպետները, որոնք մարդկային գաղափարները մարմնացուցին իրենց գրոցին ու վրձինին տակ, եւ եթէ ներելի է այսպէս ըսել, Արեւելք եւ Արեւմուտք անդրիններու եւ պատկերներու մէջ պաշտեցին վարպետներուն ոգին ու զօրութիւնը, եւ իրենց սրտերուն համար կարեկան պէտք մը եղած էր աչքի առջեւ ունենալ դեղարուեստի արտադրոյթ քանդակ ու պատկեր, եւ անոնցմով զարդարել իրենց սիրելիներու գերեզմանները, եկեղեցիներն ու տուները։

Յունա—Հռոմէական արուեստաւորութեան զարգացումին հանդէպ ոչ ոք պիտի կրնայ սակայն հաստատել թէ Հայերը ունեցած ըլլան հանճարներ որոնք ունենային ճարտար նկարչի ու քանդակագործի համբաւն ու արուեստը ։ Վաղուց անտի արդէն իսկ գեղարուեստը օտար մնաց մերիններուն եւ յոյն ու իտալական հասարակութիւններուն հրապուրող գեղագիտական ճաշակը չկրցաւ իր սաղմնային վիճակէն դուրս ելլել, եւ զարգացած գործարանաւորութեան մը ծնունդ տալ Հայոց մէջ։ Լեոնային եւ դաշտային կեանքի վարժ, շարունակ իր նիւթական պէտքերուն աշխատող ժողովուրդ, միտքով գրաւուած աւելի դրական հրահանգութեան, քան գեղապիտական ճաշակով, կարելի չէր որ ժամանակ գտնէր իր իմացական պէտքերու գոհացումին ուշադրութիւն դարձնելու, եւ մղում տալու գեղեցկին նուրբ ճաշակին, որ քաղաքակիրթ ժողովուրդներու յատկանշական կողմերէն մէկը կը կազմէ ։ Տոհմային հեթանոսու-

Թեան ժամանակ իսկ, մեր մեհեաններուն մէջ գտնուած քանդակներն ու արձանները ուրիշներու գործերն էին, մուրացածոյ եւ օտարամուտ, իրենց պաշտամունքներովն ու իրենց քրմական գաստով (Յոր. Բ. Գլ. ԺԲ.): Իրանական, ասորական-սեմական, յունական եւ հնդկական աստուածներու հեղեղ մը հայ Պանթէոնին դրուագը շինած էր, բոլորովին օտարաբար գիմազածութիւններով, որոնք այսօր իրենց այդ յայտանդիմանութեամբ մեծապէս կ'օգնեն քննադատ մաքերու, որոշելու համար բուն Հայոց դիցական կազմութիւնը (Տես, Հ. Գեղեցի, Հետազօտութիւն Հայ Դիցաբանութեան): Հեթանոս Հայութիւնը՝ գէթ իր կեդրոնական մեծամանութեան մէջ՝ անվարժ արձաններու քարայրումին, աւելի սիրեց մեհեանին լուծութիւնը, հոն կարդալու համար աստուածներուն եւ ոգիներուն միմունջը, աւելի սիրեց գետերու զիլզիլը, եւ սոսիներու անտառները մտաւ, անոր ստովներէն սարսուռներ տալու իր հոգւոյն, խորհրդաւոր ոգիներու աներեւակ ազդողութեամբը (1) :

Մանրամասն չենք դիտեր թէ քրիստոնէութիւնը իր առաջին օրերուն ի՞նչ ընթացք բռնեց՝ մեր մէջ՝ պատկերներու հանդէպ, այլ սակայն, գործը ինքնին ենթադրել կուտայ՝ հաւատասեալ, թէ իր կրօնական հոգեկանութիւնը աննորոգ թշնամին պիտի ըլլար այն նիւթական մարմնացումներուն, որոնց տակ կը պատուուէին կամ կը պաշտուէին աստուածութիւնները Եկեղեցական Պատմութիւնը կ'աւանդէ թէ Գրիգոր Լուսաւորիչ Չարդեց, փշրեց մեհեանական բոլոր անդրինները ու արձանները եւ անոնց

(1) Վարդան իր «Լուսաւորչի ներբողին մէջ կը գրէ թէ Աստուած հրամայած ըլլայ մեր նախահօր, հակառակիլ կուտայաշտութեան և թէ անիկա եոյ պաշտեաց ընդ եօթանասուն և մի նահապետս երկրի՝ զպատկերն Բելայ, այլ նորախուսեալ յԱստուած սատակեաց զնոյն ինքն զկենդանին զառաջնորդն պատկերապաշտութեանս: Սոփիոտ, Ե. Կ. 44-45): Պատմիչին այս տողերը մեզի կրնան ծառայել երկու պարագայի մէջ. նախ, թէ իբր ազգային աւանդութիւն կրնան հաստատութիւն մը ըլլալ մեր գրածին, ըստ որում կ'ըսէինք, թէ նախկին Հայերը չէին յարած նիւթական արձաններու, և նկարներ չէին պաշտեր, երկրորդ թէ, մատենագիրը գրելով՝ սասակեաց ... զառաջնորդն պատկերապաշտութեան, ի յայտ կը բերէ այն ստեցող զգացումը, զոր ունի ի մասին պատկերներու պաշտաման:

տեղ քրիստոնէութիւնը խորհրդանշող կնիքն էր, առանց Քա.ի, Ս. Կոյսին կամ ուրիշ պատկերներու :

Ուրիշ կէտ մը . — մեր Եկեղեցին իր գոյութեան առաջին օրէն սերտ յարաբերութիւններ ունեցաւ Աղեքսանդրիոյ աթոռին հետ , ինչպէս ցոյց կուտան Մեհրուժան կաթողիկոսի եւ Դիոնիսիոս Աղեքսանդրացիին թղթակցութիւնները , եւ Անանիա Նարեկացիի վկայութիւնը թէ՛ «Իսկ որ ի մերազնեայս աստի էին , քանզի երամակիցք եւ ուսումնակիցք էին Աղեքսանդրացւոյն , եւ կցորդ եգիպտական ճշնաւորացն , ընթացին ընդ հետս առաքելական շաւղաց» : Բնական էր որ երկու ժողովուրդներու քրիստոնէական արուեստի անսիրելութեան զգացումները պիտի փոխանցուէին մէկմէկու , կաղմելու համար կուռ դաշնակցութիւն մը պատկերապաշտութեան ի վնաս :

Ասկէ զատ , պատկերապաշտութեան արուեստի մասին , մեր նախկին մատենադիրները բնաւ բան մը չեն հաղորդեր մեզի : Իրենց այս մասին ունեցած լուծիւնը կրնայ թերեւս յայտնի ապացոյց նկատուիլ մեր այն համոզումին , թէ պատկերամոլ ձգտումներ չպլատրելին մեր սոհմային հաւատքին զպացումը , եւ թէ մեր քրիստոնէական կրօնքը չունեցաւ այն թանձրացումը որ ախտանշանական երեւոյթ մը եղաւ յոյն եւ լատին եկեղեցիներուն համար :

Պատմական հետազօտութիւնները ցոյց կուտան թէ , վերջապէս պէտք է ըսել , պատկերապաշտութեան արուեստը հազիւ Ը. կամ Թ. դարուն կրցաւ մութ գտնել մեր մէջ : C. Bayer իր Արուեստից Պատմութեան մէջ կը գրէ թէ Բիւզանդիոյ Սրբազան պատկերապաշտութիւնը Արեւմուտքի վրայ մեծ ազդեցութիւն ի գործ դնելէն վերջ միայն դէպի Արեւելք դարձաւ , եւ Վրաստան ու մերձաւոր երկիրներ է. դարէն մինչեւ ԺԱ. դարուն վերջերը ընդունեցան զայն կամաւոր յեղանակաւորումներով : Սխալ մը պիտի ըլլար ենթադրել թէ պատկերապաշտութեանն առաջ պատկերներ մուտ գտած ըլլան մեր մէջ :

Ուրեմն սկսինք այլ եւս մեր մէջ երեւցած պատկերներու յիշատակարաններու քննութեան , ցոյց տալու համար անոնց

բուն արժէքը : Ասոնցմէ առաջինն է Հոգեաց վանքի Աստուածամօր պատկերին աւանդութիւնը :

Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ Աստուածամօր մեռած ատեն իր թաղման ներկայ էին բոլոր առաքեալները , բացի Բարթողիմէոսէն : Ուստի , երբ այս վերջինը կը հասնի Նրուսաղէմ , իր ցաւած սրտին իրր մխիթարութիւն , առաքեալները «Ճտուն նմա զպատկեր Տիրամօրն որ էր ի փայտն նկարեալ , բնաւորեալ զօրութեամբն : Զոր առեալ Բարթողիմէոսի զուարճացու , եւ իբրեւ ընդ կենդանւոյ համարեալ հայէր . . . Եւ եկեալ յաշխարհն Անձեւացեաց ի համբաւ քարի միոջ . . . եւ անուանէին զանուն տեղւոյն այնորիկ Դարբնաց Քար : Հասեալ Ս. Առաքեալն Աստուծոյ անդ . . . փշրեաց զկուռան . . . հիմնարկեալ զհիմն տաճարի սրբուհւոյն իւրովք իսկ ձեռօքն , շինեալ եկեղեցի փոքրագոյն , եւ անուանեաց զնա Ս. Աստուածածին եւ եղ ի նմա զպատկեր Տիրուհւոյն . եւ տայ զնա Ս. Կանանց» (Խոր. Թուղթ առ Սնկ. Արժր. էջ 294-295) :

Այդ պատմութիւնը , զոր առաջին անգամ կ'աւանդէ մեզ Մովսէս Խորենացի , Սահակ Արծրունիի խնդրանօք , ինքնին կրնայ նշանակութիւն մը ունենալ մեզի համար : Ինչ որ կարելի է քաղել ասկէ , սա է թէ այդտեղ կար Ս. Աստուածածնայ անունով վանք մը , ու Ս. Կոյսին հրաշագործ պատկերը , որ կոյսերու խնամքին յանձնուած էր :

Հնագոյններէն մէկն է Հոգեաց վանքը : Աստուածածին , որ ամէնէն աւելի մեր սրտին հետ խօսող անձնաւորութիւնն է , իրր մարմնացումը բարի մօր մը , իր անունը տուած է բազմաթիւ սրբավայրերու , վանքերու , եկեղեցիներու եւ մատուռներու , այնպէս որ առաջին սրբավայրերը իր անունով պաշտպանուած են : Իսկ երբ յետոյ ապա սկսաւ մարտիրոսներու թիւը շատնալ , ասոնցմէ նշանաւորագոյններն ալ արժանացան իրենց անունով ալօթատեղիներ ունենալու պատուոյն :

Պահ մը ընդունելով հանդերձ , թէ Դարբնաց Քարի Հոգեաց վանքը շինուած ըլլայ առաքեալին ձեռքով , ինչ որ ողջմտութիւնը կ'արտաքսէ , պատկերի պսոթութիւնը սակայն , չէ

կարելի ընծայել Բարթողիմէոսի, որովհետեւ այն ատեն պատկերի գաղափարը անգամ գոյութիւն չունէր, ո՛չ Հրեաներու եւ ոչ քրիստոնէայ ժողովրդեան ու մանաւանդ առաքեալներուն մէջ, որոնք իբր Հրեայ՝ հակառակորդ ըլլալով պատկերներու, ո՛չ պիտի փորադրէին զայն, ոչ պիտի նկարէին, եւ ոչ ալ գործածութեան պիտի փնէին զայն հաւատացեալներուն առջեւ: Այդպիսի պատկերի մը հաստատութիւնը առաքեալին ընծայել հակառակ պիտի ըլլար քրիստոնէական ոգւոյն եւ հրէական վարդապետութեան:

Ըստ ամենայն հուանականութեան, երբ յունական աշխարհը տակաւ պատկերներու մոլեռանդութեան կը զառածէր, Դ.-Ե. դարէն սկսեալ, Ասորիք ալ նոյն շաւիղը բռնած էին արգէն: Այդ թուականներուն այս վերջիններու ազդեցութեան տակ մեր սահմանակից վանքերը կամ եկեղեցիներն ալ փափաքած էին ունենալ պատկերը այն սուրբին կամ սրբուհիին, որուն անունով կոչուած էր եկեղեցին: Հոգեաց վանքի եկեղեցին շինուած էր յանուն Ասաուածածնի. ուստի հոն գրուելիքը պէտք էր ըլլալ Տիրամօր պատկերը, զոր հաւանաբար շինեցին Ասորի արուեստապէսները:

Երբ մէկ կողմէ՝ Քրիստոնէութեան առաջին երեք դարերուն՝ բացարձակ անհնարութիւնը կը տեսնենք այդ պատկերի գոյութեան, միւս կողմէ՝ սակայն՝ եթէ կեղակարծ չհամարինք Խորենացիին Հոնիփսիմեանց պատմութեան վաւերականութիւնը, պիտի ըսենք, թէ գոյութիւն ունէր այդ պատկերը գէթ Դ. դարուն, երբ Հոնիփսիմեանք կ'այցելեն Հոգեաց վանքը եւ անոր պատկերին. «հատին (Հոնիփսիմեանք) տեղի մի, եւ գտին սակաւ ինչ քրիստոնէայս՝ ձեւանչան ունելով զպատկեր Տիրամօրն, որում երկրպագեցին ուրախացեալք» (Խոր. Մատենագրութիւն էջ 301). բայց եթէ Խորենացիի անունով դեղերփնուած այդ սողերը համանման ստեղծումներ համարելու գաղափարը ընդունուի բանասէրներէն, այն ատեն պէտք է ըսել որ Ե. դարու գործ է այդ պատկերը⁽¹⁾, որուն հրաշալի բժշ-

(1) Հ. Ա. Վ. «Դատողութիւն մը վերնագրին ներքեւ Հանդես Անստեայի

կութիւններ ալ կ'ընծայուէին , ինչպէս կը գրէ Մեսրոպ Երէց :

Խորենացի յիշատակութիւնը կ'ընէ մեզի նաեւ երկրորդ պատկերի մըն ալ գոր չենք յիշատակեր , կապ մը չունենալով քրիստոնէական պատկերներուն հետ : Մանաւանդ որ , պատկերի սոյն պարագան Խորենացին միայն կը յիշատակէ իր պատմութեամբ :

Բուն եկեղեցական պատկերագրութեան անցնելէ առաջ , կ'ուզենք կանխաւ քանի մը ծանօթութիւններ տալ անոր մասին :

Նախ՝ ընդհանուր իրողութիւններն ու դէպքերը այնպէս ցոյց կուտան թէ Հայերը պատկերներու համար համակիր չեն եղած , եւ Հայ եկեղեցին մերժած է պատկերները : Այս մերժման պարագային , սակայն , Հայ-եկեղեցին պէտք չէ չլիթիւլայն աղանդներուն հետ , որոնք ծանօթ են Պաւլիկեան եւ Թոնդրակեան անուններով , եւ որոնք պատմութեան տեսարանին վրայ կը ներկայանան իբր պատկերամարտ եւ խաչամարտ : Որովհետեւ Հայ եկեղեցին առանց այդ աղանդներուն հետ վարդապետական կամ ծիսական դադափարակցութեան կապ մը ունենալու , կարող եղած է պատկերապաշտութենէ խորշիլ

մէջ կը խօսի Հոգեայ վանքի նկատմամբ (1893 Սեպտ. էջ 272-273) ուր կ'ըսէ Սէ « պէտք ենք անշուշտ ըսել որ պատմական չկրնար ըլլալ անոր (Հոգեաց Վանքին) սկզբնաւորութեան նկատմամբ պատմութեան , այլ ծանօթ ազգային զրոյցներու կարգէն ըլլալու է : Վանքի Հոգեաց Վանքն ա՛յն կազմակերպութեամբ գոր Խորենացի իւր առ Սահակ գրած Թղթին մէջ կը նկարագրէ , Բարձուդիմէոս առաքելոյն՝ ուրեմն Ա. դարուն կէսերէն հաստատուած չկրնար իհարկէ ըլլալ » : Յօդուածագիրը զայդ կուզէ հաստատել , ցոյց տալով թէ Խորենացեոյ նկարագրութիւնները չեն յարմարիր վանականութեան պատմութեան հետ : Իր խօսքը կը շարունակէ « նկատի առնելով մեր հոգեաց վանքի նկարագրութիւնը ... ստիպուած ենք ըսել որ Խորենացի սխալ աղբիւրներու վրայ հիմնուելով աւանդած պիտի ըլլայ այս վանքին պատմութիւնը , որուն Ե. կամ յետագայ առաջին դարերուն մէջ գոյութիւն ունեցած ըլլալուն ընդդիմութիւն չունինք : Վերեւ դրուած տեղեկութեանց համեմատ՝ Հոգեաց վանքը նմանութիւն կ'ունենայ Դ. դարուն սկիզբն յերեւան ելած շաբաթային , ըստ որում խրճարանակ կ'ըմաւորք Բովե Բով կը բնակէին առաջնորդի մը տակ : Մանաւանդ , թէ աւելի նման է իբր 310էն վերջը կազմուած վանքերուն տեսակին , որուն նշանն է : եկեղեցին եւ անոր կից խղիկներ : »

կանուխ ժամանակներէ ի վեր : Այս պարագան դիւրին կը բացատրուի այն յարձակումներով, զորս ըրին հայ վարդապետները այդ ազանդաւորներու դէմ, միմիայն այն պատճառաւ որ, անոնք «չարեաց ի չարիս վերացեալ ելին ի պատկերամարտութենէ ի խաչամարտութիւն եւ ի Քրիստոսատեցութիւն, եւ յանդաւոտ յանաստուածութիւն եւ ի զիււապաշտութիւն» (ՕԶՆԵՑԻ, Ընդդէմ Պաղիկեանց, էջ 34) : Խաչը մեր եկեղեցիին համար պատուելի նշան մը եղաւ քրիստոնէութեան ծագումէն ի վեր :

Երկրորդ՝ Հայերուն համար բոլորովին սարբեր բան է պատկերներ ունենալ, եւ տարբեր բան՝ անոնց պաշտօն մատուցանել, եւ ստիպել ուրիշները, որ պատկերները ընդունին կամ պատուեն : «Մեք նկարագրեմք, կ'ըսէ Անանիա Նարեկացի, զուպտկեր Քրիստոսի, եւ զառաքելոց եւ զմարգարէից, եւ հայեցեալ տեսանեմք եւ պատուեմք, այլ ոչ հրամայեմք տիւմարաց եւ տգիտոց յոսրվրդոց առաւել քան զչափն պատիւ եւ պաշտօն մատուցանել, զի մի՛ տպիտութեամբ գայթակղեալ ի կուսպաշտութիւն անկանխցին» : Միւս կողմէ, սակայն, չին հանդուրժեր, որ ազանդաւորներէն ոմանք մասնաւոր դիտաւորութեամբ մը սնարգեն եւ անպատուեն զանոնք. «Բայց զհայնոյիչս եւ զանարգիչս այնպիսի պատկերաց, կը զրէ Յովհաննէս Սրկ. վարդապետ, յիմարս կորուստոք եւ զապշեալս», :

Երրորդ՝ պէտք է պիտել սալ թէ մեր հին մատենագիրները եւ վարդապետները միայն Քրիստոսի պատկերը իբր պատուոյ ստարկայ կը ներկայացնեն եւ ոչ թէ առաքեալներու, մարգարէներու եւ ուրիշ սրբոց պատկերները, որոնց յիշատակութեանը հաղիւ կը նանդիպինք՝ անոնց մօտ՝ գէթ ժի. դարէն առաջ : Յովհաննէս Մայրազոմեցի իր մէկ նամակին մէջ, որու մասին պիտի խօսինք քիչ յետոյ, քանի մը պատկերամարտներու մասին կը զրէ. «Եւ եղեալ նոցա յանդիման մեզ՝ հարցաք թէ յոր պատճառս չընդունիք զգնարմնացեղոյ Աստուծոյ զպատկերն (Մովսէս Կալանկայաուպի Պօս. Աղուանից. Դիրք Ա. ԿԼ. ԻԶ. էջ 404).— Մեք զմիայնոյ միաժնի որդոյն Աստուծոյ պաշտեմք զպատկեր

եւ զճշան յաղբուքեան » (Յ. ՕՁՆԵՁԻ. Մասեճագրութիւն. 35). — « Եւ այսչէ որ զմարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ վարդապետեաց մեզ պաշտել զկենդանագրեալ մարդկային ձեւով զպատկեր » (Նոյն էջ 42). — « Որ պատուէ զխաչն Քրիստոսի եւ զպատկեր նորին , զնոյն ինքն պատուեալ լինի զՔրիստոս . » . — « Նոյնպէս եւ թշնամանելովն զնոսա , ի Քրիստոս լինի մեղուցեալ թշնամանելն » (Նոյն, էջ 45) եւ այլն. — Եւ Արմաշու վանուց Ձեռագիր կանոնագիրքը « Այլուստ ժողովածոյ իմաստախոհ արանց » գլխոյն մէջ , ունի հաստուած մը « Յազագս նկարեալ պատկերաց » , ուր կը կարդանք « ի պատկերս նկարեալս փրկչական պատկերն միայն է երկրպագելի » :

Չորրորդ , ամէն անգամ որ պատկերներու խնդիր յուզուած է Հայերուն մէջ , Քաղքեղոնականութեան հետ սերտ յարաբերութիւնով մը կապուած է այն , Հայ եւ Յոյն Եկեղեցիներու միութեան կան խնդրոյն վրայ հիմնուած : Երբ Հայերը 451 տարին կը պատրաստէին Հայ քրիստոնէութեան թանկագին յաղթանակը , Յոյները չուշացան գալ այդ յալթութեան պատուը իրենց սեփականելու դիտումով : Յանկարծ մէջտեղ ձգեցին Քաղքեղոնի ժողովին խնդիրը : Մեր ուղղափառ եկեղեցին իր դաւանաբանութեան ցանկը փակած էր այլեւս , Հայրապետներու կանոնագրութեամբ , եւ ալ պէտք մը չէր զգար բան մը աւելցնել կամ պակսեցնել անկէ : Երբ բիւզանդական կայսրերը Ձ. դարուն կէսէն սկսեալ ձեռնարկեցին երկու ազգերուն կրօնական միութեան , բնական էր որ տոհմային զգացումը անոնց դէմ ելլէր : Ահա այդ վայրկեանէն Յունականութիւն եւ Քաղքեղոնականութիւն միեւնոյն բանը եղան մեզի համար : Հայ Եկեղեցին այդ վէճերուն մէջ ունեցաւ իր գործին պայծառ հասկացողութիւնը եւ շատ կանուխ նշմարեց թէ այդ միաբանակցութիւնը իր գոյութեան ջնջումը յառաջ պիտի բերէր : Այդ գաղափարն էր , ահա , որ գիրինք աւելի առաջ մղեց , եւ պատկերներու մասին իրենց ունեցած բնական անսիրելութիւնը պատկերամարտութեան նկարագիրը հազաւ :

Մեզի հասած առաջին գրուածը , որ յարաբերութիւն ունի

իսկ Քաղկեդոնական եւ թէ պատկերներու խնդրոյն հետ, Յովհաննէս Մայրագոմեցիի նամակն է զոր գրած է «ի խնդրոյ Դաւթայ՝ Մեծ-Կողմանց Եպիսկոպոսի»։ Այդ նամակին յիշատակութիւնը ըրած է Մովսէս Կաղանկատուացի, այսպիսի վերնագրով. «Դաւթայ Մեծ Կողմանց եպիսկոպոսի վասն պատկերաց եւ նկարագրութեանց հայցուած ի Յովհաննէս Մայրագոմեցոյ»։ Այդ նամակէն կը տեղեկանանք, թէ Աղուանից Ուխտանէս եւ Եղիազար Կաթողիկոսներու ժամանակ «խռովութիւն եւ հերձուածք բազում ի կողմանս կողմանս գիտնաւորաց եւ սղիտաց լինէր, եւ մարտ եւ մրցումն Յունաց եւ Հայոց, եւ աշխարհն Աղուանից անվրդով յայցցանէ մնայր՝ եհաս համբաւ իմն ի նոսա եթէ ոմանք պատկերս ո՛չ ընդունին, ոմանք մկրտութիւն ոչ առնեն, ոչ աղ օրհնեն, ոչ պսակ դնեն հարսանեաց», այս պատճառաւ «քահանայութիւն բարձրեալ է յերկրէս»։ Այդ լուրերը առնելով Դաւիթ Մեծ Կողմանց Եպիսկոպոսը, կը խնդրէ Մայրագոմեցի Յովհաննէս վարդապետէն ստոյգ տեղեկութիւններ։ Մայրագոմեցի այսպէս կը պատասխանէ անոր. «Պատկերամարտութեան աղանդը առաքեալներէն վերջ նախ Յոյներուն մէջ երեւցաւ, ատոր համար մեծ ժողով եղաւ Կեսարիա, ուր հրամայեցին Աստուծոյ ասն մէջ պատկերներ նկարել։ Ասկէ նկարիչները հպարտանալով ինքզինքնին եկեղեցական բոլոր արհեստաւորներէն գերիվեր նկատելով, ըսին. «Մեր արուեստը լոյս է, որովհետեւ ծերերն ու մանուկները հաւասարապէս կը կարդան, մինչ Սուրբ Գիրք քիչերը միայն կրնան կարդալ»⁽¹⁾։ Ասկէ շփոթութիւն ծագելով, նոր ժողով մը կազմուեցաւ, ուր քննեցին եւ արդարացուցին Ս. Գիրք գրողները, վերժանողները եւ մեկնիչները, եւ զանոնք նկարիչներէն նախադասեցին։ Եւ անկէ մինչեւ Հայոց Մովսէս Կաթողիկոսը այդ հերձուածի աղանդը չէր յայտնուած, երբ Հայոց Հայրապետութիւնը երկուքի բաժնուեցաւ, եւ մեծ կոիւ կար Մովսէսի եւ Փիլի-

(1) Սոյն պատմութիւնը յառաջ կը բերէ նաեւ Յովհաննէս սարկաւազ վրդապո-
իր «Վասն Պատկերաց» գրուածին մէջ։

ստիտայապետ կոչուած Քէոզորոս Կարնոյ եպիսկոպոսին միջեւ : Ասոնք եւ ուղղափառները քամահրեցին ամենակրօն Յոյները : Մովսէս իր կողմի վարդապետներով ժողով մը գումարեց եւ հրամայեց ամենեւին չհաղորդակցիլ Քաղկեդոնական ժողովին հնազանդող Յոյներուն հետ , որովհետեւ սուա են անոնց գործերը , ոչ գիրք , ոչ պատկեր , ոչ մասունք ընդունիլ անոնցմէ : Սոյն արգելքէն հարկադրուած , թերեւս , անոնք որ դրացի էին Յունաց , եւ ուղղակի անոնց ապօքեցութեան տակ կը գտնուէին նոյն իսկ քաղաքականապէս , ինչպէս էր Կարին , ուղեցին իրենց համար նոր կաթողիկոս մը ընտրել , եւ ճածին զՅովնան ոմն Սիւնական , ձեռնադրեցին եւ հնազանդեցան Քաղկեդոնական կրօնիցն» : Այդ միջոցին է , որ «Յեսու անուն քահանայ մը եւ Թաղզէոս եւ Գրիգոր , որ Մովսէսի կուսակից էին , Գուինէն ելան եւ գացին Սոթից գաւառը եւ անապատը բնակելով , զի կրօնաւոր էին , սկսան սորվեցնել թէ եկեղեցւոյ մէջ նկարուած պատկերները ջնջեցէք , եւ աշխարհական քահանաներու հետ մի՛ հաղորդուիք : Գաւառին մէջ խռովութիւն ծագեցաւ , եւ այդ խռովութեան համարաւ հասաւ մինչեւ Մովսէս Կաթողիկոսին , որ՝ իսկոյն գրեց եւ զանոնք ետ կոչեց : Անոնք անասաստեցին Կաթողիկոսին հրամանին , եւ անկէ ելլելով գացին բնակեցան Արձախական գաւառը : Հայրապետը իր գիտնականները հարցաքննեց պատկերներու խնդրոյն մասին , ուրկէ վերջ նամակ մը գրուեցաւ , որ կ'արգիլէր եկեղեցիներու մէջ գտնուած պատկերները անպատուել : Այդ գործողութենէն քիչ յետոյ կը վախճանի Մովսէս եւ իրեն տեղ Կաթողիկոս կ'ընտրեն Աբրահամ , «Ճշմարիտ եւ ընտիր մարդ մը որ Քաղկեդոնի ուրացող ժողովը նախ կը բանադրէ եւ յետոյ կը ձեռնադրուի» : Այդ միջոցին վերոյիշեալ երեք պատկերամարտները կ'իջնեն Աղուանից երկիրը , ուր Գարգամանայ տէրը «երեքն ալ բռնելով , կապուած կը զրկէ ի Հայս» : «Անոնք մեզի կը ներկայանան , կը գրէ Մայրապոմացի . կը հարցնենք թէ ինչո՞ւ մարմնացեալ Աստուծոյ պատկերը չէք ընդունիր , կը պատասխանեն թէ պատուիրաններու հակառակ է այն եւ

կռապաշտութեան գործ , ըստ որում անոնք բոլոր արարածները կը պաշտէին . մենք պատկերներու երկրպագութիւն չենք ընել , որովհետեւ Ս. Գիրք , այդպիսի բան մը չի հրամայել մեզի : Բայց մենք իրենց բացատրելով Մովսիսական խորանին նկարակերտութիւնը , եւ Սողոմոնեան տաճարին զանազան քանդակագործութիւնները եւ անոնց նմանութեամբ մեր եկեղեցիին նկարակերտութիւնը , անոնց սխալները ուղղեցինք» :

Վերոյիշեալ պատմութենէն կը տեսնուի , որ Մովսէս Կաթողիկոսի ժամանակ , Քաղքեղոնական վէճեր կը ստիպեն Հալեբը , որպէսզի այլ եւս չընդունին յունական պատկերներ , բայց երբ երեք կրօնաւորներ թիւրիմացութեամբ մը՝ եկեղեցիին մէջ ի զարպ նկարուած պատկերները կը յանդգնէին ջնջել , զանոնք ուղղութեան կը հրաւիրեն : Ասոնք աղանդաւոր չեն , ինչպէս կ'ուզէր երբեմն հաստատել Կարապետ Սարկաւազ Տէր Մկրտիչեան (այժմ վարդապետ) իր « Պաւղիկեանք ի Բիւզանդական Կայսրութեան եւ համացեղ հերետիկոսական երեւմունք ի Հայս » գերմաներէն երկասիրութեան մէջ , ուր կը գրէր . « Այս պատկերամարտներուն վարդապետութիւնը ինչ ինչ համաձայնութիւններ ունի Եւստաթեանց եւ Աւղեանց վարդապետութիւններուն հետ , եւ բնաւ դժուարութիւն չի կայ խորհելու , որ անոնց հետ աղգակցութիւն ունեցած ըլլայ , որովհետեւ երկու աղանդներն ալ մերինին դրացի երկիրներուն մէջ հաստատուած էին : » (Այս գերմաներէն գրքէն մեզի կարեւոր նիւթերը թարգմանած է Ամեն . Մաղաքիա եպիսկոպոս Օրմանեան) :

Կարապետ սարկաւազ այս անձերը աղանդաւոր նկատելով չի բաւականար ու աւելի եւս առաջ կ'երթայ նոր գիւտ մը ընելու համար :

Յովհան Իմաստասէր հայրապետ Ընդդիմ Պաւղիկեանց ճառին մէջ կը գրէ . « Նախկին մծղնէութեան պայլակներութեան խեշերանք , որք խրատեալք եւ ո՛չ իմաստնացեալք , ի Ներսիսէ կաթողիկոսէ , զկնի նորուն մահուանն իուսեալք չոքան ղօղեցին յաչորդս ուրեք աշխարհի մերոյ , Եւ ի նոսա հատուածեալք

եկին յարեցան կշտամբեալքն ի կաթողիկոսացն Աղուանից պատկերամարտք ոմանք, զի սիրէ առ համանմանին իւր հասանել Վրիպեայն զի ճշմարտութենէն Մ. մինչչեւ էրնոցա զօրավիզն գտեալ զկարապետս Կերաքրիտտօլն, երկուցեալք եւ սարսեալք կային յուղիզ եւ ի Կերապանծ կրօնից քրիստոսականաց» (էջ 39) :

Սարկաւազը աչքի առջեւ ունենալով Օձնեցիի այս հատուածը, երկար քննութիւններէ վերջ, կ'եզրակացնէ թէ Ներսէս Բ. (524—533) է այն կաթողիկոսը որ կը խրատէ Պայդակենութեան խեչերանքը, եւ թէ «Աղուանից կաթողիկոսներէն կշտամբուող պատկերամարտները նոյն են Մայրագոմեցիին յիշատակած երեք պատկերամարտներուն հետ» :

Կը կարծենք թէ Կարապետ Սարկաւազ սխալած ըլլայ իր այս ենթադրութիւններուն մէջ, ի մասին Ներսէս Բ.ի, որովհետեւ այդ բանին չձեռնարկած, պէտք էր նախ պատմականապէս հաստատել թէ Պաւղիկեանք գոյութիւն ունէին Ներսէս Բ.ի օրով, քանի որ Օձնեցիին ակնարկութիւնը պարզապէս Պաւղիկեան ազանդաւորութեան նախկին կամ առաջին հեղինակներուն համար է, ինչպէս ցոյց կուտայ պայդակենութիւն (կամ աւելի ճիշտ պաւղակենութիւն) բառը : Միաւ է այնպէս իմանալ թէ Մծղնեայք (μοιχαλις) (?) նոյն են Պաւղիկեաններուն հետ Իրաւ է թէ ժողովական կանոնները կամ մեր եկեղեցւոյ հայրերու գրուածները Մծղնեայ անուան ներքեւ Պաւղիկեանները կ'իմանան, բայց եթէ այդ բառը ա՛յդքան անձուկ նշանակութեամբ առնենք, հարկ կ'ըլլայ Պաւղիկեանները նոյն իսկ ժամանակակից համարել Եզնիկի, քանի որ այս վճիռը Մարկէոսի եւ Մանիի հետ կը յիշատակէ նաեւ «զՄծղնեայք» : — հաւանական է որ այս վերջին բառը ազանդաւորներու խումբ մը ներկայացնէ, բայց, որովհետեւ բառական նշանակութիւն մըն ալ ունի, իբրեւ պիղծ կամ շնացող, կրնայ առհասարակ ամէն ազանդաւորներու համար ալ գործածուիլ :

Աղուանից կաթողիկոսներուն ձեռքով հալածուած պատկերամարտ ազանդաւորները որոնք կուգան Պաւղիկեան-

ներուն կը յարին, չե՞ն այն ազանդաւոր կարծուած կրօնաւորները, որոնք երեք հոգի են միայն, եւ Մովսէս Բ. կաթողիկոսէն կը կանչուին, յետոյ ուրիշ միջոցով բռնի կուզան եւ եկեղեցւոյ հրամաններուն կը հպատակին: — Երկու նոյնացուած ազանդաւորներուն վախճանը, ինչպէս կը տեսնուի, նոյն չէ եւ չի կրնար ըլլալ:

Նմանապէս Ներսէս Բ.ը ի զուր է հալածիչ նկատել, թէ իսկ այն երկու կողմանց ազանդաւորները նոյն համարուին մէկմէկու հետ, վասնզի Ներսէսի յաջորդներէն Մովսէսի ժամանակ եւ թերեւս աւելի յետոյ՝ իբրեւ հալածուած կը նկատուին այն երեք ազանդաւորները, եթէ հալածանք կրնայ նրկատուիլ այն միջոցը, որով եկեղեցւոյ ծոցը կը դառնան անոնք:

Ասկէ զատ, ինչպէ՞ս կարելի է որ Ներսէս Բ.ի ժամանակակից երեք անձեր, որոնք արդէն կրօնաւոր եղած էին իրենց խոյս տուած ժամանակ, պիտի կրնային ապրած ըլլալ մինչեւ Մայրազոմեցիի ժամանակ, երբ դրեթէ զարու մը միջոցը անցած էր այդ երկու դէմքերուն միջեւ:

Տարակոյս չկայ որ Պաւղիկեան կամ Պայդակենութեան ազանդաւորները եօթներորդ դարու առաջին քաւորդին երեւան եկան. ուրեմն Ներսէս Գ. կաթողիկոսն է այն (640—661) որուն կ'ակնարկէ Օձնեցի: Այն միակ դժուարութիւնը որ Կարապետ սարկաւազի հանդէպ կ'ելլէ, սա է թէ ազանդաւորներուն մինչեւ Արաբներուն հետ միանալը ժամանակ մը անցած է, եւ «Ներսէս Գ. ապրեցաւ ճշգիւ Արաբներու առաջին արշաւանքին ժամանակ»: Սակայն հաւանական է որ այդ հալածանքը եղած ըլլայ Ներսէս Գ.ի ձեռքով, իր կաթողիկոսութեան առաջին կամ երկրորդ սարին, եւ ազանդաւորները ժամանակ ունեցած պիտի ըլլային, այն ատեն, պահոււրտիլ մինչեւ 646 թուականը, երբ Արաբացիք վերջնապէս յաղթեցին, եւ այդ վճռական պարագայէն վերջ միայն Պաւղիկեանք կրնային անոնց հետ միանալ:

Սոյն միջանկիալ պարագային քննութենէն վերջ, ըսենք թէ վերոյիշեալ պատմութենէն կը տեսնուի որ պատկերամար-

եկին յարեցան կշտամբեալքն ի կաթողիկոսացն Աղուանից պատկերամարտք ոմանք, զի սիրէ առ համանմանիսն իւր հասանել Վրիպեալն զի ճշմարտութենէն Եւ մինչչեւ էր նոցա զօրաւիգն գտեալ զկարապետս զերաքրիտոսին, երկուցեալք եւ սարսեալք կային յուղիզ եւ ի գերապանծ կրօնից քրիստոսականաց» (էջ 89) :

Սարկաւագը աչքի առջեւ ունենալով Օձնեցիի այս հատուածը, երկար քննութիւններէ վերջ, կ'եզրակացնէ թէ Ներսէս Բ. (524—533) է այն կաթողիկոսը որ կը խրատէ Պայղակենութեան խեչերանքը, եւ թէ «Աղուանից կաթողիկոսներէ՞» կշտամբուող պատկերամարտները նոյն են Մայրազմեցիին յիշատակած երեք պատկերամարտներուն հետ» :

Կը կարծենք թէ Կարապետ Սարկաւագ սխալած ըլլայ իբր այս ենթադրութիւններուն մէջ, ի մասին Ներսէս Բ.ի, որովհետեւ այդ քանին չձեռնարկած, պէտք էր նախ պատմականապէս հաստատել թէ Պաւղիկեանք գոյութիւն ունէին Ներսէս Բ.ի օրով, քանի որ Օձնեցիին ակնարկութիւնը պարզապէս Պաւղիկեան աղանդաւորութեան նախկին կամ առաջին հեղինակներուն համար է, ինչպէս ցոյց կուտայ պայղակենութիւն (կամ աւելի ճիշտ պաւղակենութիւն) բառը : Միայն է այնպէս իմանալ թէ Մծղնեայք (μοιχαλις) (?) նոյն են Պաւղիկեաններուն հետ Իրաւ է թէ ժողովական կանոնները կամ մեր եկեղեցւոյ հայրերու գրուածները Մծղնեայ անուան ներքեւ Պաւղիկեանները կ'իմանան, բայց եթէ այդ բառը ա՛յդքան անձուկ նշանակութեամբ առնենք, հարկ կ'ըլլայ Պաւղիկեանները նոյն իսկ ժամանակակից համարել Եզնիկի, քանի որ այս վճիռը Մարկէոնի եւ Մանիի հետ կը յիշատակէ նաեւ «զՄծղնեայս» . — հաւանական է որ այս վերջին բառը աղանդաւորներու խումբ մը ներկայացնէ, բայց, որովհետեւ բառական նշանակութիւն մըն ալ ունի, իբրեւ պիղծ կամ շնացող, կրնայ առհասարակ ամէն աղանդաւորներու համար ալ գործածուիլ :

Աղուանից կաթողիկոսներուն ձեռքով հալածուած պատկերամարտ աղանդաւորները որոնք կուգան Պաւղիկեան-

ներուն կը յարին, չե՞ն այն ազանդաւոր կարծուած կրօնաւորները, որոնք երեք հոգի են միայն, եւ Մովսէս Բ. կաթողիկոսէն կը կանչուին, յետոյ ուրիշ միջոցով բռնի կուղան եւ եկեղեցւոյ հրամաններուն կը հպատակին : — Երկու նոյնացուած ազանդաւորներուն վախճանը, ինչպէս կը տեսնուի, նոյն չէ եւ չի կրնար ըլլալ :

Նմանապէս Ներսէս Բ.ը ի զուր է հալածիչ նկատել, թէ իսկ այն երկու կողմանց ազանդաւորները նոյն համարուին մէկմէկու հետ, վասնզի Ներսէսի յաջորդներէն Մովսէսի ժամանակ եւ թերեւս աւելի յետոյ իբրեւ հալածուած կը նկատուին այն երեք ազանդաւորները, եթէ հալածանք կրնայ նրկատուիլ այն միջոցը, որով եկեղեցւոյ ծոցը կը դառնան անոնք :

Ասկէ զատ, ինչպէ՞ս կարելի է որ Ներսէս Բ.ի ժամանակակից երեք անձեր, որոնք արդէն կրօնաւոր եղած էին իրենց խոյս տուած ժամանակ, պիտի կրնային ապրած ըլլալ մինչեւ Մայրագոմեցիի ժամանակ, երբ գրեթէ դարու մը միջոցը անցած էր այդ երկու դէմքերուն միջեւ :

Տարակոյս չկայ որ Պաւղիկեան կամ Պայղակենութեան ազանդաւորները եօթներորդ դարու առաջին քսուորդին երեւան եկան. ուրեմն Ներսէս Գ. կաթողիկոսն է այն (640 - 661) որուն կ'ականարկէ Օձնեցի : Այն միակ դժուարութիւնը որ կարապետ սարկաւազի հանդէպ կ'ելլէ, սա է թէ ազանդաւորներուն մինչեւ Արաբներուն հետ միանալը ժամանակ մը անցած է, եւ ճերսէս Գ. ապրեցաւ ճշդիւ Արաբներու առաջին արշաւանքին ժամանակ : Սակայն հաւանական է որ այդ հալածանքը եղած ըլլայ Ներսէս Գ.ի ձեռքով, իր կաթողիկոսութեան առաջին կամ երկրորդ տարին, եւ ազանդաւորները ժամանակ ունեցած պիտի ըլլային, այն ատեն, պահուրտիլ մինչեւ 646 թուականը, երբ Արաբացիք վերջնապէս յաղթեցին, եւ այդ վճռական պարագայէն վերջ միայն Պաւղիկեանք կրնային անոնց հետ միանալ :

Սոյն միջանկեալ պարագային քննութենէն վերջ, ըսենք թէ վերայիչեալ պատմութենէն կը տեսնուի որ պատկերամար-

տութիւնը Բիւզանդական կայսրութեան մէջ սկսելէն շատ առաջ, ընդհանուր զգացում մըն է եղած Հայերուն համար, եւ այդ երեք կրօնաւորներուն ընթացքին նկատմամբ ոչ թէ Հայերը այդ Աղուաններն եւ ուր կը գանգատին: Այդ դէպքին երկու մեծ անձնաւորութիւնները, Մովսէս Կաթողիկոս եւ Յովհաննէս վարդապետ Մայրազոմեցի, եռանգուն պաշտպաններ Հայ Եկեղեցւոյ եւ հակառակորդ Յունականութեան, բոլորովին չեն մերժեր պատկերներու կիրառութիւնը: Ինչ որ ալ ըլլայ, սակայն, պէտք է ըսել թէ անոնք պատկերներու դասը բոլորովին սարքեր իմաստով մը ըմբռնած էին. ինչպէս Սողոմոնեան տաճարին քանդակագործութիւնները, եւ խորանին քերովմէները հեռու պաշտելութեան առարկայ ըլլալէ, պարզ զարդագործութիւններ էին, նոյն գազափարն է որ Հայերը կը մղէ սաստել այն մարդիկը, որոնք կ'ուզեն եկեղեցւոյ մէջ իբրեւ զարդ նկարուած «զմարմնացելոյ Աստուծոյ զպատկերն» անարգել: Դիսելի կէտ մըն ալ այն է որ Հայերը Յունաց եկեղեցւոյ դործ նկատած են միշտ պատկերապաշտութիւնը կամ պատկերամարտութիւնը, ինչպէս ի յայտ կուգայ Վահանիկի ինդրոյն մէջ ալ: Ուրեմն ընական է հետեցնել, թէ եթէ այդ դազափարը գոյութիւն ունէր Թ. դարուն, աւելի կանուխ՝ Զ. եւ Է. դարերուն ալ Հայերը այդ տեսութեան ապաւինած էին միշտ: Ուստի որչափ ատելի ըլլային Յոյները մեր կրօնական տեսութեան առջեւ, այնչափ պատկերներու դիմագործութիւնը բուռն պիտի ըլլար մեր մէջ:

Հ. Գ. Զարպհանէիեան իր Հայկական Դպրոցեան մէջ (էջ 448) Վրթանէս Քերթոզի (581—594) կ'ընծայէ Յաղագս Պատկերամարտն եւ մըր Ասոր հեղինակը կ'ուզէ ցրուել պատկերամարտներու այն խօսքերը, որով կ'ուզէին հաստատել, թէ «յեկեղեցիս քրիստոնէից եւ յարկս վկայից Աստուծոյ տեսանեմք նկարեալ զՍ. Գրիգոր եւ Աստուածահանոյ չարչարանք իւր եւ սուրբ առաքինութիւնք, եւ զՍտեփաննոս նախազկայ ի մէջ քարկոծողացն, զերանելի զփառաւոր կոյսն Ս. զԳայրանէ եւ զՀովհաննէս, հանգերձ ամենայն ընկերօքն եւ յաղթող նահապ»

տակօք» . եւ ապա կը յարէ . «Ամենայն յայտնի է թէ սուտ խօսիք , քանզի ի Հայս պատկերս ոք չպիտէր առնել մինչեւ ցայժմ , բայց ի Հոռոմոց բերէին , եւ մեր ուսմունքն անտի էին , եւ հիթէ նոքա չէին կորուսեալ , եւ պատկերս եւ նկարս առնէին յեկեղեցիս յանուն Քրիստոսի , եւ հայրապետք , որպէս երանելի սուրբն Սահակ եւ Մեսրոպ եւ Եղնիկ եւ Արձան եւ Կորիւն եւ ընկերք նոցա , եւ ոչ ոք ի նոցանէ վասն պատկերաց եւ նկարաց եկեղեցւոյ բանս ինչ ոք արար , բայց միայն պիղծն մոլին Թագէտս եւ Եսայի եւ ընկերք նոցուն» :

Հ. Զարպհանէլեան ի զուր այդ գործը կ'ընծայէ Վրթանէս Քերթողի , վասնզի ո'չ միայն գրուածքին շարադրութիւնը ու ոճը անարժան է քերթողի մը գրչին , այլ եւ Վրթանէսի ժամանակակից պատկերամարտ կարծուածները երեք կրօնաւորներ են միայն որոնք ետ կը դառնան , մինչ Վրթանէսի ընծայուած այս թուղթին մէջ նշանակուածներն են ամբողջ խուճի մը , եւ Թագէտս մը , որ պիտի ու մոլի կոչուած է : Թէպէտ մենք ձեռքերնիս չունինք Յաղագս Պատկերամարտաց գրուածին ամբողջութիւնը , որպէսզի կարենանք անոր գրութեան մասին մեր վերջնական կարծիքը յայտնել , բայց պիտի ըսենք Ստղիկոսքի հետ թէ այդ վիճաբանութեան շարժառիթը եղած է պատկերամարտութիւնը , որ ինչպէս սեսանք , Լ. դարուն կէսէն սկսաւ : Ուրեմն ըստ ամենայն հաւանականութեան Լ. կամ Թ. դարու գործ մըն է այն , եւ միայն այն ժամանակին , երբ պատկերամարտութեան խնդիրը ծանր կերպարանք մը սկսած էր առնել Կ. Պոլիս :

Այդ գործին մէջ երկու կողմերուն ալ ձեռնարկութիւնները անհիմն են բոլորովին . մէկ կողմը կ'ուզէ հաստատել թէ Պապի ժամանակ (382—388) մուտ գտաւ Հայերուն մէջ սրբազան նկարչութիւնը , եւ իր անտեղութիւնները ունի . իսկ գործին հեղինակը կը պնդէ , թէ ոսկեդարու մատենագիրներէն ոչ ոք վասն պատկերաց եւ նկարաց եկեղեցւոյ բանս ինչ ոք արար , եւ աստի կեզրակացնէ , թէ ամէնքն ալ հաւանած էին անոր , մինչ պէտք էր աւելի բանաւոր կերպով եզրակա-

ցնել, թէ անոնց ժամանակ պատկերապաշտութիւն չկար բնաւ, եւ հետեւաբար անոնք առիթ ալ չունեցան բան մը գրելու կամ խօսելու : Այս մեր կարծիքին հաստատութիւն մըն են նաեւ Կարապետ Սարկաւազի սատուերը. «Մեծաւ մատամբ եւ գրեթէ ամբողջովին Հայոց եկեղեցին շարունակ զինքն զգուշաւորութեան մէջ պահած է պատկերներու գործածութեան նկատմամբ, եւ այնպէս կը վարուի ցարդ : Պատկերները միայն եկեղեցիներու մէջ ընդունուած են, եւ այն՝ շատ սահմանափակ թիւով : Սեղանի «պատկիրը, կամ նաեւ անոր տեղ պարզ խաչ մը, ստէպ բոլոր զարդը կը կազմեն» : Եւ քիչ յետոյ կ'աւելցնէ թէ հաւանաբար պատկերները գոյութիւն ունեցան, բայց «առիթ չընծայեցին վրան կարծիք մը յայտնելու» :

Թէ Հայոց համար պատկերներու պաշտօնը անծանօթ էր կանուխէն, կը տեսնուի նաեւ այն սովորութենէն, ըստ որում Կաթողիկոսներու պատկերները կը նկարէին հայրապետական եկեղեցիին մէջ, առանց իրենց մտքէն անցընելու, թէ պէտք է պատուոյ կամ պաշտաման արտայայտութիւն մը ընել անոնց առջեւ : Այսպէս Յոր կամ Յովար Կաթողիկոսի մահէն վերջ կ'ընտրուի Սողոմոն՝ առաջնորդ Մաքիտոցաց, որ խոր ծերութեան հասած էր արդէն երբ Կաթողիկոս ընտրուեցաւ (791) : Իրեն կը հարցուի թէ «ո՞ւր կ'երթաս», կը պատասխանէ. «Ուրիչ հայրապետներու հետ իմ պատկերս ալ շինել տալ» : Վարդան պատմիչ կ'աւելցնէ թէ Սողոմոն մէկ տարի վերջ կը վախճանի, եւ «նկարի ընդ այլն» :

Տակաւին Լ. դարուն Հայ ժողովրդեան ամբողջութիւնը անսիրելիութիւն մը ունի ի մասին պատկերներու, հիմնուելով աւանդութեան մը վրայ, զոր Գրիգոր Լուսաւորչի անձին հետ կը կապէր : Մեր մատենագիրները բան մը չեն խօսիր այս ընդհանուր գաղափարին եւ աւանդութեան մասին, որուն համար պատմական թանկագին տեղեկութիւն մը կուտայ մեզի Գէորգ Ասորի եպիսկոպոսը :

Յիշուա ճգնագգեաց քահանան, Գէորգ Ասորի եպիսկոպոսէն (+740) տեղեկութիւններ կ'ուզէ Հայոց Լուսաւորչին

կեանքին նկատմամբ : Գէորգ Ասորի, «Մպիսկոպոս Արաբաց» մականուանեալ, այդ քանանային հարցումներուն իբր պատասխան գրած նամակին մէջ կ'ըսէ . «Գիտցիր որ կրնայ անիկա իրեններուն հրամայել, որ ջուր չի խառնեն (սաժակի) գինւոյ մէջ, թէեւ հաւատացեալ ըլլար կամ ոչ հաւատացեալ, վասնզի այսօր իսկ կան շատ մը ոչ հաւատացեալ, որոնք պատարագի բաժակի գինւոյ մէջ ջուր կը լեցնեն : Դարձեալ նոյն Գրիգորիտան չէ պատուիրած որ ջուր չի խառնեն գինւոյ մէջ, կամ որ մէկը չհաղորդուի, բայց միայն յարութեան Ս. տօնին, բացի քանանայից եւ սարկաւազաց եւ տղայոց մանկանց, կամ որ պատկեր չընեն իրենց եկեղեցեաց մեջ, քակե եւ այս ամենն անոր կը վերագրեն (Հայք) (Տես Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ, Ազգաբանագիտութեան Գեորգայ Ասորի եպիսկոպոսի, նամակ Գեորգայ, էջ. 4-10) :

Այս եւ իններորդ դարուն, սակայն, հայ մատենագրութիւնը բոլորովին լուրջեամբ չ'անցնիր պատկերներու խնդրոյն համար : Եթէ տոմային ակնյանդիման ու անվիճելի յիշատակարաններ կը պակսին մեզի այս դարէն, տակաւին, քննադատութիւնը երեւան կը բերէ մասնաւոր պարագայ մը, որ կրնայ մեր նիւթին համար շատ կարեւոր տօնակն մը հայթայթել : Անտօնեանց միաբանութեան մօտ գանուած Թղթոց Գրքին ձեռագիր գաւանարանութիւններու շարքին մէջ կայ հատ մը «Ասացեալ սրբոյ վարդապետէն Սահակայ Կաթողիկոսի եւ մեծի Թարգմանչի» . գրուածքը ամբողջ Թ. կամ Ժ. դարու Հայ Եկեղեցիին միտումները կը մատնէ իր մէջ . հետեւաբար գրուածքին պարագաներուն վրայ յենլով պիտի կրնանք գրեթէ առանց վերապահութեան ըսել, թէ այդ վերնագրին Կաթողիկոսի եւ Մեծի Թարգմանչի բառերը վերջամուտ յաւելուած մըն են կամ սոգէտ ընդմիջարկութիւն մը : Քանի որ զայն Սահակ Կաթողիկոսի գործ չկրնար նկատելէն վերջ, չենք կրնար, ո եւ է եղանակով հաստատել թէ այդ գաւանարանութիւնը, ի սկզբան ամանունն գրուած մը ըլլալով, ուրիշ մը քմահաճօրէն գրած ըլլայ զայն Սահակ Պարթեւի հովանաւորութեան տակ, եւ ոչ իսկ

կրնանք յախուռն կերպով անվաւերական (apocryphe) մը կամ (pseud-épigraphe) մը նկատել զայն : Ապա ուրեմն այդ մատու-
նանշուած դաւանաբանութիւնը գրած է Սահակ վարդապետ
մը : Ով է ուրեմն այդ Սահակը, որ այնքան գեղեցիկ կերպով
կը շարագրէ Հայ Եկեղեցոյ դաւանաբանութիւնը : Դիտելի է
որ Թուղթին սկիզբները, զրի գլուտին նկատմամբ այն բացա-
տրութիւնը կը տեսնուի, ինչ որ գրած է Սիւնեցին իր առ Գեր-
մանոս Պատրիարք (715—730) գրած նամակին մէջ : Այս Թուա-
կանէն առաջ է՝ թէպէտ Սահակ Կաթողիկոս Չորսփորեցիի
պաշտօնավարութիւնը, բայց Յովհ. Օձնեցիէն առաջ մինչեւ
Եզր՝ կաթողիկոսացոյ 6—7 թոյներուն կարգին մէջ կ'երեւայ
այն, նոյն իսկ մեր պատմիչներուն գրութեամբը ու վկայու-
թիւնովը : Եւ Թոյլ կաթողիկոսէ մը այդ ոգիով գրուած Թուղ-
թի չենք կրնար սպասել : Եւ որովհետեւ Դ. Սահակ մըն ալ
աթոռակալած չէ, որուն կարելի ըլլայ ընծայել զայն, հետեւա-
բար, ըստ կարծեաց Գեր. Եղիշէ Եպիս. Դուրեանի, այդ Թուղթը
գրողն է Սահակ Մոռտ կամ Ապիկուրէշ ըսուածը, որ Փոտի
ալ Թուղթ գրեց, եւ եկեղեցական պաշտպանութեան հզօր
դերը ստանձնեց ամէն պարագայի մէջ : Եւ այս Մոռտ կամ
Ապիկուրէշ կոչուած Սահակը, որ երկու դարերուն, ութեր-
որդականին եւ իններորդականին միջինքը կը գրաւէ, գրեթէ
ժամանակին եկեղեցական գիտնական ներկայացուցիչը կրնայ
համարուիլ բոլոր ազգին համար : Սահակի սոյն դաւանաբա-
նութեան վերջին յորդորական տողերը՝ ուղղուած Յունաց մէջ
ապրող հայ եկեղեցականի մը, սա չեշտերով կը խօսին ի մա-
սին պատկերաց . «Եւ արդ, անդրդուելի կաց միշտ ի ճշմար-
տութեան, եւ մի ի պատկերապաշտութիւն նոցա եւ մի՛ յայլ
ինչ խոտորեացիս, զի պատկեր Աստուծոյ խաչն է տուեալ մեզ
ի պաշտօն, զի պաշտնացուք զԱստուած, լսաչիւ իւրով սրբով,
որպէս եւ ամենայն քրիստոնեայք, եւ հարքն սուրբք՝ յառա-
քելոցն մինչեւ յայժմ . իսկ զայլ պատկեր հրամարեցուցանէ
ինքն Աստուած ստելով թէ զինչ նմանութիւն յիս տեսէք զի
պատկեր ինձ ձեւացուցէք . ապա ուրեմն այլ պատկեր երեւելի

չէ պաշտելի , բայց միայն խաչն , իսկ որք այլ պատկեր արարին ըստ հեթանոսական սովորութեան օտարին եւ ոչ ըստ Աստուածապաշտութեան օրինացն՝ որ հրամայեալ է մեզ ի գրոց Սրբոց Բայց դու խնդրողդ ուղիղ հաւատոց բանի , պայս ամենայն առեալ (ուսեալ?) եւ առաւելեալ իմա՝ գհաւատոյս զօրութիւն , եւ արիաբար քաջացիր եւ յաղթեա հերձուածողական հնարից եւ առ ոչինչ համարեա զբանս նոցա այլայլականս» :

Իններորդ դարու մէջ այս նկատմամբ ուրիշ յիշատակներ կը պակսին մեզի , կամ գէթ՝ մենք կարող չեղանք ձեռք ձգել զանանք . ունինք միայն բիւզանդական Լէոն Ե. կայսեր պարագան , որ մոլեռանդ պատկերամարտն էր այս դարուն , եւ որուն համար ըսուած էր , ինչպէս տեսանք . «Ծնած քրիստոնէութեան այնպիսի դաւառի մը մէջ , ուր պատկերաց պաշտամունքը խոր արմատ չէր արձակած» : Սակայն եթէ պատմական յիշատակներ կը պակսին , կարելի պիտի ըլլայ մեզի զարուս մէջ կարգալ ժողովրդեան զգացումները , որոնք ծնունդ եւ արգասիք են անցեալ դարուն , եւ որոնք իրենց կողմէ ազգակաները պիտի ըլլան յաջորդին : Ուր կը պակսին ստոյգ տեղեկութիւններ , հաւանական ենթադրութիւնը , հիմնուած նոյն ժամանակի մերձաւոր դէպքերուն վրայ , պիտի կրնայ մեզի գոհացնել : Արդ , ութերորդ դարը պատկերամարտ դար մըն էր , անոր յաջորդող իններորդ դարը քիչ մը աւելի պէտք է առաջ դացած ըլլար , որպէս զի կարելի ըլլայ մեզի բացատրել տասներորդին մեծ շարժումները , որոնք տեղի ունեցան պատկերներու հակառակ :

Թէ , ո՛րչափ կը խորչէին Հայերը պատկերներու իբր պաշտելութեան առարկայ գործածութենէն , այս դարու մէջ մանաւանդ ցոյց տուած են կորովոյ ուժգնութեամբ մը , նոյն իսկ այն վէճերուն ժամանակ , երբ պատկերապաշտութիւնը յաղթանակ կը տանէր Յունական գետնի վրայ :

Այն առաջին հարուածը , որ պայթեցաւ այս դարուն , կը բաղխի Վահան կամ Վահանիկ Կաթողիկոսին (968-970) : Վարդան վարդապետ այսպէս կը գրէր . «Զկնի սորա (Անանիայի) էսո՞

զաթոռն Վահան ի Բաղաց ամ մի , որ եւ ապա կարծես տեւալ եթէ զաշնադիր է Վրաց , եւ պատկերս ետ անջ , վասն որոյ փոխեն զնա եւ զնեն յաթոռն զտէր Ստեփաննոս» (էջ 89) :

Սամուէլ Անեցի ալ իր ժամանակագրութեան մէջ կ'ըսէ . «Յետ մահուան տեսան Անանիայի , կացեալ յաթոռ Սրբոյն Գրիգորի տէր Վահան ի Քաղոց : Սա զաշնադիր եղեւ ընդ Վիրս , միաբան դաւանութեամբ , վասն որոյ ժողովեալք յԱնի բազում եպիսկոպոսաց եւ խաչակրօն վանականաց , որք ծանուցեալ հաւաստեաւ զհերձուած կորսեան մտաց նորս զի ետ բերել պատկերս վասն նորոզման աղանդոյն Քաղկեդոնի , եւ որոշեալ զնա հալածական արարին : Եւ միաբանեալք նստուցին յաթոռ Ս. Լուսաւորչին , զՍտեփաննոս հարազատ արեան Սրբոյ անն Աստուծոյ մաշտոցի՝ որ ի Սեւան» (էջ 100—101) :

Վահանայ ընթացքի մասին աւելի որոշ եւ աւելի խիստ կը խօսի Ստեփաննոս Սիւնեցին իր «Ընդդէմ հետեւողաց Քաղկեդոնի» ճառին մէջ , ըսելով . «Դարձեալ ժողով Սուրբ Հարցն յԱնի , որում քննեալ գտին համախոր վրաց զՎահան կաթաղիկոս որ ի Բաղաց , եւ զի պատկեր եմուտ յեկեղեցիս Հայոց եւ ամենայն սեղան բարձեալ էր խաչին պայծառութիւն , եւ իկոնիւք զարդարեալ , որոշեցին զնա նզովիւք եւ զՍտեփաննոս ոմն եզին ի տեղին» (էջ. 178) :

Մխիթարեանները , որոնք նպատակ ունեցած են միշտ Հայերը հաղորդակից ներկայացնել արեւելեան , եւ մանաւանդ արեւմտեան կրօնական գաղափարներուն , ուզելով քրիստոնէութեան ծագումէն սկսեալ պատկերապաշտութեան գաղափարը տեսնել ի Հայս , տարապարտ մեկնութիւններ կուտան այդ հաստատին : «Ոչ առ պատկերսն բերի հակառակութիւնդ , կը գրէ Վարդանայ պատմութեան ծանօթագրողը , այլ առ ի Վրաց անձի բերումն» : Իսկ Հ. Զամչեան իր գործին Դ. գրոց ծանօթութեան մէջ (էջ. 1017) կը գրէ . «Բայց գիտելի է , զի այն պատճառ՝ զոր տան նախակարգեալ պատմիչքդ , ո՛չ հայի ի բան յարգութեան Ս. Պատկերաց այլ՝ յայդ ինչ , իբր զի զայն պատկեր զոր երբ եւ եդ Վահան յեկե-

ղեցւաջ, համարեցան ոմանք զնոյն իրր նշան յայտնի միտքաներոյ ի ծէնս Յունաց ։

Ասանց մեր մտքէն անդամ անցընելու թէ Հայերը ոչ պատկերապաշտ ըլլալով կրնային ազանդուոր ըլլալ, որովհետեւ պատկերները գործ չունին ուղիղ հաւատքին հետ, եւ պարզ աւելորդապաշտութիւն մը ըլլալէ անդին չեն անցնիր, գէթ իրենց այժմու վիճակով, եւ աչքի առջեւ ունենալով մեր նոտիւնեաց հակակիր զգացումները պատկերներու մասին, ասէն ապահովութեամբ պիտի բռնէք թէ Վահանիկի պատկերներու խնդիրը, հայի ի քան յարգութեան պատկերաց, զի բնական էր որ, եթէ պատկեր մը բերուէր առ Հայս՝ կ'մ' Յունական կ'մ' Վրական եւ կ'մ' Ասորական պիտի ըլլար այն, որով եւ ի Վրաց անէի թերումն պատճառ մը չպիտի կրնար տալ հակառակութեան, եթէ Հայերու մէջ պատկերներու մասին բնական հակակրութիւն մը չգտնուէր արդէն։ Ասկէ զատ, Ստեփաննոս Սիւնեցւոյ հատուածը, զոր վերոյիշեալ Մխիթարեանք քօղի տակ ծածկելու եւ յառաջ չբերելու նրբամտութիւնը ունեցած են Վահանիկի դէպքին մէջ, հիմէն կը խախտէ իրենց պաշտպանած գաղափարը։ Հայերը սովորութիւն ունէին սկիզբէն ի վեր պաշտելութեան միակ աւարկայ՝ ճանչնալ ինչը, անով կը զարդարէին իրենց եկեղեցին ու սեղանը։ Վահանիկ ինչին սեղ (կամ մօտ) պատկերներ կը դնէ, զի « յաւենայն սեղան քարձեալ եր խաչին պայծառութիւն եւ ի կրկնիւ գարդարեալ » :

Փոխանակ Վահանիկի ընտրուած Ստեփաննոսի յաջորդն է ինչիկ Կաթողիկոս (971-991), որուն օրով յոյն մետրապոլիտներ սկսած էին դաւանաբանական խնդիրներու մէջ կոշտ յարձակումներ ընել Հայ. ուղղափառ Եկեղեցւոյ դէմ։ Ինչիկ Սեբաստիոյ Մետրապոլիտին երկուց բնութեանց խնդրոյ մասին պատասխանելով այն նամակով զոր գրած է՝ ըստ ոմանց՝ Սամուէլ Կարմրջակորեցի, տրամաբանօրէն խօսելէ վերջ այդ նորամուտս Աստուածախօսութեան վրայ, ա՛լ աւելի առաջ կ'երթայ, եւ Հայերուն վրայ յանիրաւի ծանրացած հերետիկոս յոր-

Չորջումը հերքելէ վերջ, կը փաստաբանէ, թէ Յոյները իրենց աւելորդապաշտութիւններով և պատկերներու մասուցած սքնորտի պաշտամունքով կուպաշտներէ ալ ստորին են և հերտտիկոսներէ աւելի հերետիկոս:

« Զտէրունեան և Աստուածախառն մարմին և զԱստուածացեալ ծառայական և արարածական ընութիւն օտարացուցանէք ի բանէն, և զքանդակեալն կամ զգրեալ պատկերն ի նիւթս ոմանս, պաշտէք Աստուածարեւաբար, այնքան բազմութեամբ և պաշտօնասիրութեամբ, մինչ զի և յանձանօթս ճորք ոչ են մեզ յանուն եկեալ ձգիք, զի իւրաքանչիւր ոք առանձինն է քուրմ և տօն և յաճախագոյն ընդ նիւթ գալուստ տգիտաց, ոչ է զգուշագոյն, և յայտ առնէ Աստուածաբանս յԱստուածաբանութեան ճառին. են ոմանք, ասէ, որք պատկեր սիրելեացն արարին, և որք զկնի եկին, անգիտացան ըզպատճառն և սովորութիւն կալեալ Աստուած պաշտեցին, վամորոյ խրատէ օրինօքն զխրայէլ թէ մի' արասցես նմանութիւն ինչ և պատկեր, և յերկրորդ օրէնսն խրատէ թէ յորժամ երեւցաւ Աստուած, նմանութիւն ինչ ոչ տեսաք և զհրշտակ լինելութենէ ինչ ոչ ճառեաց վասն նորին պատճառի: Սհրեշտակք որդի և պատկեր Աստուծոյ ո՛չ կոչեցան իբրև ըզմարդ յաղագս սորին խորհրդոց. զի մի' բազում պաշտամանցն մուրութիւն լինիցի ի մարդիկ: Իսկ եթէ ի Պիննադայ քաղաքի ի խառնուրդս Յար (Յոր. ?) և Դան աղբերացն Յորդանանու զարդարեալ պատկեր Փրկչին ի տեռատես կնոջն յիշեսցես, նոյն որ պատմեաց զպատմութիւնն զայն Սւսերի յեկեղեցական արածին, ասէ « Եթէ չեն ինչ զարմանք, զի հեթանոսաբարոյ մարդիկ ըստ սովորութեան արարին զայն » (Աստղիկ, Գիրք Գ. Գլուխ ԼԱ.):

Դաւանաբանական նախապաշարումին մտքերու մէջ ձգած պղտորումներէն ոմանք կը մղուին մեղանչելու նոյն իսկ պատմութեան դէմ: Այսպէս, Անանիա Նարեկացի, Նարեկայ վանուց համբաւաւոր և գիտնական առաջնորդը, որ իր ժամանակակիցներէն կուտած է փիլիսոփայն մեծ և հռչակաւոր հոեոտ, իրմէ դար

մը յետոյ ապրող Անանիա Սանահնեցիին համանունութեան պատճառով շփոթուած է Մխիթարեաններու կողմէն, սխալ և քմահանոյ ենթադրութիւններով : Անանիա Նարեկացի, իբր գիտնական և իբր վարժապետ նոյն դարու մեծ անձնաւորութիւններուն, կարելի է նկատուիլ դարուն ոգին և ներկայացուցիչը, որով և կ'արժէ մեծ կարեւորութիւն տալ իր գրուածներուն և գաղափարներուն : Թերեւս այդ մտածութեամբ Հ. Գ. Չարպահանջեան յանիրաւի Սանահնեցիին կ'ընծայէ Ընդդէմ Երկաթնակաց ճառը, ափսոսալով միանգամայն, որ հեղինակը (ըստ իր կարծեաց Սանահնեցի) «արդէն ազգին մէջ այլեւայլ տարածայնութեանց և երկպառակութեանց առիթ՝ խնդրոց վրայ խօսելուն աստն պէտք եղած զգուշութիւնը և անկողմնասիրութիւնը չի ցուցներ» :

Մենք հակառակ այդ կարծեաց, և հակառակ Ընդդէմ Երկաթնակաց ճառին վերջէն յաւելուած սխալ վերնագրին, ըստ որում Անանիա գրած ըլլայ զայն «Հրամանաւ Տեառն Պետրոսի Հայոց Վերադիտողի», մեր բազմամուտ վարդապետին հետ կ'ընդունինք թէ այդ գրուածը Անանիա Նարեկացիի երկասիրութիւններէն է բացարձակապէս :

1. Կիրակոս որ Սանահնեցիի գործերը կը թուէ իր պատմութեան մէջ, չի յիշատակեր Ընդդէմ Երկաթնակաց ճառ մը, որ կարեւորագոյն գործ մը ըլլալով կարելի չէր մոռնալ, եթէ երբեք Սանահնեցիին գործը ըլլար այն :

2. Այդ ճառը ուղղուած է, ինչպէս կը տեսնուի վերջաբանէն, առ «Գերազարդ և ամենիմաստ հանճարով աւուցեալ . Տէր Խաչիկ վերադիտող Հայոց» : Եւ երբեք յիշատակութիւն չկայ Պետրոս Կաթողիկոսի, որմէ պիտի կրնանք եզրակացնել թէ վերջամուտ է Պետրոսի անունով եղած խորագիրը :

3. Արմաշի վանքին Ձեռագրին յիշատակարանին մէջ, գաղափարել տուող անձը կը գրէ «Զհեղինակաց ցանկալի և սուրբ գրոցս դիտելի է, թէ ո՞յք ոմանք էին . նախկինն է Անանիա վարդապետն, որ ըստ ոմանց ասի գալ կրթիչ և վարժապետ Սըրոյն Գրիգորի Նարեկացւոյն» : Եւ թէպէտ կ'աւել-

ցընէ թէ սա գրեց «ի խնդրոյ տեառն Պետրոսի զետարգել Հայրապետին մերոյ . այլ առնկալաւ Տէր Խաչիկ վերադիտողն Հայոց» : Սակայն այդ պարագան հակառակ է ժամանակագրութեան : Պետրոս և Խաչիկ ապրած են ժԱ. դարուն (1019-1060) մինչ Անանիա Նարեկացի ժ. դարու մատենագիր մըն է , հետեւաբար իր ճառին մէջ յիշատակուած Կաթողիկոսն է Խաչիկ Ա. (971-991) :

4. Այդ ճառին բովանդակած հակաքաղկեդոնական զգացումները և պատկերամարտ գաղափարները կրնան արտայայտուած ըլլալ Կաթողիկոսի մը , որ բուն պատկերամարտի համբաւը ունենար : Գետադարձ և իր յաջորդը , Խաչիկ Բ. , այդ նկարագիրը չունէին կամ պատեհութիւն չունեցան ցուցնելու :

5. Այս ամէնուն վրայ պէտք է աւելցնել Ուխտանէսի վկայութիւնը , որ առ Անանիա Նարեկացի գրած թղթոյն մէջ կ'ըսէ . «Քանզի ի ժամանակին յայնմիկ , յորժամ եկեր առ Սուրբ Հայրապետն մեր Խաչիկ (Ա) բերելով նմա ընծայ և պատարագ հոգեւոր զգիրս հաւատարմաս՝ որ ընդդէմ երկաթնակացն , զոր ես ինքնին խօսեալ ի խորհուրդ հաւատոյ ի ձեռն հոգւոյն սրբոյ ի քեզ բնակելոյ» : (Ուխտանէսի Պատմ. Գլ. Ա. էջ 11) :

Սխալմամբ Սանահնեցիին ընծայուած , բայց իրաւամբ Անանիա Նարեկացիինը եղող Բնորդն Երկաթնակաց ճառը կը բովանդակէ տասներկու գլուխներ , որոնք կը խօսին ընդ միմիանս հաղորդուելուն , և մեծի հինգչաքաթուն վրայ , ընդդէմ անոնց , որ ապականացաւ կը համարին Քրիստոսի մարմինը , ընդդէմ ներքինացելոց , պատկերաց պաշտաման , Քաղկեդոնի ժողովին , Վրաց բաժանման , չորս աթոռներուն , միւռոնին , բաղարջին , Քրիստոսի Ծննդեան տօնին , և երկ սրբասացութեանց մասին :

«Վասն պատկերապաշտութեան»ը , որ գործին Զ. գլուխը կը կազմէ , արժանի է ամբողջովին յառաջ բերուիլ աստէն , իբր կատարելագոյն գրուածը պատկերներու պաշտաման դէմ : Այդ գլխուն առաջին մասը , որով կ'ուզէ պատկերապաշտութեան ծագումը ցոյց տալ , հաստատուած է Սողոմոնի Իմաս-

տութեան ԺԴ. գլխուն բովանդակութեանը վրայ, որուն գաղափարները փոխ առած է և որուն հետ շատ հանգիստութիւններ ունի բացատրութեան և ոճի տեսակէտով: Իսկ երկրորդ մասը, որ հեղինակին բուն ձեռնարկութիւնները կը բովանդակէ պատկերներուն դէմ, ցոյց կու տայ թէ Անանիա կատարեալ ծանօթութիւն և գիտակցութիւն ունի իր ճառած նիւթին վրայ, և իբրև ճշմարիտ հաւատացեալ և իմաստասէր միտք, կը դատէ թէ որչա՛փ վտանգաւոր է ռամկին և տգէտ ժողովրդեան առջեւ դնել պատկեր մը, որուն վրայ չի կրնար ուղղափառի մը անկեղծ և անազարտ հաւատքը կազմել:

«Գարձեալ ասացից սուղ ինչ բան յաղագս պատկերապաշտաման պատկերաց թէ ուստի ընկալեալ զայդպիսի պաշտօնս, ոչ ահա սկիզբն կոապաշտութեան գոյն իսկ եղև, զի զառաջինն, ոչ վասն պաշտաման ստեղծին, այլ վասն յիշատակի տարածամ մանկանց մեռելոց, զորս ի պոռնկութենէ ծնան: Եւ տարակարծեալ (—տարակարծեալ?) կեանք յաղագս անօրէն ծննդեանն և ծնողացն առ գութ մանկանն, զնմանութիւն տրուպ հասակին և կերպարանացն նկարագրեցին առաջի աչաց միշտ նկատելով զմանուկն: Եւ սուտակասպասուց մեծարելով յաղագս ծնողացն ախորժակի, և առ սակաւ սակաւ ընդերկարեալ, յետոյ ի տգիտացն ի պաշտօն առաւ զոր բազում Զանիւք Աստուած խափանեաց պատժիւք օրինացն, և պատուէր տալով, թէ մի՛ արասցես նմանութիւն զինչ և իցէ պատկերի: Եւ Եսայեաւ մարգարէին ասէ Աստուած, ո՛ւմ նմանեցուցիք զՏէր, մի՛թէ ի հիւսանց ճարտարաց պատկերի՝ նմանեցայց. և ահա ոչ ունիմք վկայութիւն ի մարգարէիցն՝ պատկերի երկիր պագանել, կամ ոչ՝ յառաքելոցն, բայց միայն խաչին: Ապա թէ ոչ, ցուցէք մարգարէիցն վկայութիւն, թէ ո՛վ հրամայեաց երկիրպագանել պատկերի՝ որպէս խաչին ունիմք վկայութիւն բազում, յօրինաց և ի մարգարէից, բայց վասն պատկերի երկրպագութեան ոչ ուստեք կարես գտանել վկայութիւն: Եւ զի՛մրդ զպատճառն գայթակղութեան զոր Աստուած հրաժարեցոյց երկրպագել, դարձեալ ի պաշտօն ա-

ուիք . սպա թե սսիցես , թե ոչ պաշտեմ այդ պատուեմ , այդ գիտութիւն ոչ ամենեցունե՛ կ' այդ ասկարուց , իսկ տխմարք և տգէտք , ի պատուեմն քո պաշտելի և երկիրպագելի համարին և այնպիսի մտօք երկրպագելն , ո՛չ անա կուսպաշտութիւն համարեալ է , ո՛չ ուսար յառաքելոյն՝ որ յանդիմանէ զունողան գիտութեան և բազմեալ ի մեհեանն , աւանիկ թէպէտ և ինքեանք ոչ լնասէին , այլ զտկարս գայթակղեցուցանէին , և այնպէս ի Քրիստոս մեղանչէին : Եւ դու պատուելովդ՝ պատճառօ տաս տգիտաց ի կուսպաշտութիւն անկանիլ , զի պաշտելի և երկրպագելի յարարածս , միայն խաչն է վկայութեամբ մարգարէիցն : Զի եթէ պատկերն երկրպագելի էր , ընդէր ոչ մի ի մարգարէից վկայեաց ոք . քանզի մեք զԱստուած պաշտելի ի մարգարէիցն ուսաք , և զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ ի վկայութենէ մարգարէիցն ծանեաք . և զխաչս պաշտելի ի նոցունց ուսաք : Եւ եթէ պատկերքդ եւս պաշտելի էր , ընդէր ոչ ծանուցին մարգարէքն , որ զամենայն ինչ ծանուցին մեզ ի յայտնութենէ հոգւոյն , այլ մեք զԱստուած որ ի մարգարէից ո՛չ վկայեցաւ , ոչ պաշտեմք , թող թէ զպատկերս : Իսկ արդ՝ եթէ ասիցես , եթէ Քրիստոսի պատկերին երկիր ո՛չ պագանեմ . ասացից առ այդ՝ ես զՔրիստոս կենդանի պատկեր միշտ ի խաչին խոստովանիմ . որպէս ուսայ ի մարգարէիցն որում երկրպագանեմ : Եւ զիարդ մարթի զկենդանի պատկերն ի խաչին բեւեռեալ՝ թողուլ , և նմանութեան լոկոյ , որ ի ճարտարաց նկարեցաւ , այնմ երկրպագանել : Եւ արդ ո՛վ ոք զթագաւոր կենդանի տեսեալ յաթոռ փառաց նստեալ . թողուլ զայն . և մեռեալ պատկերի , որ ի մարդկանէ նմանագրեալ , այնմ երկրպագանիցէ : Այլ մեք նկարագրեմք զպատկեր Քրիստոսի և զառաքելոց և զմարգարէից , և հայեցեալ տեսանեմք և պատուեմք , այլ ոչ հրամայեմք տխմարաց և տգիտաց ժողովրդոց առաւել քան զչափն պատիւ և պաշտօն մատուցանել , զի մի՛ տգիտութեամբ գայթակղեալ ի կուսպաշտութիւն անկանիցին : Այլ եթէ զայս պատճառես , եթէ տօնել յիշատակ մարտիրոսի , և պատուել զպատկեր նորա բարե-

իստ ունիմք առ Աստուած , այդ իսկ են յետին տգիտութիւնս . զի մեք զիտեմք զմարտիրոսն կենդանիք և անմահացեալք , և մերձ առ Աստուած որ և բարեխօս են վասն մեր , որպէս և Աստուածաբանն ասէ , թէ հաւատամք զողբիսն արձակել ի կապարանէ մարմնոյս , և առաւել ի զգաստութեան են մերձ առ Աստուած որ և բարեխօս իսկ են վասն մեր : Արդ զկենդանի պատկերսն՝ որ մերձ առ Աստուած են՝ բողեալ , զանբարբառ սրտկերան ունիմք բարեխօս , զիտեմ եւ զժողովորակականոյ մանաւանդ թէ զգլխաւորս իսկ , որ առաւել քան զիսայ եւ զկեղեցի , սրտունն եւ սրաշքեն զպատկերս . և շրջեցուցանեն առաւել պատուով քան զիսայն , և զայթակղին յայնմիկ , և դուք ոչ զգուշացուցանէք , այլ առաւել յորդորէք պատկերապաշտ լինիլ , և համարձակութիւնդ ձեր յայդ՝ զայթակղութիւն լինի տկարաց . և այս առաւել քան զչափսն պատմելով , զմիտս տկարացն զկենցուցեալ ի Քրիստոս մեղանչէք , և զայթակղեցուցանէք զտգէտս , վասն որոց Քրիստոս մեռաւ : Եւ արդ՝ բաւական լիցի այս առ ի յանդիմանութիւն տգիտաց և խրատ իմաստնոց : (Տես նաև ՏԱԹԵՒԱՑԻ անտրան հասոր «վասն կուսպաշտութեան» էջ 279) :

Երբ կը համնինք մեր եկեղեցական պատմութեան ժԱ. դարուն , պէտք է այդ կէտէն սկսեալ երկու խումբերու վերածել Հայ հասարակութիւնը , հետեւաբար և Հայ վարդապետներու կրօնական գաղափարները . Կիլիկեան և Արեւելեան :

Այս դարուն տեղի ունեցող խնդիրները ծանօթ են ամենուս : Հատինները և Յոյները երկար ժամանակներէ ի վեր բուռն տենչ մը ունէին իրենց եկեղեցիներուն միացնել մեր եկեղեցին : Առիթը եկած էր , Հայերը պէտք ունէին իրենց օժանդակութեան , ուստի իրենց կողմէն ըլլալիք դոյզն օգնութեան մը փոխարէն կրօնական մեծամեծ զոհողութիւններ պահանջեցին , Այնպէսով Կիլիկիոյ բաժնին հայութիւնը զերձ չի կրցաւ մնալ օտար ազդեցութիւններէն , և իր մէջ ընդունեց ոչ-տոհմային սովորոյթներու բաժին մը :

Հայերու կացութիւնը , ուշադրութեան առարկայ ընելէ առաջ՝ սակայն՝ պէտք է վերջին ակնարկ մը նետել Արեւելեան Հայ վարդապետներու մտքի ու կամքի սրահադրութեան մասին , ցոյց տալու համար պատկերներու նկատմամբ եղած այն դոյզն ներողամտութիւնը , որ դարերէ վերջ հազիւ ժի. դարուն ի յայտ կու գար անոնց մէջ :

Մտարովանոյչի բարեպաշտական զգացումները եկեղեցիին պայծառութեան մղեցին զինքը : Ասոնցմէ եղան Հաղբատու և Սանահնի վանքերը (հաստատուած 967ին) որոնք դարերու ընթացքին մէջ , պահպանելով Հայ. ուղղափառ եկեղեցւոյ հին աւանդութիւնները , այնքան լա՛ւ կերպով իրենց գրիչները սրեցին Կիլիկեցի եկեղեցականներու նորասէր ձգտումներուն դէմ :

Այլ սակայն հասած էր ժամանակը , ուր պատկերներու մասին մինչև այս ատեն ցոյց տրուած հակակրութիւնը կորսընցնէր իր բուռն նկարագիրը : Նկարչութիւնն ու պատկերագրութիւնը հազիւ նշանակելի տեղ մը սկսած էին գրաւել Հայ գեանի վրայ , ուրեմն կարելի պիտի ըլլար դոնէ փոքր տեղ մը տալ անոր՝ եկեղեցիներուն մէջ , և անա այդ գաղափարն է , զոր կ'ուզէ պաշտպանել Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետ որ իր ուսումը առած էր Հաղբատու և Սանահնի վանքերուն մէջ , և ապա առաջնորդ եղած էր Հաղբատու : Կը զարմանանք որ Հ. Գ. Զարսզանէլեան Ընդդէմ Երկարաւ կացը , Սանահնեցիին կընծայէ , առանց խորհելու թէ կարելի է որ գրեթէ միեւնոյն ժամանակ , միեւնոյն վանքի երկու միաբանները այնքան հակառակ դրութիւններ պաշտպանեն իրենց գրուածներուն մէջ :

Յովհաննէս սարկաւազ իր «Յազագս Քաղկեդոնականաց» ճառին մէջ զոր գրած է «ի խնդրոյ Գազկայ ճգնաւորի» գլուխ մը նուիրած է «վասն պատկերաց» :

Այդ խորագրին ներքև պատկերներու մասին տարբերութիւններ կը դժէ : Փրկչական կենսագրութիւնը «նկարեալ յեկեղեցիս , և կամ զրուն իսկ որ երբեմն յեղեսացւոց քաղաքին» տեսած ատեննիս աւելի եւս կը յիշենք զՔրիստոս և կը

գոհանանք անոնցմով: «Ետիրպագեղով սրտի մտօք նմին ինքեան Փրկչին»: Աստուածածնայ պատկերին առջև պէտք է կ'ըսէ «ապրայել զճնողն ի բարեխօսութիւն»: Իսկ երբ կը տեսնենք «առաքելոց, մարգարէից և յայտնի վկայից զդրօշմեալ կենդանագրութիւնս, օրհնել՝ պարտիմք զնա «որ ընտրեացն զնոսա»:

Տեսանք արդէն թէ Խաչիկ կաթողիկոս կը յանգիմանէր Յոյները ըսելով թէ «և յանձանօթս (պատկերս Սրբոց) և որք ոչ են մեզ յանուն եկեալ, ձգիք»: Սարկաւազ վարդապետ ալ նոյն գաղափարը կը պաշտպանէ ըսելով. «Են և անյայտ ոմանք սուրբք որոց զպատկերսն բերեն տունկք և տախտակք և անդրիանդք, առաջի նոցա ոչ համարձակ առ Տէր ազօթել, վասն որոյ երկբայութիւն է», և կը պատուիրէ «զերկբայեալսն ոչ պատուել և ո'չ անարգել»: Այսու հանդերձ բուն հակառակորդ մըն է պատկերապաշտութեան և կը հրամայէ, «ոչ նիւթապաշտ և պատկերապաշտ լինիլ». և զգուանք կը յայտնէ պատկերներու շալլութեան մասին, «բայց բազմութիւն պատկերաց ոսկեղինաց և արծաթեղինաց և այլոց նիւթոց, զորս չըջեցուցանեն ընդ ինքեանս կամ ի տունս հասարակաց, ո'չ հաճեցայ»: Յովհաննու այս խօսքերէն կրնայ նոյն իսկ եզրակացուիլ, թէ ինքը հակառակ է քանդակներու: Իսկ ի վերջ գլխուն կ'ըսէ. «Եւ վասն բազմութեան պատկերաց դրօշելոց առ այժմ լուռ եղեց». կ'երեւայ որ կ'ուղէ դատապարտել այդ քանդակեալ պատկերներու յաճախութիւնը, բայց չգիտենք ինչ փափկանկատութեամբ կը փակէ խօսքը առանց մանրամասնութեան մտնելու:

Յովհաննէս Սարկաւազ ունի երկրորդ թուղթ մըն ալ «վասն մասանց պատուոյ և վասն պատկերաց» յորում աւելի հաստատ նկարագիր մը ցոյց կու տայ: Նախ, հրեշտակաց պաշտելութիւնը մերժելէ վերջ կ'ըսէ. «Եւ եթէ կենդանի և սուրբ գօրութեանցն (հրեշտակաց) ոչ տուեալ է պաշտօն և երկրպագութիւն, զինչ ասացեն որք պատկերս իմն նոցա և որակութիւնս ստեղծանեն անձև և անորակ բնութեանցն և պաշտօնատարք լինին, ո'չ ընկալաւ զայս ի հարցն եկեղեցի»: Ամէն

սրբոց պատկերներու և գերեզմաններու պաշտօն մատուցանելը աւելորդապաշտութիւն կը նկատէ . «Բայց զգերեզմանս կամ զպատկերս ոմանց , թէև սուրբ իցեն , պաշտել ոչ հրամայեցաք , և ոչ ցուցանել ոք կարէ» : Այդ խօսքերէն քիչ վերջ շատ բնական և գեղեցիկ եղանակով կը պախարակէ պատկերապաշտներու սխալանքը ըսելով « . . . Առանց ընտրութեան և իմաստութեան զմեծ գործ բարեպաշտութեան վճարել կարծելով զանրաղբատական պատիւ Աստուածութեան ծառայից նորա կամ ումեք յարարածոցս տայցեմք , և ոչ զարարիչն եեթ , այլ և զծառայս նորա պատուել կարծելովն՝ տրամեցուցանեմք : Զայս ասելով ոչ զպատիւ սրբոցն կաւիմ փոքր կացուցանել , քաւ յիցի , այլ զունեց պատկերասպասաց զյատարեութիւն եւ զսխալանս կաւիմ զգաստացուցանել » :

Երբ Յովհաննէս Սարկաւազ կը խօսի սրբոց յատկութեանը մասին , կիմանայ այն սուրբերը , որոնք կամ բողոքովին տո՛ւմային են և կամ ընդհանուր քրիստոնէութեան կը վերաբերին , իսկ սաստիկ հակառակորդ մըն է պատկերներու ա՛յն սուրբերուն , զորս յունական եկեղեցին կանոնած է Քաղկեդոնի ժողովէն վերջ . «զյաճախութիւն պատկերաց օտարօտեաց ոմանց և անծանօթից անուանեցելոց սրբոց . մանաւանդ որոյ զկնի հակառակ Քրիստոսի ժողովոյն Քաղկեդոնի , ոչ արժանի և տեսանելոյ անգամ ասասցուք» :

Հեղինակը առիթ առնելով խօսիլ քանի մը Պոնտացիներու նկատմամբ , որոնք «Աստուածացուցին զնշանն Պաշին , զնոյն ինքն զխաչեցեալն մեծապէս անգիտանալով» . և քանի մը տողեր նուիրելով վախճանաբանական վարդապետութեան , վերստին կը սկսի պատկերապաշտութեան . «Երկնչիմ զառաւելութիւն սիրոյ պատկերագործութեան , գուցէ ի բանասարկուին խաբէութենէ արտաքոյ իրաւացւոյն , որպէս ահա ճառեցաւ վասն ոմանց հիւսիւսականաց մարդոց , անկանիցին , քանզի սովորութիւն յամենայնումն ի բարս գտեալ , ի բնութեան անկանի կարգ , և տայ խորհիլ օտարոտիս իմն և այլանդակս , որպէս բարեոքն՝ զառինքն յանկագոյնսն , վասն զի և

կոոցն պաշտօնն ո՛չ մերկ ընդ մերկ վաղվաղակի ի ներքս ի մուտ յաշխարհն, այլ ըստ որում գրեալն է, տարածամ ոգով թաղ-ծեալ հայր վաղամեռիկ որդւոյն արար պատկեր: Եւ ոմանք ի թագաւորաց նախնեաց փառամոլութեան ակտիւ գերեալք, ըստ քաղաքաց առնապատկերս զիւրեանցն ի վերայ սեանց բարձրագունից և նշանաւոր տեղիս բարձանցն տային կացուցանել հրամայելով պատուել ներբողենիւք, երբեմն և նուիրօք խնկոց և տերեւովք ոստախիտ ծառոց: Եւ յայնմանէ և յայսպիսի անպատե՛ն և անկարգ սովորութենէ եկին մարդիկ ի պաշտօն դից և դիւցազանցն անուանելոց, յոյր հայեցեալ անհասանելի և անճառ Աստուծոյ իմաստութեան, պատուէր տայր Մովսէսիւ տանն Իսրայէլի մի՛ ամենեւին պատկեր ինչ զուրուք դնել ի քաղաքս իւրեանց կամ նկարել յորմս տանց թէպէտ և գերկուս քերովբէնն ոսկիս, զայն այլոց խորհրդոց ծայրագունի հրամայեաց առնել և կանգնել առ տապանակաւն, զի թէ զպատկերաւ օձին պաշտեաց Իսրայէլ, զոր և նէխսթա անուանեցին, յիրաւի զգուշացուցանէր զնոսա Տէր ի ձեռագործ պատկերաց»:

Սարկաւազի գրուածներուն մէջ ալ նշանակելի պարագան սա է, որ իրեն համար Քրիստոսի պատկերը՝ որուն պէտք է երկըրպագել, է «ըուն իսկ որ երբեմն յԾղեսացւոց քաղաքին», «տուեալն ի Տեառնէ իւրն անպարագրութեան ամենասուրբ և Աստուածային, պատկեր բարեպաշտին Արգարու»: Իսկ նմանօրինակ ձեռագործ պատկերները, երկրորդական տեղ մը գրաւած են իր ճառին մէջ: Գալով Աստուածածնայ պատկերին, յատկապէս կը յիշատակէ «զսրբոց և զԱստուածածնի կուսին ամենաշնորհ պատկերն զտուեալն, որպէս ասի հաստատութեամբ, խնդրողացն զայն երանելի առաքելոց», որով կարծես կ'ակնարկէ այն աւանդութեան, ըստ որում Բարթողիմէոս զայն առաքեալներէն ստանալով (!) բերած էր ի Հայս: Այդ պատկերին կ'ակնարկէ անշուշտ և Շնորհալուոյ երգին սատուը, «Ձկենդանագիր անարատ ծնողի քո անկանիմք առաջի անոխակալ տէրութեանդ քո»: Բայց արդէն այս պատկերի

մասին կանխաւ յայտնած ենք մեր կարծիքը, հետեւաբար կրնանք զգալ թէ ի՞նչ արժէք կրնան ունենալ Սարկաւազի և Շնորհալիի վերոյիշեալ տողերը :

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Բ. ՇՐՋԱՆ (Դար ժԲ.—ժԴ.)

ժԱ. դարուն այլեւս հայ եկեղեցին եղաւ փայլուն որսաբաժինը, որուն ուզողեցան Հատինները և Յոյները եկեղեցական միութեան մարմաջով : Ուսակիր խումբերուն ծնունդ տուող պատճառները, ու արեւմտեան կազմակերպուած ոյժերուն այդ տեղերուն մէջ յաջորդական երեւումները, տեսակ մը միջոց եղան հաւատածաւալման, քանի որ անոնց գերագոյն հովանաւորութիւնը պապական աթոռէն կը բղխէր : Միւս կողմէ բիւզանդական կայսրերն ալ սկսած էին աստուածաբան պատգամաւորներ ղրկել Կիլիկիոյ հայ կաթողիկոսներուն, կրօնական միութեան գործին վրայ բանակցելու :

Այդ բոլոր յարաբերութիւններուն չմասնակցեցան երկրին ներքին մասերը և կամ արեւելեան կոչուած վարդապետները, որոնք մեծ թիւ մը կը կազմէին : Այս վերջինները մըտադրած էին ազգին մեծամասնութեան հետ, հակառակ Կիլիկեցիներու օտարամոլ միտումներուն, նշանախէց մը անգամ չփոխել այն աւանդութիւններէն, զորս Նախնիք հրիտակած էին իրենց :

Եկեղեցիին սպառնացող այս չփոթ կացութեան մէջ, արեւելեան վարդապետները կամ ըսենք Ձորագետացիք, կ'ամբաստանէին Կիլիկեցիները իբր անկարգ և անարգող եկեղեցական հնաւանդ սովորութիւններուն և ծիսից, մինչ վերջինները՝ Ձորագետացիները՝ կ'ամբաստանէին իբր յետադէմ մտքեր: Սակայն որչափ ալ յետսամիտ և տգէտ համարուէին արեւելցիք, սա ստոյգ է որ անոնք բարձրագոյն հանճարներու գործը կատարեցին Հայ եկեղեցին իր ծէսերուն ու աւանդութիւններուն մէջ պահպանելու և ճգնաժամական այդ վայրկեաններուն զայն փրկելու այն վտանգներէն որոնք ձուլման սխալ տրամաբանուած և աշխարհիկ նկատումներէ ծնած վարդապետութենէն կը ծագէին:

Կարելի չէ ուրանալ, որ մարդկային այն բոլոր երևոյթներուն մէջ, ուր ազգեր ու ցեղեր իրենց հիմնաւորութեան կը ձգտին, չպիտի կրնան խուսափիլ այն չփոթ ըմբռնումէն, ուր աշխարհական ու կրօնական ոյժերը իրարու կը փարին, առանց կարենալ զիրար հասկնալու: Ազգերու զարգացման հոգեբանական օրէնքները ցոյց կ'ուտան, թէ որչափ ժողովուրդներ զուրկ գտնուին հասարակաց շահուն և հանրային մեծ խնդիրներուն վրայ գէթ հիմնական սկզբունքներու համաձայնութենէն, չէ կարելի օգտակար արդիւնք մը յառաջ բերել անոնց մէջ: Այն ատենի մեր ժողովրդական վիճակն էր այս. զգացումներու լեզուն անհասկնալի եղած էր մէկ մէկու համար, ու ժողովրդական հատուածները իրենց սեփական գիւղերու ու քաղաքներու հեռանկարէն անդին բան մը չէին կարող տեսնել: Այս տխուր կացութեան միջոցին էր որ օտար գետնի վրայ աշխարհական ու կրօնական իշխանութիւնները թե թեւի կուտային, ազգակցութեան ու խնամութեան կապերով պնդուած մէկմէկու հետ: Ու անոնք, որոնք եկեղեցիին գիրկը աւանդապահներ էին, շատ իրաւամբ խոշոր վրտանգներ կը տեսնէին մեր բազմադարեան եկեղեցիին դէմ:

Չարմանալի է սակայն տեսնել որ Կիլիկեցիները միաբանական ձգտումներու մէջ միեւնոյն ջերմ համակրութիւնը ցոյց

կուտան թէ՛ Յոյներուն և թէ՛ Լատիններուն միանգամայն, և միևնոյն սրբութիւնը կը կարծէին գտնել այն երկու եկեղեցիներուն մէջ, որոնք փոխադարձաբար զիրար կը նշովէին իբր հերետիկոսական: Ուրեմն շատ պարզ է տեսնել թէ անոնց համար կրօնականը պարզ պատրուակ մըն էր այն ատեն, երբ բիւզանդական կայսրերը քահանայապետներու պաշտօնը կը վարէին, և Հռովմի պապերը աշխարհակալի թագերով պսակուած էին:

Եւ տիպէր իրողութիւն. օտարամոլութեան անխտրական ձգտումը, սովորոյթի և ունակութեան սկզբունքով, տակաւ առաջնորդեց զիրենք հոգեկան այն տեսակ վիճակի մը, ուր՝ կանխաւ իբր պատրուակ գործածուած արտաքին ձեւակերպութիւնը՝ ժամանակ մը վերջ կորուսած իր հիմնական նկարագիրը, տեղի տայ լուրջ հպատակութեան մը երեոյթին: Ասկէ մեր եկեղեցիին մէջ մուտ գտան դաւանական նոր նոր գաղափարներ, ծխական արարողութիւններ, որոնց կարգէն է պատկերապաշտութիւնը կամ պատկերապատուութիւնը:

Տակաւին ԺԱ. դարուն պատկերներու պաշտօնի մասին եղած համակրութիւնը ընդհանրական գոյն չունի, մասնաւորներու համար ընդունելի դատուած մեծարանք մըն է լոկ: Այնպէս որ առաջին խաչակրութեան ժամանակ (1095) երբ Կոստանդին կ'օգնէ անոնց, առաջնորդներ տալով, Նիկեոսիոյ Կալիստոս յոյն պատմիչը կը գրէ թէ Հայերը սիրով ընդունեցին Գերմանները, որովհետեւ անոնք ալ իրենց նման պատկերապաշտներ չէին⁽¹⁾ (Montesquieu.— De la grandeur des Romains et de la decad. Գլ. ԺԲ. էջ 183):

Այս դարուն մէջ է որ պատկերներու պաշտելութեան հետ-

(¹) Նիկոն Պոնտացիի կենսագիրը, որ ըստ ամենայն հաւանականութեան՝ կամ Եւտրիմիոս է (ԺԲ. դար) և կամ տոյն այս Կալիստոս՝ կը գրէ Նիկոնի բերանով. «Եւ դարձեալ ոչ պաշտեն (Հայք) զպատկերն սրբոց, այլ մանաւանդ կամ թողիկոսն իրեանց և եպիսկոպոսունքն նզովեն զայնոսիկ որք պաշտեն զնոսա: Եւ ոչ եւս երկրպագանեն խաչին եթէ նախ ոչ իցէ նա բեւեռեալ և մկրտեալ (իմա. օծեալ)»: Այս Նիկոն յոյն կրօնաւոր մըն է Ժ. դարուն:

քեր գտնուիլ կը սկսին . ինչպէս կը տեսնուի Մազխատրոսի Թղթերէն մէկուն մէջ : Գրիգոր Մազխատրոս սնած յունական ոգևով և դաստիարակութիւնով , և յոյն կայսրերէ մազխատրոսութեան և դքսութեան պատիւը ընդունած , առաջին անձնաւորութիւնն է , որ առանց նկատողութեան առնելու իր աշխարհա-քաղաքական դիրքը , կը մտնէ գրագիտական ասպարէզին մէջ , որ կարծես մինչև այն ատեն կրօնաւորներու մենաշնորհն էր եղած : Գրիգոր , որ չկրցաւ բոլորովին ծածկել իր յունական միտումները , այսպէս կը գրէ , իր «Յաղագս նկարագրութեան սրբոյ եկեղեցւոյն սրահի» թուղթին մէջ . «Բազմաց մոլորեալ ի սնտոի մտածութեան իւրեանց յածման բողբոջին ի խորհուրդս իւրեանց կասկածանս բերեալ՝ կարկատեն զբարանութեամբ կռապաշտութիւն զմերս պաշտօն համարելով , իբր թէ պատուողացն զնշան խաչին և զպատկերս սրբոց . տակաւին դիւսպաշտութեան հաւանեալ զմեզ ասին . . . և այսօրիկ բնաւին որոշելոցն յԱստուծոյ և յուսոյ յարութեան ո՛չ ունողացն , որք ի մանինեցւոցն ուսեալք անուանելոցն Թանդրակեցիք : Այլ դու՝ որ ետդ քրիստոնեայ արժանացեալ կոչման և լուսափայլութեան սրբոյ աւազանին , և հաւատացեալ յուսոյ յարութեան , և երկրպագեալ սրբոյ երրորդութեան , յորժամ տեսանես զնշան խաչին , երկիրպագես , յիշելով , որ վասն քո խաչեցաւ Յիսուս Քրիստոս և տեսցես զքեզ ընդ նմա խաչեցեալ . . . : Իսկ զպատկեր սրբոցն պատուեսցես , և կացցես յաղօթս , զմտաւ ածելով զչարչարանս և զնահատակութիւն նոցա , զոր և ուսուցիչ քեզ հաւանեա՛ , և զազգակիցն քոյ վկայ ճշմարտութեան , բարեխօս առ ճշմարիտն Աստուած կալցիս , զի այն՝ որ ոչ ննջեն , ըստ հաւատոց քոց ի ծառայ նորա , իբրև մարտիրոսի մարտիրոսանէրիդ ողորմեսցի» : (Զամչեան—Ի ծանօթութիւնս Դ. գրոց) «ի վերայ յարգութեան սուրբ պատկերաց ի Հայս» :

Սակայն Մազխատրոսի այդ յունամիտ գաղափարները չունին այն մեծ հեղինակութիւնը , որով կարելի ըլլայ ըսել , թէ ազգութիւնը ամբողջ պարտաւոր էր իբրև իրը ընդունիլ : Մին-

չեւ այն ատեն տեսնուած էին կաթողիկոսներ , որոնք փութոյ պնդութեամբ պախարակեցին՝ պաշտօնապէս՝ պատկերապաշտութեան սկզբունքը , իսկ հակառակէն՝ ոչ մէկ կաթողիկոս տող մը անգամ նուիրած էր պատկերներու դատին պաշտպանութեան : Պէտք չէ այս կարգէն համարիլ Օձնեցին , որուն նպատակն էր , ո՛չ թէ պատկերապաշտութիւնը պաշտպանել , այլ մանաւանդ ջախջախել ազանդ մը , որ «ի պատկերատեցութենէ» ի «քրիստոսատեցութիւն» կը դիմէր :

Լուսաւորիչ մեր եկեղեցւոյ կազմակերպութեան ծագումին մեծ ներշնչողը եղաւ , մեծ առտուածատեւը մեր եկեղեցիին , որ դիտցաւ ամէնէն տաք շնչով ոգեւորել իր դարը , ուրիշ ուրիշներ ծնան : Սահալ եւ Մեսրոպ անձերու երկաստութենէն ծնած զազախարի եւ զգացումներու այս monadքը , մեր եկեղեցիին զարգացման գազաթնակէտին մեծ ներշնչողները , որոնք քարերու գրերը կենդանացուցին . ե Շնորհալի , մեծ երգիչը , որ եկեղեցւոյ վայրէջքին վրայ արթուն հովիտի մը պէս կը կանգնէր : Այդ վայրէջքին ներսէն Շնորհալի , որ առաջին անգամ միութենական խնդիրները մշակեց Ալեքսի իշխանի եւ Կիւ Մանուէլի հետ , ե թէորքանոսի հետ երկար տեսակցութիւններ ունեցաւ , զիւրացնելու համար լաղձացիալ միութիւնը , զոճողութիւններ կ'ընէ աննշանակ խնդիրներու մէջ , որոնք ուղղակի կապ մը չունէին դաւանաբանութեան հետ , որպէս զի մեծ ուժգնութեամբ պաշտպանէ այն բոլոր կէտերը , որոնք յատուկ են Հայ. եկեղեցիին : Ներսէսի այս հակամիտութեան՝ օգնական կու գար ըլլալ ժողովրդական զգացումը , որ այնքան դարերէ ի վեր ցոյց տուած զիմադրութենէն յոգնած հուսկ ուրեմն անոր ալ տեղ մը տուած էր իր բարեպաշտական զգացումներուն մէջ , այնպէս որ Շնորհալի մեծ իրաւամբ պիտի կրնար այլեւս գրել , Ալեքս իշխանին իր «Գիր հաւատոյ խտտովանութեան Հայ. եկեղեցւոյ» թուղթով «էր ի գիրս ասացուեալ եւ վասն սրբոց պատկերայ՝ եթէ ո՛չ ընդունին Հայք ամենեւին , ե որ յայտրիկ է ճշմարտութիւնն , յայնտի ցուցանեմք ի հակառակութիւն անախ՝ որ ի մէջ երկուց ազգացս է , բա-

զում չարիս սերմանեաց սատանայ, որպէս առ ոմանս ի տգէտ ժողովրդոց մերոց զպատկերաց սրբոց զանընդունելութիւն, որ և ի մէնջ դարովին այնպիսիքն, նաեւ նզովս ի վերայ դնեմք՝ որ յանդգնին հայոյել, քանզի մեք՝ որք զառաջնորդականն ունիմք զաստիճան, ընդունիմք և երկրպագեմք պատկերի տնօրէնութեան Փրկչին մերոյ, այլ եւ զամենայն սրբոց պատկերո՝ ըստ իւրաքանչիւր կարգի պատուեմք, զորս յեկեղեցիս մեր նկարագրեմք, և ի պատարագամատուցի հանդերձ, և պատուհասեալ ըմբերանեմք զոչ ընդունողան ի մերոց զտրգէտան և զտխմարոն» (Թուղթ Ընդհանրական, Տպ. Կ. Պոլիս, էջ 62):

Ահա այս է այն առաջին յայտարարութիւնը, զոր Հայ Եկեղեցին ըրած է իր կաթողիկոսներէն մէկուն բերնով պատկերներուն ի նպատտ : Պատմական իրողութիւններն ալ կը ցուցնեն, թէ այդ յայտարարութիւնը տեղի ունեցած է ԺԲ. Դարու կիսուն, որովհետեւ Շնորհալի Հայրապետը իր առ Ալեքսիս Թուղթը գրած է ՌԺԴ 1165 թուին : Այդ օրէն այլ ևս վերջ կը գտնէ Հայ Եկեղեցիի դիմադրութիւնը, որովհետեւ Շնորհալի այն հեղինակութիւններէն մէկը եղաւ ընդհուպ, որուն եւ ոչ մէկ կարծիք կամ աւանդութիւն պիտի կրնար դիմադրել : Նա ինքն ըրաւ վերջին բարեկարգութիւնները Եկեղեցւոյ ծէսերուն մէջ, նորանոր երգերով ճոխացուց Հայ Եկեղեցիի Շարականն ու Տաղարանը, եւ պատկերներու յաղթութեան ի հաստատութիւն «Չկենդանագիր անարատ ծնողի քո»ն երգեց հրեշտակային ձայնով մը :

Շնորհալի Հայրապետ այս մասին իր գաղափարը աւելի ընդարձակ առաջ կը բերէ նաև այն թղթով, զոր ղրկեց Թունաց էմմանուէլ կայսեր : Այդ թուղթը կը բովանդակէ «Յաղագս աւանդութեանց եկեղեցւոյ» գլուխ մը, ուր երկարօրէն խօսելով պատարագի գիւնիին ու հացին, Մննդեան Տօնին, և Խաչի նշանին մասին, կ'անցնի հերքել այն զրպարտութիւնները զորս Յոյները պատկերներու առթիւ կ'ընէին Հայոց համար, «Ըստ այսմ իսկ եւ յաղագս փրկչականն պատկերի եւ սրբոց նորին ի մերոց ոմանց տգիտաց հակառակութիւն ցուցա-

նի , եւ ձեր առ այնստիկ գայթակղեալ՝ իբրև օրինադրութիւն ի մէջ կարծելով համօրէն ազգիս : Այլ մեք ե որ ըստ մեզ այսպէս ունիմք եւ քարոզեմք , թէ որպէս զԱստուածընկալ Խաչն տեսանելով , ոչ երեւելի նիւթոյն , այլ աներեւութին Աստուծոյ որ ի նմա՝ գերկրպագութիւն մատուցանեմք , այսպէս եւ փրկչական պատկերին , ոչ նիւթոյն եւ դեղոցն , այլ Քրիստոսի , որ է պատկեր աներեւութին Աստուծոյ Հօր , երկրպագանեմք նովաւ : Իսկ զՍրբոցն պատկերս պատուեմք եւ փառաւորեմք միջնորդ եւ բարեխօս առ Աստուած ունելով , սակայն գերկրպագութիւնն Աստուծոյ , ի ձեռն նոցա մատուցանեմք , զի երկրպագելի միայն Արարչին է պատկեր եւ ոչ արարածոյ» :

Ներսէս Ծնորհալի կանգ չառնէր հոս , եւ աւելի յառաջ կ'երթայ ապացուցանելու համար թէ որովհետեւ «Պատկեր ե անուն միեւնոյն են , լոկ կերպարան եւ սոսկ ձայն նշանակելոյ իրին , ոմն աչաց ե միւսն ականջաց տալով զգայութիւն ե հոգիւն» , ուրեմն ով որ կ'երկրպագէ Քրիստոսի անուան , կ'երկրպագէ նաեւ անոր պատկերին , ե փոխադարձաբար : Սակայն պէտք է ըսել թէ այդ նմանութենէն՝ որ առերեւոյթ է բոլորովին , այդպիսի եզրակացութեան մը հասնիլ դաւանաբանական խնդրոյ մը մէջ ուղիղ տրամաբանութեան գործ չէ : Այսու հանդերձ , մեզի համար նուիրական են Ծնորհալիի զըրուածները նոյն իսկ իրենց ամէն թերութիւններով : «Սե արդ , եթէ անունն Քրիստոսի , որ ե պատկերն , կ'ըսէ Ծնորհալի , այնու ի վեր է քան զամենայն անուն , զի երկրպագի յերկնաւորաց եւ երկրաւորաց , որպէս ասաց առաքեալ . . . տպա չէ օրէն դժառայական բնութեան անուն եւ պատկեր , հաւատար բնութեամբ տիրականին պատկերի եւ անուան երկրպագելի վարկանել» . իսկ գալով սրբոց պատկերներու՝ «պատուել եւ յարգել՝ ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան» եւ «ի տեսլենէ պատկերի իւրոցն . . . օրինակ առնուլ մեզ բարեաց» :

Յոյժ գեղեցիկ է տիրական եւ սրբոց պատկերներու հան-

դէպ Շնորհալիի ըմբռնումը , բայց աւանդ որ շատ քիչերու մատչելի պիտի ըլլար գաղափարի այս աստիճանաւորութիւնը, որով կարող ըլլայինք մնալ բուն կրօնական եւ քրիստոնէական շրջանակին մէջ, ուրկէ դուրս պիտի սկսէր աւելորդապաշտութիւնը :

Վերջին դարերու համար հիմ մը եղաւ Շնորհալիի դաւանանքը , այնուհետեւ ոչ ոք թերեւս երկմտեցաւ համարյոք մը տալ նուիրական պատկերին , զերծ համարելով ինքզինքը կոպաշտութեան ազտեղանքէն , եւ ստուգիւ կը տեսնուի որ իրմէ քիչ մը վերջ, ժ.Գ. դարուն , Սիսի ժողովներէն մէկը (Ա.) վրձուեց ամենայն համարձակութեամբ , «ընդունիլ զնկարագրութիւն պատկերի Փրկչին եւ ամենայն սրբոց , եւ մի խօսել զնոսա իբրեւ զպատկերս հեթանոսաց» :

Այսու հանդերձ կ'երեւայ դարձեալ որ Շնորհալիի վճիռն ու Սիսի ժողովին կանոնը , ի գործ դրուեցան միայն Կիլիկեան սահմաններու մէջ , իսկ արեւելեան գաւառները դիմադրութիւններ յարուցին շարունակ : Այս դիմադրութիւնները ինքնին երեւան կուգան , երբ ուշի ուշով կարդանք Մխիթար Ա. կաթողիկոսի (1341—1355) թուղթը , որով սա սխալ մեկնութիւններ կուտայ , պատկերներու նուագութիւնը բացատրելու համար : (Չաւչեան Դ. Գիրք Ծանօթութիւն էջ 1017) : Արեւելեան սահմաններու մէջ պատկերներուն նուագութիւնը բացատրելու այդ քաջքշուած պատճառաբանութիւնը՝ Կիլիկեան կաթողիկոսի մը կողմէ՝ իր մեծ նշանակութիւնը ունի :

Պատկերներու պաշտպանութեան վճիռը տրուելէն վերջ , բնական էր , որ Հայերն ալ կատարուած այդ իրողութեան հոսանքէն մղուէին , ընդունելու համար պատկերները իրենց եկեղեցիներուն մէջ , առանց մոռնալու , որ իրենց նախնիքը պատկերամարտներ եղած էին : Նմանութեան ոգին տարափոխիկ հիւանդութեան մը ազդեցութիւնը ունի , ամէնքն ալ կրնան վարակուիլ անկէ , երբ զգուշաւորութեան միջոցներէն զուրկ գտնուին : Հայերը ոչ միայն ընդունեցին պատկերները , այլ և Յայսմաւուրքին մէջ յատուկ օր մը սահմանեցին յիշա-

ասկելու նիկիոյ Բ. Ժողովը, որուն ժողովականները «Նորոգեցին զպատիւ եւ զերկրպագութիւն սրբոց պատկերացն» (Հին Յայտնաւոր Հոկ. 11, էջ ՃԺԷ) եւ Դեկտ. 5ին յիշատակուած է Ստեփաննոս ճգնաւոր մը, որ պատկերներու պաշտպան կանգնած ըլլալուն համար սպաննուեցաւ Կոստանդին Կաւալինոսի (Կոկրոնիմոս ?) հրամանով (1) :

Երբ անգամ մը ընդունուեցաւ պատկերներու եկեղեցական գործածութիւնը, այլեւս անհնար պիտի ըլլար արգելել ժողովուրդին այն աւելորդապաշտ ցոյցերը, որով պիտի ուզէր հաւասարիլ իր նախակարապետ յոյներուն, և թերեւս իսկ գերազանցել զանոնք: Այլ եւս անհնար պիտի ըլլար, ըստ ասութեան Անանիա Նարեկացիին՝ պատուելուն և արշնջելուն կամ յունական ըմբռնումով Լաստիին և Փրոսպիլիսիսիին մէջտեղ զանազանութիւն մը դնել տալ հասարակ ժողովուրդին որ տգիտութեան և կոյր աւելորդապաշտութեան չափով պիտի ձեւէր Տէրունականն սւ Սրբոց պատկերները, և աւանդու-

(1) Թէ որչափ բուն է Հայերուն պատկերներու մասին ունեցած անտիրուծիւնը, նոյն իսկ ԺԳ. դարուն, յայտնի կ'երևայ հետեւեալ պատմութենէն, զոր յառաջ կը բերէ Վարդան (էջ 154—155) . «Յե՞՞՞՞՞՞՞ հարիւր և երկուսասան թուին հանգեաւ ի Քրիստոս անուանի ճգնաւորն և արժանաւորն պատուելի աստիճանաց և կոչմանց, ուր կոչեաց շնորհն Աստուծոյ . ի բահանայութիւն, ի վարդապետութիւն և յարհեպիսկոպոսութիւն տանն Գարդմանայ և այլոց Բերդից և զաւառաց այրն անուանի՝ յԵրեւանի աշխարհի՝ Տէրն Յովհաննէս Տուայեցի անուանեալ . . Ասաց ինքնին, չորայ ի սուրբ Բեթղեհէմ, և տեսի անդ զսուրբ առաքելոցն պատկերն նկարեալ ի պարիսպ եկեղեցոյն. և ի պատճառս անարգութեան փորեալ էին զաչան, տրամեցայ ընդ իրան, և աղօթեցի առ սուրբ առաքելայն աղաչելով յայտնել ինձ՝ եթէ հաճի է նոցա ամենայն ուրեք նկարել զնոսա: Եւ յորժամ դարձայ յԵրուսաղէմ՝ յայն զիշերի տեսի ի տեսլեան երկու արս փռուաւորս, զի զային առիտ, և էլի ես ընդ առաջ նոցա և ասայի. Թէ ո՞վ էք սուրբքդ Աստուծոյ . և Նորա ասեն՝ Պետրոս և Յովհաննէս աղաչեցիր ցուցանել քեզ վասն ձեւակերպելոյն զքեզ քրիստոնէից . որ չմտա յի մեզ հաճոյ եւ ձանձուցեալ եմք, եւ յայճեմեմք ուրեք ուրեք եւ յչսկե մեզս: Այս տեսիլքը ինչ արժէք ալ ուր ունենայ, իր առարկայական իրականութեան մէջ, սոս յայտնի է Թէ՛րբը ենթակայական տպաւորութեան բացատրութիւն, կրնայ մեզի բացատրել Թէ՛ ինչ զիւտեր կը ստեղծէին Հայերը վերնական յայտնութիւններով խափանել տալու պատկերներու պաշտօնը :

Թեամբ պահուած մարտիրոսական չարչարանքները աւելի պիտի խօսէին իր բորբոքած երեւակայութեան քան Յիսուսինը, որ վարդապետական ոճով գրուած Աւետարաններովը կը քարոզուէր : Ոչ մէկ միջոց պիտի կրնար դիմադրել ժողովրդական հոսանքին , ժամանակը պիտի կատարէր իր պաշտօնը գոհացում տալու համար տկար հոգիներու և անոնց հիւանդ զգացումներուն :

Այն միակ միջոցը , որով եկեղեցին արգիլեց պատկերներու առատութիւնը , թերեւս եղաւ օծման արարողութիւնը , որուն վրայ պիտի խօսինք քիչ յետոյ : Օծումը ամփոփեց պատկերներու կիրառութեան սահմանը որ կրնար անհուճ ընդարձակիլ ժողովրդական կամքին ձգուած ատեն , և պահանջեց որ կրօնական յարգանքի արժանի նկատուին միայն այն պատկերները , որոնք սրբուած են օծման իւղով , կամ միւռոնով : Առանց այդ պայմանին , ամէն պատկեր որ դուրս կուգար նկարչին վրձինէն , կամ ոսկերչին հայոցէն , անմիջապէս առարկայ պիտի ըլլար պաշտաման , ինչպէս եղած էր Լատին և Յոյն սովորութիւններով . ըստ որում անոնք կը գոհանան աղօթք մը մրմնջելով նորանկար պատկերին վրայ , զայն հասարակաց պաշտաման իբր առարկայ ներկայացնելէ առաջ : Այդ վիճակին մէջ հարկ եղաւ որ օծուած պատկերները տարուին այն տեղերը , ուր ժողովրդական ջերմեռանդութիւնը պէտք կը տեսնէր , մահամերձի մը մնարին մօտ և կամ ուրիշ ցաւով հեծող թշուառի մը քով : Ասկէ պատկերով խաչահանգիստ ընելու սովորութիւնը ծնաւ : Մեր այս գաղափարին իբր հաստատութիւն առաջ կը բերենք հատուած մը , զոր Աբգար Դպիր գրած է Միքայէլ Կաթողիկոսին , առ Պրոս Դ. (ԺՁ. դար) ղրկած թուղթին թիկունքը , «Ջնշխարս սրբոց ամենեցուն պատուեմք յարգութեամբ , և ի նշխարաց նոցա մասունս եղեալ փակեալ ի խաչի և յայլ անօթս մեծագին , դնեմք ի վերայ սրբոյ սեղանոյ մեծարանօք : Զխաչս օրհնեալս մեծաւ պատուով մեծարեմք և դնեմք բազմոցի : Պատուեմք զօրհնեալ (իմա. օծեալ) պատկերս միայն , և զնոսին եւս

դնեմք ի վերայ սեղանոյ : Երկիցս յամբ քահանայք մեր եւ կղերականք զլսաչ և զպատկեր տանին ի տունս և տկարքն և արտաժէտքն, որք վասն ծերութեանն և վասն խօթութեանն գալ յեկեղեցի ոչ կարեն, զպաշտօն յարգութեան և մեծարանաց նոցին ընծայեն և համարեն : Խաչք և պատկերք յաճախագոյն գործեն առ մեզ սքանչելի : (Ա. Վ. ՊԱՆՃԵԱՆ, ՊՏԱԿԱՐՊԻԿԻ ՎԱՐՊԱՍԿԵՆՈՒՔԵԱՆԻ Էջ 156) :

Պատկերներու օժման սկզբնաւորութիւնը թերեւս ոմանց համար հնագոյն բան մը կ'երեւայ, ինչ որ սխալ կարծիք մըն է մեզի համար, և բոլորովին ենթադրական : Սակայն երբ պատմութեան դիմենք, հո՞ն ալ հակասութիւններու պիտի հանդիպինք : Յովնան Իմաստասէր Օձնեցի Հայրապետը իր Ընդդէմ Պաշտօնական ճառին մէջ այսպէս կը գրէ . «Որպէս և աճաւասիկ մեք բանիւ առաքելոցն հաւատացեալքս ամենասուրբ Երրորդութեան, նկատեմք օձեալ իւզոյն զփրկութեան գործարանս, զեկեղեցիս, զսեղանս, զխաչս, զպատկերս և հաւատամք ընդ նմին ի ներքս գալ Աստուածային զօրութեան» (էջ 43) : Պէտք է ըսել թէ Օձնեցիի զպատկերս բառը պատկերներու օժում ենթադրել կուտայ այնպիսի ժամանակի մը մէջ, ուր ամէն մարդ մէկ մէկ պատկերամարտ էր եղած : Ասիկա կարծեմ բանաւոր չէ : Որովհետեւ անոնք որ կը քարոզեն թէ պատկերները լոկ զարդ են եկեղեցոյ և ոչ առարկայ պաշտօնութեան, չէին կրնար ընդունիլ թէ Աստուածային զօրութիւնը բնական է անոնց մէջ : Ուստի ըստ ամենայն հաւանականութեան պիտի ըսենք թէ Օձնեցիի գրուածին զպատկերսը լուսանցքի յաւելուած մըն է լոկ և վերջէն բնագրին հետ հիւսուած :

Գէթ այդ կարծիքը պաշտպանելու համար, ունինք պատմական իրողութիւն մը, որուն պիտի ստիպուինք աւելի մեծ ծանրակշռութիւն տալ և հեղինակութիւն :

Խաչի օժումն ու օրհնութիւնը շատ հին սովորութիւն մըն է մեզի համար, այս ոչ ոք կրնայ ուրանալ, և Ծնորձալի իր առ կիւ Մանուէլ գրած թուղթին մէջ զայդ կը պաշտպանէ .

«Յաղագս օրհնութեան Սաչի, զոր ունիւք ի նախնեացն հարց, որում եւ ձերքդ հակառակին, զոր եւ յայսր աշխարհի զնոյն իսկ տեսաք յունարէն գրով ի Հին Կտակարանս» . և այդ սովորութիւնն ալ այսպէս կը փաստարանէ . «Եւ որ ի դէպ է, ընթեռնուլ նախ զԱստուածային զրանն, զմարդարէիցն եւ զառաքելոցն եւ զաւետարանչացն եւ զաղօթս քահանայականս ի վերայ նորոյ յօրինեալ խաչին, և ապա կանգնել յԱրևելս եւ երկրպագել, եթէ լոկ նիւթոյն առանց օրհնութեան զերկրպագութիւն մատուցանել, որպէս զի ամենայն ձև քառակուսի երկրպագելի եղիցի, որ ի նկարակերտութիւնս կամ յայլ նիւթս աշխարհի» : Եւ երբ անմիջապէս կը խօսի ի մասին պատկերներու, կը հարցնենք թէ, եթէ պատկերներու օծումը գոյութիւն ունենար մինչեւ այն ատեն, ինչո՞ւ համար պիտի լուէր անոր մասին, երբ խաչին օծման նկատմամբ կը խօսի, և այդ օրինակ ենթադրեալ սովորութեան մը յիշատակութիւնը, մանաւանդ մեծ օգուտ մը պիտի մատուցանէր իրեն, երբ կը պաշտպանէր պատկերներու գոյութիւնը : Այդ լուութիւնը ամենէն բացայայտ պատասխանն է այն ճշմարտութեան, ըստ որում տակաւին մտքերնուն անգամ չէին անցըներ օծման այդ արարողութիւնը պատկերներուն համար : Շնորհալիէն ալ առաջ, Թ-Թ դարուն ապրող մեր նշանաւոր եկեղեցական մատենագիրներէն մէկը, Խոսրով Անձեացի, իր ժամանակի Մաշթոցներուն ակնարկելով կը գրէ . «Այլ օրհնութիւն միւռոնի, Սաչի եւ եկեղեցոյ, քահանայական ձեռնադրութեան և օծումն . . . գրովք սրբովք մեզ կատարեալ լինին . . . » (Տե՛ս Հ. ՏԱՇԵԱՆ, Մայր ցուցակ Հայ Զեռագրաց Ա. ՀՏ. Բ. Գիրք Խց 136 սիւնակ Բ.) : Խոսրով որ օրհնութեան կամ օծման ենթակուած նիւթերը կը յիշէ, ինչո՞ւ ուրեմն չի յիշեր՝ անոնց կարգին՝ պատկերը, եթէ երբեք այն ալ մէկն էր անոնցմէ : Խոսրովի լուութիւնը՝ որ արդիւնք չէ անշուշտ ո՛ր և է թաքուն նպատակի՝ կրնայ ապացոյց մը նկատուիլ, թէ մինչեւ Թ. դար, պատկերներու օծումը տեղ մը չէր կրցած զբաւել մեր Մաշթոցներուն մէջ : Եւ արդէն Օձնեցիին մատենագրութեան

«Ծանկ»ին մէջ ալ պատկերներու օժման յիշատակութիւն չկայ բնաւ, բացի խաչի օրհնութենէն : Ուրեմն չպիտի սխալած ըլլանք, երբ ըսենք թէ Մայթոցին մէջ գտնուած «Ջնկարեալ եկեղեցի եւ պատկեր օրհնելոյ եւ օծելոյ կանոն»ը գործ է ԺԴ. դարու, յորում բուրլառի բոժոժներու թիւն ու որակն իսկ Աստուածաբանութեան գլուխներէն մէկը կը կազմէին : Գրութեան ոճն ալ, որ արծաթի դարուն գրուածոց դրոշմն իսկ չունի, կը մատնէ անկեալ գրականութեան մը լեզուն, ուրկէ ԺԴ. դարը կը հոտի բացարձակապէս :

Ահա այդ կանոնին ամբողջութիւնը :

Ճերեկօրեայ հսկումն առնեն, եւ յետորդ ժամուն զան ի մեջ եկեղեցոյն եւ ասեն .

Սազմոս՝ ի թիւ

Երանեալ են ամբիծք . (անբողջ)

Ապս եղեալ ի բեմն, ասեն .

Օրհնեցէք զՏէր յերկնից (13 տուն)

Եւ զկնի ասեն Սազմոս

Օրհնեցէք մանկունք զՏէր (ցվերջ) փառք Հօր .

Քարոզ, վասն ի վերուս :

Եւ եպիսկոպոսն ասե զաղօրս զայս .

Տէր Աստուած զօրութեանց եւ արարիչ ամենայն Արարածոց, որ արարեր զզօրս հրեղինաց եւ զդասս Սերովբէից՝ քեզ փառաբանիչս, որք անդադար ձայնիւ զերեքսրբեանն՝ Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ, Տէր զօրութեանց, լի են երկինք եւ երկիր փառօք քո ասելով՝ փառաբանեն զքեզ : Այլև արարեր զմարդն եւ եղեր զնա ի դրախտին փափկութեան, ի լուսեղէն փառան, յորմէ խաբամբ չարին արտաքս ընկեցաւ : Բայց Դու ամենողորմդ Աստուած, ո՛չ անտես արարեր, այլ զթացեալ յազգս մարդկան, առեր այն Քեզ, եւ ընտրեցեր զինգերորդն զՆովք եւ յանմահութիւն փոխեցեր, եւ զնոյ ի ջրհեղեղէն տապանաւն ապրեցուցեր : ԶԱբրահամ սիրեցեր, եւ զաւակէ նորին՝ զազգ մարդկան օրհնել խոստացար, և ընդ Մովսիսի խօսեցար, և զգրաւորական օրէնս նմա պարգեւեցիր : Եւ այն

մարդարէիւք խօսեցար յազգս մարդկան , եւ ծանուցեր զՔեզ Տէր եւ Արարիչ ամենայն արարածոց : Եւ առաքեցեր զժողովոս Որդիդ Քո դալ եւ ծնանիլ ի Սրբոյ կուսէն Մարեմայ , որ եղև մարդ կատարեալ , անշփոթ միութեամբ , եւ քարոզեաց Խիեզերաց , եւ ուսոյց մեզ՝ զքեզ Հայր կարդալ : Եւ բարձրացեալ ի վերայ փայտ խային՝ եհեղ զարիւն իւր , ի վերայ զլլտոյ նախնւոյն մերոյ Աղամայ եւ փրկեաց զարարածս ի ծառայութենէ մեզաց եւ մահու , եղաւ ի գերեզմանի , յարեաւ յառուր երրորդի եւ համբարձաւ փառօք ի յերկինս : Եւ առաքեաց զառաքեալսն ընդ ամենայն տիեզերս քարոզել եւ աւետարանել զքեզ Տէր եւ Աստուած եւ ի նոցանէ ուսեալք եղին անթիւ դասք Ս. Հայրապետաց եւ Մարտիրոսաց , Ս. Կուսանաց եւ Ճգնաւորաց , որք վասն անուան քո ատնջեցան եւ պսակեցան ի Քէն Տէր : Եւ մեք մեղուցեալ ծառայքս քո՝ վասն փառաց եւ պատուոյ քո արարաք այժմ զտիպ եւ զօրինակ պատկերի՝ զՍրբոց հրեշտակաց եւ զսրբոց մարդկայինս սեռի , որք քեզ արժանաւորեցան՝ եւ ընկալան ի քէն զՀոգիդ Սուրբ : Եւ արդ ժողովեալքս՝ ի տաճար քո սուրբ Հայր երկնաւոր՝ աղաչեմք զքեզ , առաքեա զչնորնս Հոգւոյդ Սրբոյ՝ որպէս ի վերնաստուան , եւ օրհնեա զպատկեր , զոր արարաք յանուն սրբոց քոց : Յիշեա՛ , Տէր , եւ զարարող սորա եւ պարգևեա զմասն եւ զբաժին յարքայութեան քում : Օրհնեա՛ Տէր եւ զՔո առաջի կացեալ ժողովուրդս եւ արժանաւորեա փառս մատուցանել քեզ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ :

Եւաղաղութիւն ամենեցուն : Աստուծոյ երկիրպագեցումք :

Սուրբ ես Տէր եւ ի սուրբս հանգուցեալ՝ սրբեա զկենդանագիր պատկերս զայս սրբոց քոց վկայից , զոր այժմ մեք ստացաք ի յիշատակ նոցա եւ ի պայծառութիւն Ս. Յկեղեցւոյ եւ ի պատիւ եւ յերկրպագութիւն ամենասուրբ Երրորդութեանդ : Դու , Տէր , օրհնեա՛ եւ սրբեա՛ զպատկերս զայս եւ ընկալ զերկրպագութիւնս մեր ի պատիւ փառաց քոց : Ծնորհեա եւ վարձս բարիս՝ որք վաստակեցին ի սմա , եւ տուք նո-

ցա զրարի պարգեւաց քոց զհատուցումն : Պարգեւեա մեզ ամենեցուն զթողութիւն մեղաց եւ զընդունելութիւն Հոգւոյդ Սրբոյ , որպէս զի հաւատացեալքս՝ արժանապէս ընծայել կարասցուք զվառս եւ զպատիւ եւ գոհութիւն եւ օրհնաբանութիւն Քեզ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյդ Սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս :

Ապս դպիրքն ասեն . Շարական ԳՁ .

Չորս ըստ պատկերի քում ստեղծեր (3 տուն) :

Սարխաւակ երգի .

Ամէն այելուեա , ալելուեա , ալելուեա .

Իսկ եպիսկոպոսն՝ Ս. Միռոնեան ակրանի օծանելոյ լախ զնակաս պատկերին եւ սպաս զայդ պատշաճեալ տեղիսն , ըստ այսմ երիցս ասեցով .

Օրհնեսցի , օծցի եւ սրբեսցի ճակատ պատկերիս , այս նշանաւ Ս. Խաչիս եւ Ս. Միլոննաւս , եւ լինիցի արագահաս օգնական եւ փրկիչ ի Տէր ապաւինելոց , ճանապարհորդաց պահապան , ալեկոծելոց օգնական , հիւանդաց բժշկարան , մեղաւորաց քաւարան , եւ աներկիւղ պահեսցէ զայնտսիկ՝ որք ի տարակուսի կան , յանուն Հօր եւ Որդւոյն եւ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ . . . :

Օրհնեսցի , օծցի եւ սրբեսցի (այս ինչն) պատկերիս Աստուածային օրհնութեամբ , եւ տացի սմա զօրութիւն բժշկել զհիւանդս , հալածել զգեւս , բարեխօսել վասն մարդկան , շինութիւն գալ տանց , եւ առողջութիւն շնորհել հոգւոց եւ մարմնոց յանուն Հօր եւ այլն :

Օրհնեսցի , օծցի եւ սրբեսցի (այս ինչն) պատկերիս զօրութեամբ Ս. Հոգւոյն , եւ Ս. աջ նորս , եւ այլն .

Եւ սպաս խունկ մատուցանեն եւ հաւքուտեն ամենեքեան կարգաւ գօծեալ պատկերն , եւ երգեն շարական ըստ պատշաճի նկատմանն : Նուսնապէս եւ քարոզն կաւ Սուրբ Խաչիս , կաւ Սուրբ զԱստուածածինն , եւ կաւ Ս. Ճզնաւորօքն , ըստ որոց իցի պատկերն նկարեալ , ասելի է : Նոյնպէս եւ սոբօք ըստ պատշաճին : Եւ սպաս ՀԱՅՐ ՄԵՐ :

Մաշտոցի այդ կանոնը , որուն մէջ կրօնական աւելորդապաշտութեան մը խտացումը կայ , զարմանք կ'առթէ մեզի , որովհետեւ 1. Պատկերի օծում ո'չ Լատինները ունին եւ ո'չ Յոյները , որոնցմէ փոխ առնուած է մեր եկեղեցւոյ պատկերապաշտութիւնն ալ : 2. Մեր աչքին առջեւ ունենալով պատմականապէս՝ անցեալ դարերու բուն պատկերամարտութիւնը եւ Մաշտոցի խմբագրութեան դարուն այդքան ծայրայեղ պատկերապաշտութիւնը , չենք կրնար ըմբռնել թէ ինչ մեծ յեղաշրջութիւն տեղի ունեցած է այդչափ քիչ ժամանակէն , մեր նախնեաց կրօնական գաղափարներուն մէջ : Այն հաւատքը , ըստ որում մեր քրիստոնեայ նախնիք կը հաւատային , թէ յանուն Քրիստոսի նահատակուող սուրբերը կրնան «ազգին վերակացու լինիլ , զպաղատանս փոխ տալ , մաղթանօք զԱրարիչն հաշտեցուցանել , գլորելոցն ձեռն տալ եւ կանգնել , համարձակութիւն հայցել ամաչելոցս , եւ տկարութեան՝ զօրութիւն . դանդաղանաց լքման՝ շիղս եւ կազդուրութիւն , բժշկութիւն իշխանականին ի վիշապին խածմանէ , չարեաց եւ չարին ընդդիմակցութիւն , է երբեք զի եւ հարկաւորաց մարմնոյ պիտոյից անկարօտութիւն» (Յովհ. Սրկ.) : Ընդհանուր առում մը ունեցաւ յետոյ , այնպէս որ այդ միեւնոյն զօրութիւնը վերագրուեցաւ սուրբերու մասունքներուն եւ պատկերներուն , պատկերի եւ անձի շփոթութեան պատճառաւ : Ահա այս էր ուրկէ կը վախնային մեր նախնիք , եւ որ դժբախտաբար իր իրականութիւնը ունեցաւ դարեր վերջ :

Թէպէտ Յոյները պատկերի օծում չունին , սակայն հաւանական է հաւատալ , թէ մեր պատկերի օծման արարողութեան եւ աղօթքներուն մէջ բովանդակուած հայցուածները բոլորովին փոխառութիւն են յունական ըմբռնումներէ , որոնք ի յայտ կուգան նոյն իսկ անպաշտօն կերպով , բոլոր հաւատացեալներէն : Եւ պաշտօնականն իսկ զերծ չէ այդ ըմբռնումներէն , քանի որ նորանկար պատկերի օրհնութեան ատեն յոյն եպիսկոպոսը կ'ըսէ « . . . ըստ այսմ հրամանատարութեան կազմեցաք զպատկերս զայս , եւ աղայեմք զքեզ թագաւոր

մեր , առաքեա զչորհս հոգւոյն քո սրբոյ ի պատկերս յայս : Օրհնեա՛ ե Սրբեա՛ զսա , ամենասուրբ անուամբ քով , ե տուր սմա զօրութիւն սքանչելեաց ի բժշկութիւն հոգւոց ե մարմնոց ծառայից քոց : Եւ որ ոք հաւատով աղաչեցէ առաջի սորա , ընկալ զպաղատանս նորա , որպէս խունկ հաճոյական ի ձեռն Ս. Հրեշտակի քո , ե կատարեա գխնդրուածս նորա : Եւ որ ետ նկարել զսա՝ պահեա հզօր աջով քով անփորձ ի չարէ , ի խնամս զթութեան քո , ե տուր նմա զառատ ողորմութիւնս քո» եայլն : Ասկէ զատ մեր Մաշտոցին , աղեկոճերոց օգնական , ե շինութիւն գաղ ջանց հատուածները կը պատշաճին յունական սովորութիւններուն ըստ որում ամէն ճանապարհորդի համար արարողութիւն մը կը կատարուէր , երբմն Աստուածածնի պատկերին ամբարձումով , իսկ տուները յանձնուած էին խնամքին ա՛յն պատկերին , որուն կանթեղը մշտավառ կը պահէ Յոյնը իր բնակարանին մէջ :

Իբրեւ վերջին բառ մը պիտի ըսենք , թէ Մայր-Մաշտոցի պատկերներու օժման կանոնը , մէկն է այն գլխաւոր կէտերէն , որոնք հիմնական բարեփոխութեան մը կը կարօտին :

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ ԲՈՂՈՒՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հիմա մեր աչքին առջեւ ունինք պատկերներու մասին եղած վէճերու գլխաւոր երեւոյթները : Գրքիս յառաջաբանին մէջ երբ ամէն բան անձանօթ էր մեզի , կը վարանէինք բան մը ըսել պատկերներու ծագման ե անոնց գործածութեանը մասին : Հիմա ընթերցողներն ալ մեզի հետ անցած ըլլալով

այն բոլոր փուլերէն որոնք երկրաբանական խաւերու պէս կազմուեցան քրիստոնէական եկեղեցւոյ ծոցը, պատկերներու շուրջ, ալ դիւրաւ և առանց առաջնորդի պիտի կրնան երթալ հասնիլ այն կէտին, որ մեր նպատակը կազմած էր կանուխէն:

Տեսանք թէ Գրիստոնէութեան առաջին դարերէն սկսեալ պատկերները գործածուեցան մեր կրօնին մէջ, իբր խորհրդանշան Սիրոյ, Յուսոյ և Յարութեան, գործածուեցան հաւատացեալներու մխիթարութեան, և եկեղեցւոյ արեամբ մկրտուած վկաներու փառաւոր յաղթանակին յիշատակութեանը համար: Այն վայրկեանին երբ եկեղեցւոյ Հայրերը պէտք զգացին զանոնք ներս մտցնելու եկեղեցիէն, յայտարարեցին թէ պատկերները պիտի գծուին զարդարելու համար Աստուծոյ նուիրուած սրբավայրերը, և շինելու տգէտ միտքերը, որոնց վրայ այնչափ ազդեցութիւն չէր կրնար ընել այդ դէպքերու պատմութիւնը: Ըստ ինքեան շատ անմեղ սովորութիւն մըն էր ասիկա, որովհետեւ պէտք է խոստովանիլ թէ ուր որ կը թերանայ գրականութիւնը, վրձինը կուգայ զայն լրացնել: Անհունութիւն մը նկարագրելու համար, զոր օրինակ, պէտք պիտի ըլլար հատորներ լեցնել առանց թերեւս կարենալ բան մը հասկցնելու ռամիկ մտքերու. նկարչութիւնը՝ օակայն, բաւական պիտի համարի նուրբ ճարտարութեամբ երկու երանգ իրարու խառնել, ամպեղէն կամար մը ձեւացնել և անոր մէջէն ցոյց տալ անջրպետ մը, որ անհուն հեռաւորութեան մը զապփարը պիտի կրնայ ներշնչել: Այս տեսակէտով միայն իրաւացի կը գտնենք պարծանքը նկարիչներուն, թէ «մեր արուեստը լոյս է, որովհետեւ ծերերն ու մանուկները առհասարակ կը վերծանեն»: Բայց որովհետեւ երեւակայութեան հետ միայն գործ ունի նկարչութիւնը, պէտք էր որ ստորին դիրք մը գրաւէր եկեղեցիին մէջ, բաղդատամբ Ս. Գրոց և Խաչին, որոնք հաւատքի և դաւանանքի անհուն ներշնչումներ կուտային մարդուն հոգւոյն և սրտին, իբր փրկարար և բարերար ազդեցութիւններ:

Սակայն դարեր անցան, և ամէն բան կորսնցուց իր նախ-

նական պարզութիւնը , նիւթը շփոթուեցաւ՝ իր ներկայացու-
ցած նախատիպին հետ , և այսպէսով պատկերներն ալ նոյն
անճաւարութիւններուն տեղը բռնեցին յանրաւի :

Փափաքելի էր որ Եկեղեցին նորէն գտնէր իր նախկին պար-
զութիւնը պատկերներու գործածութեան մասին , փափաքելի
էր որ նորերը պատկերներու մասին խորհէին ինչպէս կը խոր-
հէին մեր նախնիքը , որոնք մեզմէ աւելի հաւատացեալ ,
աւելի բարեպաշտ , և աւելի սուրբ անուան արժանացած են
իրաւամբ : Եւ միթէ այս չէ՞ գիտակից հաւատքին պահանջը ,
ճշմարիտ քրիստոնեային զգացումը :

Հիմա քրիստոնէական ամէն եկեղեցի ունի գրեթէ ,
առաւել կամ նուազ , պատկերի կիրառութեան սովորութիւնը ,
բացի այն եկեղեցիներէն , որոնք կազմուած են վերածնու-
թեան դարուն :

Ուստի պէտք տեսնելով , այդ նոր եկեղեցիներուն ալ
ցոյց տալ , թէ եկեղեցիին մէջ պատկերներու գործածութիւնը
ունի իր մեծ և անվիճելի օգտակարութիւնը , (բայց նախկին
պարզ ըմբռնումով գործածուած ատեն) , յառաջ պիտի բերենք
նոյն իսկ կարծիքը այն մարդերուն , որոնք այդ կրօնական
նոր դրութիւններուն կամ հիմնադիրը եղած են , և կամ մէկ
կարեւոր ներկայացուցիչը , և այսպէսով վերջացուցած պիտի
համարինք մեր գործը :

Վոն Մէյեր գերմանացին կը գրէ . «Եկեղեցիներու մէջ
լաւ պատկերներու գործածութիւնը անվիճելի առաւելութիւն
մը ունի : Սուրբի մը լաւ պատկերը լուռ քարոզ մըն է » :

Ուօլֆարդ (Woplfahrt) կ'ըսէ . «Եկեղեցիներու պատկեր-
ները ժողովրդեան պատկերազարդ Ս. Գիրքն են » :

«Դիտեցէք մեծ վարպետներու , Ռափայէլի , Գոմբինիքէնի,
Գուիզի եւ Գիրշլինի պատկերները , կը գրէ Վոն Հէրդէր ,
գիտեցէք սուրբերու այս բոլոր պատկերները և ըսէք թէ այդ
հոգեկան շնորհը , այդ վսեմ խառնուրդը չի՞յուզեր մինչև իսկ
հոգին » :

«Ով որ կեանքէն կը վերցնէ նկարչութիւնը , կ'ըսէ Լու-

տեր , յափշտակած կ'ըլլայ գոյութեան քաղցրագոյն հրապոյրները . շատ անգամ նկարչութիւնը խօսքէն աւելի լաւագոյն թարգման մըն է : Սխալ է ըսել , թէ անօգուտ է պատկերը : Երբեմն Հրէից տաճարներու մէջ կային քերովբէներ , մարդերու և անասուններու տեսլական (fantastique) պատկերներ : Այն խորհրդանշանները , որոնք կը զարդարեն մեր քրիստոնէական տաճարները , հաւատացեալներու պաշտելութեան համար չեն դրուած , անոնք չքնաղ զարդարանք եւ բարեպաշտիկ յիշատակներ են : Կը հաւատամք ուրեմն որ , եթէ Յիսուսի Քրիստոսի կեանքի տեսարանները նկարուէին մեր նուիրական շէնքերուն վրայ , այդ նիւթական պատկերացումները պիտի չտանէին հոգին Փրկչին կենաց գերադոյն հայեցողութեան : Մերժեցէք ուրեմն , քանի որ պատկեր չէք ուղեր , մերժեցէք աշխարհացոյցերը , սրնգախաղի պատկերները , որոնց միջոցաւ արուեստաւորը երբեմն կը զարդարէ բոմ մը , սիւն մը , կտորեցէք նաև այն աքաղաղը , որ կը բարձրանայ մեր զանգակատան նետին վրայ» :

Լուտերի գաղափարը ամենէն աւելի իր մէջ կը խտացնէ նախնական դարերու ըմբռնումին պայծառատեսութիւնը , կը սրտնեղի պատկերը անօգուտ նկատողներուն հանդէպ ու ասանկով ջատագովներէն մէկը կը հանդիսանայ պատկերներու կիրառութեան : Լուտերի այս ըմբռնումին հակառակ , արդի Բողոքականութիւնը՝ յոռի նախապաշարումի մը վրայ հիմնուած՝ պատկերին կը նայի , իբր թէ աշխարհքի ամենէն զրգուելի գործին նայելու սկզբունքով : Արդէն մտքերու ընդդիմամարտ կռիւներուն մէջ բացարձակապէս անթարգմանելի պիտի մնան այն ժխտական ուղղութիւնները , որոնք զիրար կը խաչաձեւեն մարդկային կեանքի կրօնական պատմութեան մէջ , որուն բանալին դեռ չէ յանձնուած մարդոց :

Հակառակ արդի բողոքականութեան , Հայ-Բողոքականութեան մանաւանդ , բունած ընթացքին Լուտերի ակնյանդիման զգացումներէն վերջ , ամենէն գեղեցիկ դրուագը պիտի կազմէ այս գրքին՝ Շուքարդի կեանքին մէկ պարագան , զոր

հետեւեալ կերպով կը պատմէ ինքը . — «Միշտ աչքիս առջեւ ունիմ այն Փրանկիակեան կրօնաւորը որ իր վանքին պարտէզին մէջ ծնրադիր Գրիստոսի պատկերին առջեւ , տակաւին արիւնշազախ իր դա՛իճներուն խարաղաններէն , յանկարծ ոտքի ելաւ այն վայրկենին , երբ ես ներս կը մտնէի : Իր աչքերը կը փայլէին քաղցր բարեպաշտութիւնով մը :

— Գեղեցիկ պատկեր , Հայր , ըսի անոր :

— Սկզբնատիպը աւելի գեղեցիկ է :

— Բայց ինչո՞ւ չէք դիմեր սկզբնատիպին (Յիսուսի) :

— Կ'երեւի թէ բողոքական էք դուք , ուրեմն գիտցէք որ արուեստը իմ երեւակայութեանս տեղը կը բռնէ , մինչ իմ միտքս ճշմարիտ Գրիստոսին քով կը բնակի : Առանց հոգւոյդ առջեւ պատկեր մը ունենալու կրնամ աղօթել : Աւելի լաւ չէ՞ որ վարպետի մը ձեռքը գծէ սրբոց պատկերը , քան թէ մեր երեւակայութիւնը , որ շատ անգամ հիւանդոտ է :

— Այլեւս պատասխան մը չունէի տալու , կը գրէ Շուբարդ :

Վ Ե Ր Ջ

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 04147 4217